

อันเนื่องมาจาก
ประวัติศาสตร์และ
โบราณราชประเพณี

พระชฎามหากฐิน หรือพระชฎา ๕ ยอด
หลังรูปด้านบนมีลายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ความว่า

พระชฎามหากฐิน
ฯ ทำแล้วเปนรัชกาลที่ ๔
รัชกาลที่ ๕ ถูกแล้ว
นรศ

ที่มา : สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร.

อันเนื่องมาจาก ประวัติศาสตร์และ โบราณราชประเพณี

กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม
พิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๖๓

อันเนื่องมาจากประวัติศาสตร์และโบราณราชประเพณี
กรมศิลปากร พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๖๓ จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

ราคา ๑๒๐ บาท

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ
National Library of Thailand Cataloging in Publication Data

อันเนื่องมาจากประวัติศาสตร์และโบราณราชประเพณี.-- กรุงเทพฯ :
กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๖๔.
๒๔๐ หน้า.

๑. พิธีทางศาสนาและพิธีกรรม -- ไทย. ๒. ไทย -- ความเป็นอยู่และประเพณี. I. ชื่อเรื่อง.

390.9593
ISBN 978-616-283-543-8

ที่ปรึกษา

นายประทีป เพ็งตะโก	อธิบดีกรมศิลปากร
นายพนมบุตร จันทรโชติ	รองอธิบดีกรมศิลปากร
นายสมบัติ พลายน้อย	ศิลปินแห่งชาติ สาขาวรรณศิลป์ พุทธศักราช ๒๕๕๓
นางสาวฉวีงาม มาเจริญ	อดีตนักอักษรศาสตร์ทรงคุณวุฒิ กรมศิลปากร
นางสาวอรสรา สายบัว	ผู้อำนวยการสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
นางสาวอิสรีย์ ธีรเดช	นักอักษรศาสตร์ชำนาญการพิเศษ ผู้อำนวยการกลุ่มจารีตประเพณี

บรรณาธิการ/ผู้เขียน

นายบัณฑิต ลิ่วชัยชาญ	นักอักษรศาสตร์ชำนาญการพิเศษ ผู้อำนวยการกลุ่มประวัติศาสตร์

กองบรรณาธิการ

นายชัยสิทธิ์ ปะนันวงค์	นักอักษรศาสตร์ปฏิบัติการ
นางสาวอัสมาภรณ์ เพชรรัตน์	นักอักษรศาสตร์ปฏิบัติการ
นายเอกลักษณ์ ลอยศักดิ์	นักอักษรศาสตร์ปฏิบัติการ

พิมพ์ที่
บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน)
๓๗๖ ถนนชัยพฤกษ์ แขวงตลิ่งชัน เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ ๑๐๑๗๐
โทรศัพท์ ๐ ๒๔๒๒ ๙๐๐๐ โทรสาร ๐ ๒๔๓๓ ๒๗๔๒
E-mail: aprint@amarin.co.th Homepage: http://www.amarin.com

คำนำ

สถาบันพระมหากษัตริย์เป็นสถาบันหลักที่ผูกพันกับสังคมไทยมาแต่โบราณกาล เพราะพระมหากษัตริย์ทรงเป็นหลักชัยในการปกป้องและนำพาราชอาณาจักรให้พัฒนารุ่งเรืองเป็นปึกแผ่นมั่นคง อีกทั้งยังเป็นศูนย์กลางของมรดกทางวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าสะท้อนถึงภูมิปัญญาด้านต่าง ๆ ของชาติ ในส่วนของประเพณีในราชสำนักนั้น ได้มีการปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัยเพื่อความเป็นสวัสดิมงคลแก่พระมหากษัตริย์และบ้านเมือง

กรมศิลปากรมีหน้าที่สำคัญประการหนึ่งในการสนองงานรับใช้สถาบันพระมหากษัตริย์ตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญขององค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์และโบราณราชประเพณี จึงมอบหมายให้สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ศึกษาค้นคว้าเรียบเรียงองค์ความรู้เกี่ยวกับงานพระราชพิธีพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร และงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว เผยแพร่ในหนังสือและนิตยสารที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ หนังสือประมวลเอกสารพระราชพิธีบรมราชาภิเษก นิตยสารศิลปากร นิตยสารศิลปวัฒนธรรม และวารสารสมาคมประวัติศาสตร์ฯ

ต่อมากรมศิลปากรเล็งเห็นถึงคุณค่าและความสำคัญขององค์ความรู้ดังกล่าวข้างต้น ซึ่งมีเรื่องราวและเกร็ดความรู้ที่น่าสนใจ จึงมอบหมายให้สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์รวบรวมบทความ เรื่อง ร่องรอยคติความเชื่อเรื่อง *“วงศ์พระเจ้ามหาสมมุติ”* ของกษัตริย์ลังกาและไทย และบทความเฉพาะที่เกี่ยวกับพระราชพิธีบรมราชาภิเษกและพระราชพิธีพระบรมศพนำมาพิมพ์รวมไว้ด้วยกัน เพื่อความสะดวกในการศึกษาค้นคว้า โดยมีการแก้ไขปรับปรุงเนื้อหาและภาพประกอบให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น ใช้ชื่อหนังสือว่า *“อันเนื่องมาจากประวัติศาสตร์และโบราณราชประเพณี”*

อนึ่ง การจัดทำหนังสือในครั้งนี้ กรมศิลปากรได้รับความอนุเคราะห์จากนายสมบัติ พลายน้อย ศิลปินแห่งชาติ สาขาวรรณศิลป์ พ.ศ. ๒๕๕๓ และนางสาวฉวีงาม มาเจริญ อดีตนักอักษรศาสตร์ทรงคุณวุฒิ กรมศิลปากร ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญเรื่องโบราณราชประเพณีและไทยศึกษา ให้คำแนะนำ และตรวจแก้ไขต้นฉบับ จึงขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

กรมศิลปากรหวังว่า หนังสือ *"อันเนื่องมาจากประวัติศาสตร์และโบราณราชประเพณี"* จะช่วยเสริมสร้างองค์ความรู้ ความเข้าใจในขนบธรรมเนียมประเพณีอันเป็นแบบแผนของราชสำนักแก่สาธารณชนให้กว้างขวางยิ่งขึ้น และอำนวยประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าแก่นักเรียน นิสิตนักศึกษา และประชาชนผู้สนใจโดยทั่วกัน

(นายประทีป เพ็งตะโก)
อธิบดีกรมศิลปากร

สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
กันยายน ๒๕๖๓

สารบัญ

บทนำ

ตลอดระยะเวลายาวนานนับพันปีที่สถาบันพระมหากษัตริย์ดำรงอยู่คู่สังคมไทยได้ผ่านกระแสธารแห่งความเปลี่ยนแปลงมาหลายยุคหลายสมัย แต่ด้วยพระอัจฉริยภาพและพระวิสัยทัศน์ที่กว้างไกล ทรงรู้เท่าทันความเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ทั้งทางด้านการเมืองระหว่างประเทศ เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม ซึ่งล้วนแล้วแต่สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกัน จึงทำให้ทรงนำพาประเทศชาติเป็นปึกแผ่นมั่นคงสืบมา

คติความเชื่อและขนบธรรมเนียมโบราณราชประเพณีมีเป็นจำนวนมาก บ้างก็ได้ยกเลิกไปเนื่องจากไม่เหมาะสมกับวิถีชีวิตปัจจุบัน อันเป็นสิ่งที่ล้าสมัย ส่วนที่ยังปฏิบัติสืบเนื่องมาก็ได้รับการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้เข้ากับกาลสมัย สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมและวัฒนธรรมทั้งภายในและภายนอกประเทศ ดังเห็นได้อย่างชัดเจนในสมัยรัตนโกสินทร์ นับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานี เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ จากนั้นรัชกาลต่อ ๆ มาก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกขนบธรรมเนียมที่พ้นสมัยบ้าง ให้ปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมให้สอดคล้องกับคติความเชื่อ สังคม และวัฒนธรรมบ้าง เรื่อยมาตามลำดับจนถึงปัจจุบัน

ความเปลี่ยนแปลงต่างๆ นี้ นับตั้งแต่คติความเชื่อเกี่ยวกับสถานะขององค์พระมหากษัตริย์ซึ่งดำรงพระราชสถานะตามคติความเชื่อทางพระพุทธศาสนา คือทรงเป็น *"หน่อพุทธางกูร"* อันเกี่ยวเนื่องกับคติความเชื่อเรื่อง *"วงศ์พระพุทธเจ้ามหาสมมุติ"* ตามคติทางพระพุทธศาสนา และทรงเป็น *"รามาธิบดี"* ตามคติศาสนาพราหมณ์ - ฮินดู ดังนั้นพระมหากษัตริย์ทรงดำรงพระราชสถานะอันหลากหลาย เช่น *"สมมุติเทพ"* *"ธรรมราชา"* *"พระเจ้าจักรพรรดิ"* ฯลฯ คติความเชื่อดังกล่าวสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับขนบธรรมเนียมประเพณีในราชสำนักที่ได้สืบทอดจนกลายเป็นแบบแผนอันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติ ซึ่งที่ผ่านมาเรื่องราวเกี่ยวกับโบราณราชประเพณีอันเนื่องด้วยงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก และงานพระบรมศพได้เป็นที่สนใจและเป็นที่รับรู้ของประชาชนชาวไทยและต่างประเทศอย่างกว้างขวาง

ในฐานะที่เป็นประจักษ์พยานแห่งความรุ่งเรืองทางวัฒนธรรมของไทยที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนาน

อย่างไรก็ดี คติความเชื่อ และรูปแบบของการพระราชพิธีดังกล่าวที่ได้เห็นในปัจจุบัน ล้วนแล้วแต่ได้มีการปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับยุคสมัย และพระราชนิยม ซึ่งบทความทั้ง ๑๐ เรื่องที่คัดสรรมารวมพิมพ์ไว้ด้วยกันในครั้งนี้จะช่วยทำให้ผู้อ่านได้รู้และเข้าใจถึงที่มาของคติความเชื่อ และการเปลี่ยนแปลง ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น พร้อมกันนี้ ได้คัดเลือกภาพประกอบที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหาในบทความโดยนำมาจากสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กลุ่มเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ สำนักบริหารกลาง กรมศิลปากร และภาพจากหนังสือต่างๆ ได้แก่ หนังสือประมวลเอกสารพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พิมพ์เผยแพร่โดยกรมศิลปากร หนังสือสมุดภาพไตรภูมิ ฉบับกรุงศรีอยุธยา - ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม ๑ - ๒ พิมพ์เผยแพร่โดยกรมศิลปากร หนังสือพระคัมภีร์ทีปวงศ์: ตำนานว่าด้วยการประดิษฐานพระพุทธศาสนาจากลังกาทวีป พิมพ์เผยแพร่โดยกรมศิลปากร หนังสือสมุดภาพพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พุทธศักราช ๒๕๖๒ เล่ม ๑ ภาคพระราชพิธี พิมพ์เผยแพร่โดยกระทรวงวัฒนธรรม และหนังสือจดหมายเหตุพระนครศรีอยุธยา พระบารมีปกเกล้าชาวอยุธยาและการจัดพระราชพิธีพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร พิมพ์เผยแพร่โดยจังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ร่องรอยคติความเชื่อเรื่อง "วงศ์พระเจ้ามหาสมมุติ" ของกษัตริย์ลังกาและไทย

บทความเรื่องนี้ เคยพิมพ์เผยแพร่ในวารสาร**สมาคมประวัติศาสตร์ฯ** ฉบับที่ ๔๑ พ.ศ. ๒๕๖๒ หน้า ๘๗ - ๑๐๕

เนื้อหาสาระของเรื่องนี้ มุ่งให้ผู้อ่านรู้และเข้าใจถึงคติความเชื่อเรื่อง *"วงศ์พระเจ้ามหาสมมุติ"* ซึ่งเป็นวงศ์กษัตริย์เพียงวงศ์เดียวในโลก เป็นคติเก่าแก่ของพุทธศาสนา ฝ่ายเถรวาท ดังปรากฏในอัคคัญสูตร อันเป็นที่มาของคติความเชื่อที่ปรากฏในคัมภีร์ทีปวงศ์ และคัมภีร์มหาวงศ์ของลังกา ซึ่งมีอิทธิพลต่อประเทศ

ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ที่รับคติพระพุทธศาสนามาจากลังกา แต่ด้วยระยะเวลาอันยาวนานนับพันปีชาวลังกาในปัจจุบันได้หลงลืมคติดังกล่าว คัมภีร์ทั้งสองเป็นหลักฐานสำคัญที่แสดงให้เห็นถึงคติอันเก่าแก่ดังกล่าวของลังกา

อย่างไรก็ดี แม้ว่าคติความเชื่อ *"วงศ์พระเจ้ามหาสมมุติ"* เป็นคติความเชื่อของวงศ์กษัตริย์ในดินแดนประเทศไทย แต่ยังมีคติความเชื่อเกี่ยวกับสถานะของพระมหากษัตริย์ที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละสมัยทั้งคติ *"พระเจ้าจักรพรรดิ" "ธรรมราชา" "รามาธิบดี"* รวมทั้งเทพาวตาร ดังปรากฏร่องรอยหลักฐานในเอกสารต่าง ๆ เช่น โองการแช่งน้ำ ยวนพ่ายโคลงดั้น ซึ่งเป็นตัวอย่างแสดงถึงความเปลี่ยนแปลงและการผสมผสานคติความเชื่อต่าง ๆ ของผู้คนในดินแดนประเทศไทย

คุณค่าและความสำคัญของเอกสารพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

บทความเรื่องนี้ เดิมเป็น *"บทนำ"* ใน หนังสือ**ประมวลเอกสารพระราชพิธีบรมราชาภิเษก** พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๕๖๒ หน้า ๘ - ๒๔ ซึ่งต่อมารัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว จัดพิมพ์ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายสนองพระมหากรุณาธิคุณในงานพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พุทธศักราช ๒๕๖๒

เนื้อหาสาระของเรื่องนี้ เพื่อสร้างความรู้ความเข้าใจว่าเอกสารชั้นต้นที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีบรมราชาภิเษกนั้น เป็นเอกสารลายลักษณ์ที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดที่กล่าวถึง *"พิธีราชาภิเษก"* ในดินแดนประเทศไทยคือศิลาจารึก ทำให้ทราบว่าพระราชพิธีดังกล่าวเป็นโบราณราชประเพณีอันเก่าแก่ของไทยมายาวนานนับพันปี เพียงแต่ *"ราชาภิเษก"* ของพระมหากษัตริย์ก่อนสมัยสุโขทัยและสมัยสุโขทัยที่ปรากฏนั้นยังมิได้กล่าวถึงแบบแผนรายละเอียด เช่น จารึกวัดศรีชุม จารึกวัดป่ามะม่วง เป็นต้น หลักฐานที่กล่าวถึงแบบแผนรายละเอียดของการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกชัดเจนขึ้นเป็นเอกสารสมัยอยุธยาที่ได้รับการตรวจสอบชำระในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

สมัยอยุธยาปรากฏเอกสารสำคัญ ๒ ชิ้นที่อาจนับเป็นต้นเค้าตำราการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก คือ ปัญจราชาภิเษก และราชาภิเษกครั้งกรุงศรีอยุธยา ส่วนพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับการ *“ราชาภิเษก”* ของพระมหากษัตริย์บางพระองค์เพิ่มเติม แต่ส่วนใหญ่กล่าวอย่างรวบรัดถึงการให้ประกอบ *“พระราชพิธีราชาภิเษก”* หรืออย่างละเอียดที่สุดก็กล่าวแต่เพียงว่าในการประกอบพระราชพิธีมีการถวายเครื่องราชกกุธภัณฑ์

ในส่วนของเอกสารอันเนื่องด้วยพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมัยรัตนโกสินทร์ แบ่งได้เป็น ๒ ลักษณะคือ รายละเอียดของการพระราชพิธีซึ่งปรากฏในเอกสารต่าง ๆ เช่น หมายรับสั่ง และอีกส่วนหนึ่งเป็นเนื้อความในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๔ เนื้อความในพระราชพงศาวดารนี้เป็นการรวบรวมเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นตามลำดับเวลา ครั้นรัชกาลที่ ๕ การบันทึกพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ พระนิพนธ์ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบการนำเสนอเรื่องราวในพระราชพงศาวดารตามเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ ทรงวิเคราะห์ตีความเนื้อหาของพระราชพิธีบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ ๕ โดยทรงนำข้อมูลส่วนหนึ่งมาจากหลักฐานชั้นต้นที่จดบันทึกอยู่ในหนังสือสมุดไทย

ต่อมาในรัชกาลที่ ๖ เอกสารว่าด้วยพระราชพิธีบรมราชาภิเษกปรากฏในรูป *“ข่าวของทางราชการ”* ประกาศในราชกิจจานุเบกษา ต่อมาภายหลังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมและเรียบเรียงในลักษณะหนังสือ *“จดหมายเหตุการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก”* ซึ่งเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่สืบเนื่องมาถึงพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดช มหาราช บรมนาถบพิตร

เอกสารพระราชพิธีบรมราชาภิเษก นับเป็นหลักฐานสำคัญทางอักษรศาสตร์ ประวัติศาสตร์และโบราณราชประเพณี ที่จะทำให้นักวิชาการและผู้สนใจเรื่องพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเข้าใจได้อย่างถูกต้อง และเห็นถึงความเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ในแต่ละสมัยได้อย่างชัดเจน

ข้อสังเกตเบื้องต้นเกี่ยวกับสถานที่ตั้งการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พ.ศ. ๒๓๒๘

บทความเรื่องนี้ เคยพิมพ์เผยแพร่ในนิตยสาร**ศิลปวัฒนธรรม** ปีที่ ๔๐ ฉบับที่ ๗ พฤษภาคม ๒๕๖๒ หน้า ๑๗๔ - ๑๘๑

เนื้อหาสาระของบทความเรื่องนี้ เป็นการตั้งข้อสังเกตเบื้องต้นเกี่ยวกับสถานที่ตั้งการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พ.ศ. ๒๓๒๘ ซึ่งในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงตรวจชำระและทรงพระนิพนธ์คำอธิบายระบุว่า ตั้งการพระราชพิธี ณ พระที่นั่งอมรินทราภิเษกมหาปราสาท ส่วนในต้นฉบับหนังสือสมุดไทยอันเป็นที่มาของพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค) ระบุว่า ตั้งการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ณ หมู่พระมหามณเฑียร อีกทั้งเรียกนามพระมหามณเฑียรว่า *“พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน”* ในขณะที่พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ที่เจ้าพระยาทิพากรวงศโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค) เป็นผู้เรียบเรียงเช่นกันออกนามพระที่นั่งในหมู่พระมหามณเฑียรแยกกัน ๓ องค์ คือ พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน พระที่นั่งไพศาลทักษิณ และพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

“พระปฐมบรมราชโองการ” กับ “พระราชโองการปฏิสันถาร” แตกต่างกันอย่างไร

บทความนี้ เคยพิมพ์เผยแพร่ ๒ ครั้ง คือ ครั้งแรกในนิตยสาร**ศิลปากร** ปีที่ ๖๐ ฉบับที่ ๓ พฤษภาคม - มิถุนายน ๒๕๖๐ หน้า ๑๐๔ - ๑๑๕ และครั้งที่ ๒ ในหนังสือ**นานาสาระวัฒนธรรมไทย เล่ม ๔** พ.ศ. ๒๕๖๒ หน้า ๒๙๔ - ๓๑๐

เนื้อหาสาระของบทความเรื่องนี้ จะทำให้ผู้อ่านเข้าใจถึงความแตกต่างของ *“พระปฐมบรมราชโองการ”* กับ *“พระราชโองการปฏิสันถาร”* ว่าอยู่ในลำดับขั้นตอนของการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกก่อนหลังที่แตกต่างกัน กล่าวคือ ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก อันประกอบด้วย ๑. พิธีสรงพระมุรธาภิเษก ๒. พิธีถวายน้ำอภิเษกจากผู้แทนทิศทั้ง ๘ ณ พระที่นั่งอัฐทิศอุทุมพรราชอาสน์ และ ๓. พิธีถวายสิริราชสมบัติและเครื่องสิริราชกกุธภัณฑ์ ณ พระที่นั่งภัทรบิฐ จากนั้นจึงมีพระบรมราชโองการเป็นคราวแรก ซึ่งเรียกกันในสมัยหลังว่า *“พระปฐมบรมราชโองการ”* หลังจากนั้นจึงเป็นพระราชพิธีเบื้องปลายในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ซึ่งแต่ละรัชกาลมีรายละเอียดที่แตกต่างกันไป การพระราชพิธีสำคัญได้แก่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกมหาสมาคม ณ ท้องพระโรง ประทับบนพระที่นั่งราชบัลลังก์ภายใต้นพปฎลมหาเศวตฉัตรเพื่อรับการถวายราชสมบัติจากขุนนางทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน จากนั้นจึงมีพระบรมราชโองการอีกครั้งหนึ่ง เรียกในสมัยหลังว่า *“พระราชโองการปฏิสันถาร”*

พระปฐมบรมราชโองการมีความหมายเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร

บทความนี้ เคยพิมพ์เผยแพร่ ๒ ครั้ง คือ ครั้งแรกในนิตยสาร**ศิลปากร** ปีที่ ๖๐ ฉบับที่ ๔ กรกฎาคม - สิงหาคม ๒๕๖๐ หน้า ๑๐๘ - ๑๑๑ และครั้งที่ ๒ ในหนังสือ**นานาสาระวัฒนธรรมไทย เล่ม ๔** พ.ศ. ๒๕๖๒ หน้า ๓๑๑ - ๓๑๖

เนื้อหาสาระของบทความเรื่องนี้ จะทำให้ผู้อ่านเข้าใจถึงความหมายที่เปลี่ยนไปของพระปฐมบรมราชโองการ ซึ่งมีความเปลี่ยนแปลง ๒ ประการ คือ ความหมายของเนื้อความในพระปฐมบรมราชโองการ และรูปแบบของพระปฐมบรมราชโองการ

ความหมายของเนื้อความ พระปฐมบรมราชโองการของรัชกาลที่ ๑ - ๕ มีความหมายของอย่างเดียวกัน และเนื้อความของพระปฐมบรมราชโองการรัชกาลที่ ๖ รัชกาลที่ ๗ และรัชกาลที่ ๙ มีความหมายอย่างเดียวกัน

รูปแบบของพระปฐมบรมราชโองการของรัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๕ ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๑๑ ของรัชกาลที่ ๙ และของรัชกาลที่ ๑๐ มีเพียงภาษาไทยเพียงภาษาเดียว ส่วนพระปฐมบรมราชโองการในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ ๕ ครั้งหลัง พ.ศ. ๒๔๑๖ ของรัชกาลที่ ๖ และของรัชกาลที่ ๗ มี ๒ ภาษา คือ ภาษามคธ และภาษาไทย

นอกจากนี้ พระปฐมบรมราชโองการยังสะท้อนถึงกระแสธารแห่งความเปลี่ยนแปลงของสังคมนับตั้งแต่พระบรมราชโองการของรัชกาลที่ ๖ และเห็นได้ชัดเจนในพระปฐมบรมราชโองการรัชกาลที่ ๙ ซึ่งสอดคล้องกับพระราชอำนาจในการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขภายใต้กฎหมายรัฐธรรมนูญ อีกทั้งพระปฐมบรมราชโองการสั้นและกระชับได้เนื้อความ อันเป็นแบบอย่างให้แก่พระปฐมบรมราชโองการของรัชกาลที่ ๑๐

คำว่า "บรม" ที่มาและความหมายในราชาศัพท์

บทความเรื่องนี้ เคยพิมพ์เผยแพร่ในนิตยสาร**ศิลปากร** ปีที่ ๖๓ ฉบับที่ ๓ พฤษภาคม - มิถุนายน ๒๕๖๓ หน้า ๘๑ - ๘๕

เนื้อหาสาระของบทความเรื่องนี้ จะทำให้ผู้อ่านรู้และเข้าใจถึงที่มาและความหมายของคำว่า *"บรม"* หรือ *"ปรม"* ซึ่งเป็นส่วนประกอบในคำราชาศัพท์มีความหมายว่า *"อย่างยิ่ง, ที่สุด"* มักใช้นำหน้าคำที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า พระเจ้าแผ่นดิน และพระอัครมเหสี เป็นต้น เพื่อแสดงพระเกียรติยศยิ่งใหญ่ เดิมคำ *"บรม"* หลักเกณฑ์การใช้คำราชาศัพท์ไม่ชัดเจนว่าจะต้องใช้คำว่า *"บรม"* เฉพาะพระมหากษัตริย์ หรือที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์เท่านั้น และมีราชาศัพท์บางคำเท่านั้น ที่ประกอบด้วยคำว่า *"บรม"* เช่น คำว่า *"พระบรมศพ"* และ *"พระบรมโกศ"* ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพระราชพิธีอุปราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เกิดแบบแผนธรรมเนียมหลายอย่างขึ้นในราชสำนัก รวมทั้งการใช้คำว่า *"บรม"* สำหรับ

“วังหลวง” และ *“บวร”* สำหรับ *“วังหน้า”* ประกอบในคำราชาศัพท์ ภายหลังคำว่า *“บรม”* และ *“บวร”* จึงได้นำมาใช้ประกอบคำศัพท์ต่าง ๆ เพื่อแสดงถึงความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับ *“วังหลวง”* และ *“วังหน้า”*

ด้วยเหตุที่คำว่า *“บรม”* มีที่มาซึ่งเกี่ยวข้องกับ *“วังหลวง”* มาแต่แรก ภายหลังจึงได้นำมาใช้เป็นส่วนหนึ่งของคำราชาศัพท์ที่สงวนไว้เฉพาะองค์พระมหากษัตริย์เพียงเท่านั้น ซึ่งเป็นที่รับรู้และยึดถือปฏิบัติสืบต่อมา อีกทั้งได้มีการใช้คำราชาศัพท์ที่ประกอบด้วยคำว่า *“บรม”* เพิ่มเติมมากขึ้น แตกต่างกับราชาศัพท์ที่ประกอบด้วยคำว่า *“บวร”* ที่ใช้จำกัดเนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกตำแหน่งวังหน้า ส่งผลให้คำว่า *“บวร”* กลายเป็นคำในอดีต ซึ่งส่วนใหญ่ใช้ในโอกาสเมื่อกล่าวถึงเรื่องราวในอดีตที่เกี่ยวข้องกับวังหน้าเท่านั้น และปัจจุบันคำว่า *“บรม”* ใช้ประกอบในคำราชาศัพท์เมื่อพระมหากษัตริย์ทรงรับบรมราชาภิเษกแล้วเท่านั้น

คำว่า “สวรรคต” “เสด็จสวรรคต” “เสด็จสู่สวรรคาลัย” “พระราชกุศลออกพระเมรุ” และ “พระราชกุศลออกพระเมรุมาศ” มีความหมายและที่มาอย่างไร

บทความนี้ เคยพิมพ์เผยแพร่ในนิตยสาร**ศิลปากร** ปีที่ ๖๐ ฉบับที่ ๕ กันยายน - ตุลาคม ๒๕๖๐ หน้า ๑๐๘ - ๑๑๕

เนื้อหาสาระของบทความเรื่องนี้ จะทำให้ผู้อ่านรู้และเข้าใจการประกอบศัพท์ รวมทั้งเห็นพัฒนาการการใช้คำศัพท์ *“สวรรคต” “เสด็จสวรรคต” “เสด็จสู่สวรรคาลัย” “พระราชกุศลออกพระเมรุ”* และ *“พระราชกุศลออกพระเมรุมาศ”*

คำว่า *“สวรรคต”* นี้ เป็นการประกอบศัพท์จากคำว่า *“สวรรค์”* และ *“คต”* แปลว่า ไปสู่สวรรค์แล้ว ซึ่งปัจจุบันคำว่า *“สวรรคต” “เสด็จสวรรคต”* เป็นคำราชาศัพท์ที่ใช้ในความหมายว่า *“ตาย”* ใช้กับพระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระบรมราชชนนี สมเด็จพระยุพราช

สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช พระบรมวงศ์ชั้นสมเด็จเจ้าฟ้าที่ทรงได้รับพระราชทานเศวตฉัตร ๗ ชั้น หรือผู้ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เป็นการเฉพาะ ก่อนที่จะถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระราชทานเพลิงพระศพ โปรดให้เชิญพระบรมศพ พระศพ ออกมาบำเพ็ญพระราชกุศล ณ อาคารที่เป็นสถาปัตยกรรมชั่วคราวที่สร้างขึ้นเป็นการเฉพาะเพื่อใช้เป็นสถานที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระมหากษัตริย์และเจ้านายชั้นสูงเรียกว่า *"พระเมรุมาศ"* ส่วนของเจ้านายโดยทั่วไป และสมเด็จพระสังฆราช เรียกว่า *"พระเมรุ"* และของสามัญชนเรียกว่า *"เมรุ"* เรียกการบำเพ็ญพระราชกุศล การบำเพ็ญพระกุศล ดังกล่าวว่า *"ออกพระเมรุ"* ซึ่งคำศัพท์ดังกล่าวข้างต้นในแต่ละช่วงเวลาว่ามีการเปลี่ยนแปลงไป จนกระทั่งได้มีการกำหนดเป็นแบบแผนชัดเจนในสมัยหลัง

เครื่องพระมหาสุกำ

บทความนี้ เคยพิมพ์เผยแพร่ในหนังสือ**เครื่องประกอบพระบรมราชอิสริยยศ งานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร** พ.ศ. ๒๕๖๑ หน้า ๕๔ - ๖๕

เนื้อหาสาระของบทความเรื่องนี้ จะทำให้ผู้อ่านรู้ และเข้าใจถึงความหมายและรายละเอียดของเครื่องพระมหาสุกำพระบรมศพ ซึ่งเป็นเครื่องประกอบพระบรมราชอิสริยยศสำคัญในพระราชพิธีพระบรมศพตามโบราณราชประเพณี ซึ่งมีการปรับเปลี่ยนวิธีการและรูปแบบให้เหมาะสมกับกาลสมัย ความเข้าใจในปัจจุบันหมายถึงเครื่องใช้ในขั้นตอนหลังจากการสรงน้ำพระบรมศพแล้วพนักงานจะเชิญพระบรมศพประดิษฐานในพระโกศเทียบได้กับประเพณีราษฎร์คือขั้นตอนการแต่งตัวศพ ห่อผ้าขาว มัดตราสัง ก่อนที่จะบรรจุในหีบศพ แต่ความหมายดั้งเดิมน่าจะหมายถึงเครื่องทรงอย่างสมเด็จพระจักรพรรดิราชที่แต่งถวายพระบรมศพด้วยอาจเทียบเคียงได้กับสมเด็จพระมหากษัตริย์ทรงเครื่องเศวตพัสตร์ หรือเครื่องขาวในการสรงพระมุรธาภิเษกในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ซึ่งหลังจากสรงพระ

มุรธาภิเษกแล้วจึงทรงเปลี่ยนเครื่องฉลองพระองค์อย่างพระเจ้าจักรพรรดิในการเสด็จออกมหาสมาคม ทำให้เห็นร่องรอยของคติความเชื่อในการถวายเครื่องพระมหาสุกำพระบรมศพว่า คือการถวายเครื่องเศวตพัสตร์พระบรมศพอย่างพระมหาจักรพรรดิอันเป็นวาระสุดท้ายในมนุษยโลกก่อนเสด็จกลับยังสรวงสวรรค์

พระโกศ

บทความนี้ เคยพิมพ์เผยแพร่ในหนังสือ**สารานุกรมคำศัพท์เนื่องในพระราชพิธีพระบรมศพและพระศพ** พ.ศ. ๒๕๖๑ หน้า ๒๐๓ - ๒๑๒

เนื้อหาสาระของบทความเรื่องนี้ จะทำให้ผู้อ่านรู้และเข้าใจถึงความหมายและรายละเอียดของพระโกศซึ่งเป็นเครื่องประกอบพระบรมราชอิสริยยศ พระราชอิสริยยศ และพระอิสริยยศ ใช้ทรงพระบรมศพ พระศพของพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ และสมเด็จพระสังฆราช เรียกโดยสามัญว่า *“โกศ”* ซึ่งที่ทรงพระบรมศพ พระศพดังกล่าวข้างต้นนี้ มี ๒ ชั้น เรียกว่า *“พระโกศ”* และ *“พระลอง”* ชั้นนอกทำด้วยโครงไม้หุ้มทอง ประดับกระจก และอัญมณี ส่วนชั้นในทำด้วยเหล็ก ทองแดง หรือเงินปิดทอง การเรียกชื่อภาชนะชั้นนอกและชั้นในนี้นับตั้งแต่สมัยอยุธยาเรียกชื่อสลับกันไปมา บางสมัยเรียกชั้นในว่า *“โกศ”* และชั้นนอกว่า *“ลอง”* บางสมัยเรียกชั้นในว่า *“ลอง”* หรือ *“ลองใน”* และชั้นนอกว่า *“โกศ”* อย่างไรก็ดี ในบางครั้งเรียกรวมกันทั้งชั้นนอกและชั้นในว่า *“ลอง”* นอกจากนี้ *“พระโกศ” “โกศ”* ซึ่งเป็นภาชนะชั้นนอก ยังมีรูปร่างและขนาดแตกต่างกันไปตามลำดับของพระบรมราชอิสริยยศ พระราชอิสริยยศ พระอิสริยยศ และยศอีกด้วย

อย่างไรก็ดี ในปัจจุบัน แม้ว่าธรรมเนียมการทรงพระบรมศพ พระศพในพระโกศ และบรรจุศพในโกศได้ยกเลิกไปแล้ว แต่พระโกศ โกศ ยังคงเป็นเครื่องประกอบพระบรมราชอิสริยยศ พระราชอิสริยยศ พระอิสริยยศ และยศ วางไว้คู่กับหีบพระบรมศพ หีบพระศพ หีบศพ เช่นเดิม

พระเมรุมาศ

บทความนี้ เคยพิมพ์เผยแพร่ในหนังสือ**สารานุกรมคำศัพท์เนื่องในพระราชพิธีพระบรมศพและพระศพ** พ.ศ. ๒๕๖๑ หน้า ๔๑๖ - ๔๒๙

เนื้อหาสาระของบทความเรื่องนี้ จะทำให้ผู้อ่านรู้ และเข้าใจความหมายและรายละเอียดของพระเมรุมาศ ซึ่งเป็นสถาปัตยกรรมชั่วคราวในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระมหากษัตริย์และเจ้านายชั้นสูง เรียกว่า *“พระเมรุมาศ”* และของเจ้านายโดยทั่วไปและสมเด็จพระสังฆราชเรียกว่า *“พระเมรุ”* ส่วนของสามัญชน เรียกว่า *“เมรุ”* สถาปัตยกรรมดังกล่าวสร้างขึ้นตามความเชื่อเรื่องโลกและจักรวาลในคติไตรภูมิ โดยมีองค์พระเมรุมาศเป็นเสมือนเขาพระสุเมรุอันเป็นศูนย์กลางของจักรวาล ส่วนอาคารรายล้อมองค์พระเมรุมาศเปรียบเสมือนสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รายล้อมจักรวาล เช่น เขาสัตบริภัณฑ์ ทวีปทั้ง ๔ ป่าหิมพานต์ และกำแพงจักรวาล แต่ก็เป็นเรื่องยากที่จะระบุความหมายอย่างแน่ชัดในแบบแผนของพระเมรุมาศทั้งหมด เพราะสิ่งก่อสร้างบางอย่างสร้างขึ้นตามประโยชน์ใช้สอย เช่น ศาลาทรงธรรม ศาลาลูกขุน และอีกประการหนึ่งคือในพระเมรุมาศ พระเมรุสมัยหลังสร้างย่อลง แต่ก็ยังคงเรียกว่า *“เมรุ”*

สมัยรัตนโกสินทร์พระเมรุมาศ พระเมรุ เมรุของพระมหากษัตริย์ เจ้านายและบุคคลที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เป็นการเฉพาะ สร้างขึ้นบริเวณท้องสนามหลวงในการถวายพระเพลิง พระราชทานเพลิง พระบรมศพ พระศพ ส่วนสถานที่พระราชทานเพลิงพระศพเจ้านายในระดับรอง ๆ ลงมา รวมทั้งศพขุนนางและพระเถระ ที่อยู่ทั้งในและนอกกำแพงเมือง เจ้าภาพจะสร้างพระเมรุ เมรุสำหรับพระราชทานเพลิงพระศพ ศพเป็นการเฉพาะซึ่งเป็นการสิ้นเปลือง จึงเป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดให้สร้างเมรุเผาศพเป็นการถาวรขึ้นที่วัดสุวรรณาราม นับเป็นเมรุหลวงแห่งแรก ต่อมาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเมรุปูนอีก ๒ แห่งที่วัดอรุณ

ราชวราราม และวัดสระเกศ ภายหลังเมรุปูนทั้ง ๓ แห่งได้ชำรุดทรุดโทรมลง อีกทั้งศพที่ทำการฌาปนกิจในเมรุปูนชั้นหลังก็มีสามัญชนเข้าร่วมอยู่ด้วยโดยที่ไม่ต้องขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต จึงเป็นที่รังเกียจของบรรดาเจ้านายและผู้มีบรรดาศักดิ์ ที่ต้องใช้สถานที่เผาศพเป็นของสาธารณะร่วมกัน จึงสร้างเมรุชั่วคราวขึ้นต่างหากหน้าเมรุปูนเหล่านั้น

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาสุสานหลวงขึ้นที่วัดเทพศิรินทราวาส เพื่อใช้เป็นที่พระราชเพลิงพระศพเจ้านาย รวมทั้งใช้ปลงศพของทุกชั้นบรรดาศักดิ์ ซึ่งได้ใช้เป็นเมรุหลวงสืบมาจนถึงปัจจุบัน ส่วนพระบรมวงศ์ชั้นสูงยังคงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ เมรุมาศ พระเมรุ ท้องสนามหลวงเช่นเดิม นอกจากนี้ ยังมีพระเมรุวัดอื่น ๆ เช่น พระเมรุวัดราชาธิวาส พระเมรุวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ฯลฯ ในการพระราชทานเพลิงพระศพเจ้านายอีกด้วย

คติความเป็นมาและความเปลี่ยนแปลงของโบราณราชประเพณีของไทยเป็นเรื่องที่ชาวไทยควรศึกษา เพราะเป็นมรดกทางวัฒนธรรมของชาติที่แสดงให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองอันน่าภาคภูมิใจ ทั้งเป็นสิ่งที่สมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราชเจ้า และบรรพชนไทยได้ร่วมกันสร้างสรรค์ให้แก่แผ่นดินของเรา

ร่องรอยคติความเชื่อเรื่อง "วงศ์พระเจ้ามหาสมมุติ" ของกษัตริย์ลังกาและไทย

สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงธนบุรี เลขที่ ๑๐/ก หน้าปลาย
แสดงเส้นทางและเมืองต่างประเทศชายทะเล เช่น ลังกา หงสาวดี มัตะมะ

ร่องรอยคติความเชื่อเรื่อง "วงศ์พระเจ้ามหาสมมุติ" ของกษัตริย์ลังกาและไทย

เอกสารประเภทลายลักษณ์นับเป็นหลักฐานประวัติศาสตร์สำคัญ อันจะทำให้เข้าใจเรื่องราวในอดีตได้ว่า *"ใคร ทำอะไร เมื่อใด ที่ไหน และอย่างไร"* หากเอกสารนั้นได้ระบุบุคคล เวลา และสถานที่ไว้อย่างชัดเจนจะยิ่งทำให้เรื่องราวในอดีตนั้นเด่นชัดยิ่งขึ้น อย่างไรก็ดี การที่จะเข้าใจเรื่องราวหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นดังที่ปรากฏในหลักฐานประเภทลายลักษณ์อักษรที่มีอายุนับพันปีและสืบทอดมาจนถึงปัจจุบันได้อย่างถ่องแท้นั้น สิ่งสำคัญประการหนึ่งคือจำเป็นต้องเข้าใจถึงโลกทัศน์และคติความเชื่อต่าง ๆ ที่มีผลในการจดบันทึกเรื่องราวหรือเหตุการณ์นั้น ๆ เพราะโลกทัศน์ ความคิด และความรับรู้ในการบันทึกเอกสารในอดีตย่อมแตกต่างกับความคิดของคนในปัจจุบัน โดยเฉพาะเอกสารที่มีการบันทึกสืบต่อเนื่องมาอย่างยาวนานนับพันปีด้วยแล้ว ผู้ศึกษาจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องทำความเข้าใจในโลกทัศน์ ความคิด และความรับรู้ของผู้บันทึกในแต่ละช่วงเวลา

บทความชิ้นนี้ เป็นความพยายามทำความเข้าใจในโลกทัศน์ ความคิด และความรับรู้ของผู้บันทึกคัมภีร์ทีปวงศ์และมหาวงศ์ เกี่ยวกับคติความเชื่อของพระพุทธศาสนาลัทธิเถรวาทเรื่อง *"วงศ์พระเจ้ามหาสมมุติ"* หรือ *"วงศ์ของพระพุทธเจ้า"* ว่าเป็นวงศ์ของพระมหากษัตริย์ในชมพูทวีปเพียงวงศ์เดียวในโลกที่สืบสันตติวงศ์กันมาโดยลำดับ รวมทั้งกษัตริย์ลังกาก็สืบเชื้อสายมาจากวงศ์พระเจ้ามหาสมมุติเช่นเดียวกัน ซึ่งคัมภีร์ทีปวงศ์และมหาวงศ์นี้ นับเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์สำคัญที่ได้บันทึกเรื่องราวและเหตุการณ์บ้านเมืองของลังกา อันสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับไทยและประเทศในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

คติความเชื่อเรื่อง *"วงศ์พระเจ้ามหาสมมุติ"* เป็นคติเก่าแก่ ดังปรากฏร่องรอยในคัมภีร์ทั้งสองของลังกา ส่งผลให้ผู้คนในสมัยหลังแม้แต่ชาวลังกาเองอาจจะไม่เข้าใจในคติดั้งเดิมนี้ และในภายหลังกลับเข้าใจว่า กษัตริย์ลังกาเป็นวงศ์กษัตริย์ที่สืบเชื้อสายมาจากราชสีห์เพราะเจ้าชายวิชัยปฐมกษัตริย์สืบเชื้อสายมาจาก

ราชสีห์ ส่วนในดินแดนประเทศไทยบริเวณลุ่มน้ำเจ้าพระยาปรากฏร่องรอยคติความเชื่อเรื่องดังกล่าว ซึ่งน่าจะเป็นคติดั้งเดิมที่เข้ามาพร้อมกับพระพุทธศาสนาจากลังกา ภายหลังคติความเชื่อเกี่ยวกับสถานะของกษัตริย์ได้เปลี่ยนแปลงไปเพื่อให้เหมาะสมกับการอ้างสิทธิธรรมในการปกครองบ้านเมืองในแต่ละช่วงเวลา[๑]

คัมภีร์ทีปวงศ์ และมหาวงศ์[๒]

คัมภีร์ทีปวงศ์และมหาวงศ์เป็นคัมภีร์ประเภทวังสะ หรือพงศาวดารที่เก่าแก่ของลังกา[๓] มีคุณค่าและความสำคัญในด้านต่าง ๆ เป็นอย่างมาก เช่น ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา ประวัติศาสตร์ลังกา ภาษาและวรรณกรรม ฯลฯ ไม่เพียงแต่มีความสำคัญกับลังกาเท่านั้น คัมภีร์ทั้งสองยังมีอิทธิพลต่อความเชื่อและจารีตประเพณีของผู้คนในดินแดนที่ติดต่อสัมพันธ์ทางพระพุทธศาสนากับลังกา ดังเช่นในดินแดนประเทศไทย ดังได้พบต้นฉบับคัมภีร์นี้มีอายุอยู่ในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เชื่อว่าเป็นต้นฉบับที่ได้คัดลอกต่อ ๆ กันมา ซึ่งนักปราชญ์ราชบัณฑิตทางพระพุทธศาสนาในดินแดนประเทศไทยในอดีตต่างรู้จักคัมภีร์ทีปวงศ์ มหาวงศ์เป็นอย่างดี

---

๑ คติความเชื่อเรื่องสถานะกษัตริย์และการสร้างคำอธิบายเพื่อสิทธิธรรมของกษัตริย์ในดินแดนล้านนา ดูเพิ่มเติมใน พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, ตำนานสิงหนวัติฉบับวัดศรีโคมคำ จังหวัดพะเยา," "ความหมายของตำนานพระธาตุดอยตุง" และ "พระเจ้าพรหมในตำนานของล้านนา," ใน **ตำนาน** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๕), หน้า ๑๕ - ๓๓, ๓๕ - ๖๓ และ ๗๙ - ๙๗.

๒ การถ่ายถอดคำ เช่น ชื่อบุคคล สถานที่ จากภาษาบาลีเป็นภาษาไทยนั้น นักปราชญ์ราชบัณฑิตถ่ายถอดแตกต่างกันไป ในบทความนี้จะใช้ตามเอกสารการศึกษาค้นคว้าเป็นหลัก นอกจากนี้การสะกดคำในภาษาบาลีมีทั้ง ๒ แบบ คือสะกดแบบบาลี และแบบบาลีประยุกต์ที่ไทยรับมาใช้จนเคยชินและคุ้นตา เช่น อรรถกถา (อัตถกถา) อโศก (อโสก) พระสูตร (พระสุตต) เป็นต้น เช่นเดียวกับ *"ทีปวงส์"* และ *"มหาวงส์"* เป็นการสะกดแบบบาลี พบในต้นฉบับคัมภีร์ใบลาน และหนังสือเก่า บทความนี้สะกดตามความนิยมปัจจุบันแบบบาลีประยุกต์คือ *"ทีปวงศ์" "มหาวงศ์"*

๓ *"วังสะ"* หรือ *"วงส์"* เป็นวรรณคดีบาลีประเภทหนึ่งที่มักลงท้ายชื่อเรื่องว่า *"วงส์"* นักวิชาการด้านวรรณคดีบาลีส่วนใหญ่เรียกว่า **"วรรณคดีบาลีประเภทพงศาวดาร"** เมื่อพิจารณาเนื้อหาวรรณคดีประเภทนี้ มีเนื้อเรื่องอย่างน้อย ๓ ประเภท คือ พงศาวดาร เช่น ทีปวงศ์ มหาวงศ์ จูฬวงศ์, ตำนาน เช่น มหาโพธิวงศ์ ทาฐาวงศ์ และเรื่องในอนาคตมีอยู่เพียงเรื่องเดียวคือ อนาคตวงศ์ ดูรายละเอียดใน สุภาพรรณ ณ บางช้าง, **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๓๙๕ - ๔๐๑.

ต้นฉบับคัมภีร์ทีปวงศ์
“ทีปวํส เลขที่ ๒๖๖๒ ฉบับรองทรง อักษรขอม ภาษาบาลี”

แม้แต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็เคยทรงอ่านคัมภีร์มหาวงศ์ตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ ได้ทรงอ่านถึง ๓ รอบ และเมื่อจะเสด็จประพาสยุโรปคราวแรก พ.ศ. ๒๔๓๙ (ร.ศ. ๑๑๕) โปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เรียบเรียงเรื่องคัมภีร์มหาวงศ์สำหรับทรงใช้เป็นข้อมูลเมื่อเสด็จฯ ไปลังกา สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสทรงเรียบเรียงเรื่องย่อคัมภีร์มหาวงศ์แล้วเสร็จ ทูลเกล้าฯ ถวายพร้อมกับ *"สมุดทีปวงศ์"*[๔]

ทีปวงศ์ น่าจะแปลว่า วงศ์อันรุ่งเรืองเช่นดวงประทีป หรือวงศ์อันเป็นประดุจดวงประทีป และเป็นชื่อคัมภีร์ประเภทวังสะ หรือพงศาวดารที่เก่าแก่ที่สุดของลังกา ไม่มีหลักฐานว่าใครเป็นผู้แต่ง เนื้อหากล่าวถึงประวัติศาสตร์ลังกาตั้งแต่พระพุทธเจ้าเสด็จมาลังกา ๓ ครั้ง จนเริ่มวงศ์ของกษัตริย์ลังกา ตั้งแต่พระเจ้าวิชัยไปจนถึงพระเจ้ามหาเสนะ ซึ่งครองราชย์ระหว่าง พ.ศ. ๘๖๘ - ๘๙๕ ดังนั้นพระคัมภีร์ทีปวงศ์จึงน่าจะแต่งขึ้นภายหลังจากรัชสมัยพระเจ้ามหาเสนะ แต่ว่าก่อนรัชสมัยพระเจ้าธาตุเสนะ เพราะปรากฏหลักฐานว่า พระองค์โปรดให้มีการอ่านพระคัมภีร์ทีปวงศ์ในงานฉลองพระมหินทรเถระ ซึ่งจัดขึ้นเป็นประจำในสมัยอรรถกถา พระอรรถกถาจารย์โดยพระพุทธโฆษะได้อ้างถึงพระคัมภีร์ทีปวงศ์ ตลอดจนคัดข้อความมาจากพระคัมภีร์นี้มาเป็นคำอธิบายหลายครั้ง[๕]

มหาวงศ์ หมายถึง วงศ์อันยิ่งใหญ่ และเป็นชื่อคัมภีร์สำคัญของลังกา เดิมเป็นภาษาสิงหล ต่อมาพระมหานามรวบรวมแต่งเป็นภาษาบาลี และได้แต่งเพิ่มเติมเรื่อยมา จนได้รับการเรียกขานว่า *"มหากาพย์ที่ไม่มีวันจบของศรีลังกา"*[๖] พระมหานามแต่งตั้งแต่ปริจเฉทที่ ๑ จนจบปริจเฉทที่ ๓๘ เนื้อเรื่องกล่าวถึงพงศาวดารของลังกาตั้งแต่มนุษย์ไปแย่งยักษ์อยู่ในเมืองลังกา จากนั้นกล่าวถึงพระพุทธเจ้าเสด็จไปลังกา ๓ ครั้ง และกล่าวถึงประวัติพระพุทธศาสนาตั้งแต่พระพุทธเจ้าปรินิพพาน การ

---

๔ บัณฑิต ลิ่วชัยชาญ, "อธิบาย," ใน **พระคัมภีร์ทีปวงศ์: ตำนานว่าด้วยการประดิษฐานพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๕๗), หน้า (๒๖).

๕ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา** (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๔๐๑.

๖ UNESCO & CCF, **The Cultural Triangle of Sri Lanka**, seventh (Colombo: 2006), p. 18.

สังคายนาพระไตรปิฎก ๓ ครั้ง แล้วพระมหินทรเถระไปประดิษฐานพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป เมื่อครั้งพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะเป็นต้นมา จนถึง พ.ศ. ๘๐๔ ในแผ่นดินพระเจ้ามหาเสนะ คัมภีร์มหาวงศ์ซึ่งพระมหานามแต่งจบเพียงเท่านี้ ภายหลังได้มีผู้แต่งอีกหลายคนแต่งต่อคัมภีร์มหาวงศ์อีกหลายคราว จนกระทั่งคัมภีร์มหาวงศ์มีเนื้อหาถึง ๑๐๑ ปริจเฉท[๗]

คัมภีร์มหาวงศ์ที่พระมหานามแต่งขึ้นใหม่นี้ คือคัมภีร์ทีปวงศ์ฉบับปรับปรุงใหม่ ในคัมภีร์จูฬวงศ์กล่าวว่า พระเจ้าธาตุเสนะซึ่งครองราชสมบัติอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๙ ได้พระราชทานทองคำเป็นจำนวนมาก เป็นอุปการะให้มีการแต่งทีปิกาของคัมภีร์ทีปวงศ์ขึ้น ซึ่ง B.C. Law สันนิษฐานว่า ทีปิกาของคัมภีร์ทีปวงศ์ที่กล่าวถึงคือคัมภีร์มหาวงศ์นั่นเอง[๘] เนื้อหาของพระคัมภีร์ทีปวงศ์และมหาวงศ์จึงเหมือนกันมากตั้งแต่ลำดับเนื้อเรื่อง และเนื้อหาสำคัญ แตกต่างกันในรายละเอียดบางส่วนเท่านั้น[๙] ซึ่งชื่อของคัมภีร์ทั้งสองนี้ มีความหมายสอดคล้องกัน กล่าวคือ *"ทีปวงศ์"* แปลว่า วงศ์อันรุ่งเรืองเช่นดวงประทีป หรือวงศ์อันเป็นประดุจดวงประทีป และความหมายของ *"มหาวงศ์"* หมายถึงวงศ์อันยิ่งใหญ่ หมายถึงวงศ์ของพระพุทธเจ้า ทั้งยังเป็นวงศ์ของกษัตริย์ทั้งหลายในโลกนี้ รวมทั้งวงศ์ของกษัตริย์ลังกาด้วย ดังที่จะแสดงให้เห็นต่อไป

กษัตริย์ลังกาแห่ง "วงศ์พระเจ้ามหาสมมุติ"

เรื่องราวทั้งที่ปรากฏในคัมภีร์ทีปวงศ์ และมหาวงศ์อาจแบ่งออกได้เป็น ๒ ส่วน คือส่วนแรกเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธเจ้า เริ่มต้นด้วยการเสด็จมาลังกาของพระพุทธเจ้า ๓ ครั้ง วงศ์พระเจ้ามหาสมมุติ การสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่

---

[๗] สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, "คำนำในการพิมพ์ครั้งแรก," ใน **วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เล่ม ๑ (หมวดศาสนจักร) คัมภีร์มหาวงศ์** (กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๓๔), หน้า (๑๘).

[๘] สุภาพรรณ ณ บางช้าง, **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา**, หน้า ๔๐๒.

[๙] บัณฑิต ลิ่วชัยชาญ, "อธิบาย," ใน **พระคัมภีร์ทีปวงศ์: ตำนานว่าด้วยการประดิษฐานพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป**, หน้า (๑๘) - (๒๒). และสุภาพรรณ ณ บางช้าง, **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา**, หน้า ๔๐๒.

๑ - ๓ เรื่องราวของพระเจ้าอโศก และจบลงด้วยพระโมคคลิบุตรส่งพระเถระไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในดินแดนต่าง ๆ รวมทั้งลังกาทวีป ตามลำดับ ส่วนที่ ๒ ว่าด้วยประวัติศาสตร์บ้านเมืองของลังกา ซึ่งเริ่มเรื่องที่พระเจ้าวิชัย จากนั้นจึงกล่าวถึงประวัติศาสตร์บ้านเมืองของลังกาที่เกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนาตามลำดับเวลา หากมองอย่างผิวเผินเหมือนกับเนื้อหาทั้ง ๒ ส่วนไม่ได้เกี่ยวข้องกัน เพราะส่วนแรกเป็นเรื่องราวทางพระพุทธศาสนา และส่วนที่ ๒ เป็นเรื่องราวของประวัติศาสตร์บ้านเมืองของลังกา เมื่อพิจารณาเนื้อหาทั้งสองส่วนแยกออกจากกัน จึงเป็นสาเหตุให้คนจำนวนไม่น้อยเข้าใจว่า กษัตริย์ลังกาเป็นผู้สืบเชื้อสายมาจากราชสีห์เพราะเจ้าชายวิชัยซึ่งเสด็จมายังลังกาทวีปและภายหลังได้เป็นปฐมกษัตริย์แห่งลังกาทวีปมีพระบิดาเป็นโอรสของราชสีห์ จึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่จะทำให้เชื่อเช่นนั้น

หากพิจารณาการลำดับเนื้อหาในคัมภีร์ทีปวงศ์และคัมภีร์มหาวงศ์ทั้งสองส่วนดังที่กล่าวในข้างต้นจะพบว่า ความจริงแล้วมีเนื้อหาสอดคล้องสัมพันธ์กัน โดยส่วนแรกซึ่งกล่าวถึงเรื่องราวของพระพุทธเจ้าที่เกี่ยวกับการเสด็จมาลังกา วงศ์พระเจ้ามหาสมมุติ (วงศ์ของพระพุทธเจ้า) พุทธประวัติ และประวัติพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นบทนำสู่เนื้อหาในส่วนที่ ๒ ที่ว่าด้วยประวัติของกษัตริย์ลังกาที่สืบสันตติวงศ์มาจากวงศ์พระเจ้ามหาสมมุติเช่นเดียวกัน (มิใช่วงศ์ราชสีห์ตามที่เข้าใจกันมาแต่เดิม) เพราะฉะนั้นความหมายของ *“ทีปวงศ์”* ซึ่งแปลว่า วงศ์อันรุ่งเรืองเช่นดวงประทีป หรือวงศ์อันเป็นประดุจดวงประทีป และความหมายของ *“มหาวงศ์”* หมายถึงวงศ์อันยิ่งใหญ่ ต่างมีความหมายที่สอดคล้องกัน

อนึ่ง หากกษัตริย์แห่งลังกาเป็นวงศ์กษัตริย์ที่สืบเชื้อสายมาจากราชสีห์จริงก็จะเป็นเรื่องที่ยิ่งชวนให้ขบคิดว่า เพราะเหตุใดคัมภีร์ทีปวงศ์ และมหาวงศ์ ซึ่งเป็นพระคัมภีร์สำคัญของลังกาจึงไม่อธิบายว่า วงศ์กษัตริย์ของตนเองเป็นวงศ์พระเจ้ามหาสมมุติ ในขณะที่ตำนานทางพระพุทธศาสนาที่แต่งขึ้นในดินแดนประเทศไทยโดยเฉพาะล้านนา ซึ่งได้รับพระพุทธศาสนาจากลังกา เช่น ชินกาลมาลีปกรณ์ ตำนานมูลศาสนา ตำนานจามเทวีวงศ์ ล้วนแต่อธิบายว่า วงศ์กษัตริย์ของตนเองสืบสันตติวงศ์มาจากวงศ์พระเจ้ามหาสมมุติ หรือแต่งขึ้นใหม่ให้มีความหมายสอดคล้องกับคติดั้งเดิมว่า แม้กษัตริย์พื้นเมืองของตนเองมิได้สืบสันตติวงศ์มาจากวงศ์พระเจ้ามหาสมมุติ แต่วงศ์ของตนเองไม่ได้ด้อยกว่าวงศ์ของพระเจ้ามหาสมมุติของดินแดน

เพื่อนบ้านข้างเคียงแต่อย่างใด ตรงกันข้ามกลับแสดงให้เห็นแนวคิดอันเป็นอุดมคติของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาแห่งดินแดนล้านนา ที่ปฏิเสธความสำคัญทางสายโลหิตหรือชาติตระกูล อันเป็นต้นตอสำคัญต่อการยึดติดในอัตตา แต่กลับให้ความสำคัญของการเป็นธรรมทายาท ดังเช่น ลาวจกหัวหน้าเผ่าอนารยชนบนดอยตุงซึ่งยอมรับนับถือพระพุทธศาสนา ได้เป็นผู้เฝ้าปรนนิบัติพระธาตุเจ้าบนดอยตุงชั่วระยะเวลาหนึ่งก่อนจะสิ้นชีพแล้วไปเกิดบนสวรรค์ ภายหลังจึงได้ลงมาเกิดเป็นลวจักราชมีสิทธิธรรมที่จะได้เป็นปฐมกษัตริย์พื้นเมืองราชวงศ์มังราย เนื่องจากได้เป็นหน่อพุทธางกูร หรือผู้สืบธรรมทายาทมาจากสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงมีสายโลหิตอยู่ในศากยวงศ์ซึ่งอยู่ในวงศ์สมมุติราชแห่งชมพูทวีปแต่ดั้งเดิม อันเป็นเรื่องราวในตำนานพระธาตุดอยตุง[๑๐]

คัมภีร์ทีปวงศ์ กล่าวถึง เจ้าชายวิชัย พระโอรสของพระสีหกุมาร ครองเมืองสีหปุระ ซึ่งพระสีหกุมารนี้ เป็นบุตรของราชสีห์กับนางสุสิมะพระธิดาของพระเจ้าอังคราชแห่งชมพูทวีป พระราชบิดาได้เนรเทศจากเมืองสีหปุระเพราะนิสัยไม่ดีไม่ได้ศึกษาเล่าเรียน และทำความเดือดร้อนให้แก่ประชาชน ภายหลังเดินทางมาถึงเกาะลังกา และได้เป็นปฐมกษัตริย์แห่งลังกา ทรงครองราชสมบัติอยู่ได้ ๓๘ ปี จึงได้ส่งทูตไปยังเมืองสีหปุระ ซึ่งพระเจ้าสุจิตระ พระเชษฐาเป็นกษัตริย์เพื่อให้เสด็จมาครองเมืองลังกาแทนพระองค์ เพราะไม่มีผู้สืบสันตติวงศ์[๑๑]

หลังจากนั้นจึงกล่าวถึงพระนางกัจจนาพระธิดาของปัณฑุศากยะซึ่งเป็นกษัตริย์ในวงศ์พระเจ้ามหาสมมุติได้เสด็จจากชมพูทวีปมายังลังกา เพื่อรักษาวงศ์ตระกูลไว้ แล้วจึงได้อภิเษกกับพระเจ้าปัณฑวะมีพระราชโอรส ๑๐ พระองค์ และพระราชธิดาองค์สุดท้องคือ พระนางอุมมจิตรา ต่อมาภายหลังพระนางอุมมจิตรามีโอรสกับคามบัณฑิต โอรสของพระทีฆาวุราชกุมาร พระนัดดาของพระเจ้าอมิโตทนศากยะ ซึ่งเป็นวงศ์ของพระโคตมพุทธเจ้า มีพระโอรสพระองค์ ๑ พระนามว่าปัณฑกะ แต่พระนางได้มอบให้นายประตูไปเลี้ยงไว้เพราะโหรทำนายว่า โอรสของ

---

๑๐ ดูรายละเอียดใน พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, "ความหมายของตำนานพระธาตุเจ้าดอยตุง," ใน **ตำนาน**, หน้า ๓๕ - ๖๓.

๑๑ ปุ้ย ฉายแสง แปล. "ภาณวารที่ ๙ ว่าด้วยพระเจ้าวิชัยเสด็จไปลังกา," ใน **พระคัมภีร์ทีปวงศ์: ตำนานว่าด้วยการประดิษฐานพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, ตรวจสอบแก้ไข, หน้า ๔๗ - ๔๙.

พระนางจะฆ่าพระเจ้าลุงทั้งหมด พระเจ้าลุงจึงทูลขออนุญาตต่อพระราชบิดาเพื่อจะฆ่าพระนางเสีย แต่ไม่ได้รับอนุญาต จึงตกลงกันไว้ว่า ถ้าพระนางประสูติออกมาเป็นพระโอรส ก็จักฆ่าพระนางเสีย พระนางจึงลอบส่งพระโอรสไปให้นายประตูเลี้ยง แล้วรับลูกหญิงของชาวบ้านคนหนึ่งไปแทนพระโอรส เพื่อลวงพวกพระเจ้าพี่ว่าประสูติออกมาเป็นพระธิดา[๑๒] อย่างไรก็ดี ภายหลังปัณฑกะก็ได้ฆ่าพระเจ้าลุงทั้ง ๑๐ องค์ดังคำทำนายของโหร หากเข้าใจถึงคติความเชื่อเรื่องวงศ์พระเจ้ามหาสมมุติ จะทำให้เข้าใจถึงสาเหตุว่า การที่ปัณฑกะฆ่าพระเจ้าลุงทั้งหมดก็เพื่อแสดงให้เห็นว่ากำจัดวงศ์กษัตริย์ที่ไม่ใช่เชื้อสายของวงศ์พระเจ้ามหาสมมุติให้หมดสิ้นไปจากลังกา [๑๓]

ส่วนในคัมภีร์มหาวงศ์ให้รายละเอียดมากกว่า กล่าวว่า พระเจ้าวิชัยปฐมกษัตริย์ลังกาไม่มีพระโอรสที่สืบราชสมบัติแทน ก่อนจะสวรรคตจึงโปรดให้แต่งพระราชสาส์นไปยังกรุงสีหราชธานีของพระอนุชาเพื่อให้ส่งผู้มาปกครองเมืองลังกา เมื่อส่งพระราชสาส์นไปแล้วทรงประชวรและเสด็จสวรรคต เมืองลังกาว่างเว้นกษัตริย์ปกครองอยู่หนึ่งปี โปรดให้เจ้าบัณฑุวาสุเทพพระโอรสองค์ที่ ๓ เสด็จมาครองเมืองลังกาแทนพระเจ้าวิชัย ต่อมาภายหลังเจ้าบัณฑุวาสุเทพได้อภิเษกกับ *"นางภัทธกัจจาย"* พระราชธิดาของพระเจ้าอมิโตทนศากยราช มีพระราชโอรส ๑๐ พระองค์ และพระราชธิดาพระองค์ ๑ พระนามว่า *"นางจิตรกุมารี"* หรือ *"อุมมาทจิตร"* โหรทำนายว่าโอรสของนางจิตรกุมารีจะฆ่าพระมาตุลาทั้ง ๑๐ พระองค์ด้วยราชสมบัติ ภายหลัง *"นางจิตรกุมารี"* ลักลอบได้เสียกับเจ้าทีฆาวุกุมาร พระโอรสของเจ้าอภัยราชกุมารอันเป็นพระเชษฐาของพระนางภัทธกัจจายราชเทวี จนกระทั่งทรงครรภ์และประสูติพระราชโอรส พระนามว่า *"บัณฑกาภัยกุมาร"* จึงสับเปลี่ยนกับลูกสาวของนางทาสี ภายหลังพระมาตุลาทราบข่าวจึงส่งคนมาลอบปลงพระชนม์แต่ *"บัณฑกาภัยกุมาร"* หนีรอดปลอดภัยทุกครั้ง จนในที่สุดได้ทำศึกต่อสู้กัน *"บัณฑกาภัยกุมาร"* จึงได้ฆ่าพระมาตุลาทั้ง ๑๐ สิ้นพระชนม์ จากนั้นจึงเสด็จกลับมายังพระราชฐานของพระอัยกา

---

๑๒ ปุ้ย ฉายแสง แปล. "ภาณวารที่ ๑๐ ว่าด้วยพระเจ้าปัณฑกะต้นวงศ์พระเจ้ามหาสมมุติในลังกา," ใน **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๕๐ - ๕๑.

๑๓ **เรื่องเดียวกัน**, หน้าเดียวกัน.

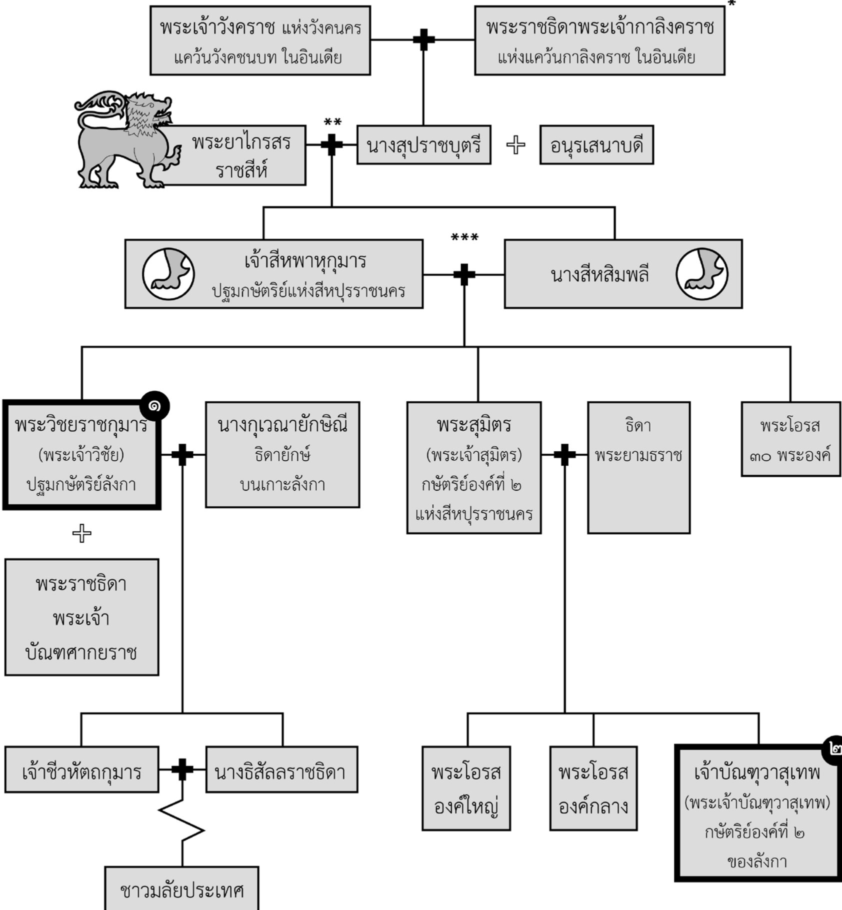
เรื่องราวในพระคัมภีร์ทีปวงศ์และพระคัมภีร์มหาวงศ์ดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นดังนี้

๑. พระเจ้าวิชัยเป็นปฐมกษัตริย์ของลังกาไม่มีทายาทสืบสันตติวงศ์ จึงได้ส่งพระราชสาส์นไปยังเมืองสีหปุระของพระเชษฐาเพื่อให้ส่งพระโอรสมาปกครองลังกาสืบต่อจากพระองค์

๒. เจ้าบัณฑุวาสุเทพพระโอรสองค์ที่ ๓ เสด็จมาครองเมืองลังกาแทนพระเจ้าวิชัย ต่อมาภายหลังเจ้าบัณฑุวาสุเทพได้อภิเษกกับ *"นางภัทธกัจจาย"* พระราชธิดาของพระเจ้าอมิโตทนศากยราช มีพระราชโอรส ๑๐ พระองค์ และพระราชธิดาพระองค์ ๑ พระนามว่า *"นางจิตรกุมารี"* หรือ *"อุมมาทจิตร"* แสดงให้เห็นว่า พระราชโอรสและพระราชธิดาของเจ้าบัณฑุวาสุเทพมีเชื้อสาย *"พระเจ้ามหาสมมุติ"* ทางพระมารดา ต่อมาลักลอบได้เสียกับเจ้าทีฆาวุกุมาร พระโอรสของเจ้าอภัยราชกุมารอันเป็นพระเชษฐาของพระนางภัทธกัจจายราชเทวี ซึ่งมีเชื้อสาย *"พระเจ้ามหาสมมุติ"* มีพระโอรสคือ *"บัณฑุกาภัยกุมาร"*

๓. บัณฑุกาภัยกุมารจึงมีเชื้อสาย *"พระเจ้ามหาสมมุติ"* ทั้งฝ่ายพระบิดาและพระมารดา ภายหลังได้ฆ่าพระเจ้าลุงทั้งหมดตามคำทำนาย และได้เป็นพระเจ้าปัณฑุกะ กษัตริย์แห่งลังกาซึ่งสืบสันตติวงศ์มาจากพระเจ้ามหาสมมุติอย่างแท้จริง

ส่วนสาเหตุที่พระเจ้าปัณฑุกะฆ่าพระเจ้าลุงทั้งหมดน่าจะแสดงให้เห็นว่าวงศ์กษัตริย์ที่ไม่ใช่เชื้อสายของวงศ์พระเจ้ามหาสมมุติได้หมดสิ้นไปจากลังกานับตั้งแต่พระเจ้าปัณฑุกะเป็นต้นมา กษัตริย์ลังกาจึงเป็นกษัตริย์ในวงศ์พระเจ้ามหาสมมุติอย่างแท้จริง อีกทั้งพระเจ้าปัณฑุกะโปรดให้สร้างเมืองอนุราธปุระ ราชธานีแห่งแรกของลังกาอีกด้วย

หมายเหตุ

๑ - ๕ ลำดับกษัตริย์ลังกา

ราชกุมารและกุมารีทั้งสองมีหัตถ์และบาทเหมือนพระยาราชสีห์ผู้เป็นบิดา

* หลักฐานบางแห่งระบุชื่อว่า นางมายาวดี

** ในคัมภีร์ทีปวงศ์ ระบุว่า *"...พระธิดาของพระเจ้าอังคราชได้เที่ยวไปในป่า ได้ไปอยู่ร่วมกับสีหะแล้วเกิดพระโอรสสององค์ คือ สีหกุมาร ๑ ปสีหกุมาร ๑ พระมารดาพระนามว่า สุสีมา พระบิดาชื่อ สุสิมะ..."*

*** ในคัมภีร์ทีปวงศ์ ระบุว่า *"...มีพระราชโอรส ๓๒ พระองค์ พระวิชัยกุมารและสุจิตกุมาร เป็นพี่ชายใหญ่..."*

ความสัมพันธ์ของกษัตริย์ลังกา กับวงศ์กษัตริย์ “พระเจ้ามหาสมมุติ”

พระเจ้ามหาสมมุติ ปฐมกษัตริย์ในภัทรกัลป์

พระเจ้าสีหหนุ

สายอื่นๆ

พระเจ้าสุทโธนะ

พระเจ้าโธโตทนะ

พระเจ้าสุกโกทนะ

พระเจ้าสุโขทนะ

พระเจ้าอมิโตทนะ *

พระพุทธเจ้า

พระเจ้าบัณฑุศากยราช + นางสุสิมราชเทวี

ราม ราชกุมาร

อุรุเวล ราชกุมาร

อนุราช ราชกุมาร

วิชิต ราชกุมาร

ฑีฆาวุ ราชกุมาร

โรหนะ ราชกุมาร

คามินี กุมาร

นางภัทธกัจจาย (สุภัทธกัจจาย) + ๒ เจ้าบัณฑุวาสุเทพ (พระเจ้าบัณฑุวาสุเทพ) กษัตริย์องค์ที่ ๒ ของลังกา

ฑีฆคามินีกุมาร **

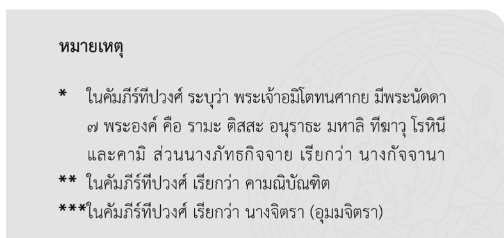
พระโอรส ๒๐ พระองค์

นางจิตรกุมารี (อุมมาทจิตร) ***

๓ พระเจ้าบัณฑกาภัย กษัตริย์องค์ที่ ๓

๔ พระเจ้ามุตตสิวราช กษัตริย์องค์ที่ ๔

๕ พระเจ้าเทวานัมปิยติสสะ กษัตริย์องค์ที่ ๕

หมายเหตุ

* ในคัมภีร์ทีปวงศ์ ระบุว่า พระเจ้าอมิโตทนศากย มีพระนัดดา ๗ พระองค์ คือ รามะ ติสสะ อนุราธะ มหาลิ ทีฆาวุ โรหินี และคามิ ส่วนนางภัทธกิจจาย เรียกว่า นางกัจจานา

** ในคัมภีร์ทีปวงศ์ เรียกว่า คามณิบัณฑิต

***ในคัมภีร์ทีปวงศ์ เรียกว่า นางจิตรา (อุมมจิตรา)

พระรูปพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะกษัตริย์ลังกาองค์ที่ ๕
สร้างขึ้นในบริเวณที่เชื่อว่าเป็นสถานที่ซึ่งพระเจ้าเทวานัมปิยติสสะพบพระหินทเถระเป็นครั้งแรก

ที่มาของคติความเชื่อวงศ์กษัตริย์ในคัมภีร์ทีปวงศ์และมหาวงศ์

คติความเชื่อวงศ์กษัตริย์ในคัมภีร์ทีปวงศ์และมหาวงศ์มีที่มาจากอัคคัญสูตร สูตรที่ว่าด้วยสิ่งที่เลิศ หรือที่เป็นต้นเดิม ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวัคค์ ซึ่งมีเรื่องราวเกี่ยวกับการกำเนิดโลก เกิดเพศหญิงเพศชายและมีการเสพเมถุนกันจนมีผู้คนมากขึ้น เดิมข้าวสาลีไม่มีเปลือกหุ้มขึ้นมาเองโดยธรรมชาติไม่ต้องเพาะปลูก ภายหลังมีการสะสมอาหาร มนุษย์เกียจคร้านขึ้นจึงเกิดมีเปลือกหุ้มเมล็ดข้าวสาร มีการสะสมอาหาร แบ่งสันพื้นที่ และมีการลักขโมยเกิดขึ้นในสังคม จนนำไปสู่การติเตียน การพูดปด และทะเลาะขึ้น จึงเป็นเหตุให้เลือกหัวหน้าเพื่อทำหน้าที่ตัดสินข้อพิพาทและเป็นหัวหน้าในการปกครองคน คำว่า *"มหาสมมติ"* (ผู้ที่มหาชนแต่งตั้ง) *"กษัตริย์"* (ผู้เป็นใหญ่ในที่นา) และ *"ราชา"* (ผู้ทำความอิ่มใจ สุขใจแก่ผู้อื่น) เกิดขึ้น ความว่า

> *[๖๒] ...ครั้งนั้นแล สัตว์ประเสริฐทั้งหลายจึงได้ประชุมพร้อมกัน ครั้นแล้วก็ทอดถอนใจว่า ผู้เจริญธรรมอันลามกเลวทรามปรากฏในหมู่สัตว์ได้ ก็อทินนาทานจักปรากฏ การครหาจักปรากฏ มุสาวาทจักปรากฏ การจับท่อนไม้ก็จักปรากฏ อย่ากระนั้นเลย เราควรนับถือสัตว์ผู้หนึ่งซึ่งจะว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าวได้ ติเตียนผู้ที่ควรติเตียนได้ ขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่ได้ ส่วนพวกเราจักให้ส่วนแบ่งข้าวสาลีแก่ผู้นั้นดังนี้. ดูก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ ครั้งนั้นแล สัตว์เหล่านั้นจึงเข้าไปหาสัตว์ที่มีรูปงามกว่า น่าดูกว่า น่าเลื่อมใสกว่า มีศักดิ์ใหญ่กว่าแล้วได้กล่าวคำนั้นว่า มาเถิดสัตว์ผู้เจริญ ท่านจงว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าวได้โดยชอบ จงติเตียนผู้ที่ควรติเตียนได้ จงขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่ได้ ส่วนพวกเราจักให้ส่วนแห่งข้าวสาลีแก่ท่านดังนี้. สัตว์นั้นได้รับคำของสัตว์เหล่านั้นว่า อย่างนั้นผู้เจริญดังนี้. แล้วได้ว่ากล่าวผู้ที่ควรว่ากล่าวได้โดยชอบ ติเตียนผู้ที่ควรที่ติเตียนได้ ขับไล่ผู้ที่ควรขับไล่ได้. ส่วนสัตว์เหล่านั้น ก็ได้ให้ส่วนแห่งข้าวสาลีแก่สัตว์นั้น.....*

[๖๓] ดูก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ เพราะชนผู้เป็นหัวหน้าอันมหาชนสมมติแล้วอักขระว่ามหาสมมติจึงได้เกิดขึ้นครั้งแรก. ดูก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ เพราะว่าผู้เป็นหัวหน้าเป็นใหญ่แห่งเขตฉะนั้น อักขระว่ากษัตริย์ กษัตริย์ จึงอุบัติขึ้นเป็นคำที่ ๒. ดูก่อนวาเสฏฐะและภารทวาชะ เพราะเหตุที่ว่าผู้เป็นใหญ่ที่ยังชนเหล่าอื่นให้ยินดีโดยชอบธรรม ฉะนั้น อักขระว่า ราชา ราชา ดังนี้ จึงเกิดเป็นคำที่ ๓....”[๑๔]

ในคัมภีร์ทีปวงศ์และมหาวงศ์มีเรื่องราวของวงศ์พระเจ้ามหาสมมุติอยู่ในตอนต้นของเรื่องหลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จมายังลังกา ๓ ครั้ง ซึ่งในคัมภีร์ทีปวงศ์กล่าวไว้อย่างสังเขปใน *“ภาณวารที่ ๓ ว่าด้วยวงศ์พระเจ้ามหาสมมุติ”* ซึ่งมีกษัตริย์สืบสันตติวงศ์มาจนถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นจำนวน ๓๔๐,๓๐๐ พระองค์[๑๕]

ส่วนในคัมภีร์มหาวงศ์มีรายละเอียดเกี่ยวกับวงศ์พระเจ้ามหาสมมุติไว้อย่างละเอียด พร้อมทั้งได้กล่าวถึงมูลเหตุในการเกิดวงศ์กษัตริย์ ซึ่งมีเนื้อหาเหมือนกับในอัคคัญสูตร ดังความในมหาสัมมติวังส ปริเฉทที่ ๒ ว่า

“...แท้จริงอันว่า สมเด็จพระสรรเพชญพุทธเจ้าอันเป็นใหญ่กว่านักปราชญ์ทั้งปวง เป็นวงศ์แห่งพระเจ้ามหาสมมุติราช ดังจะรู้มาในต้นมหาภัทกัลปนี้ สมเด็จพระพุทธเจ้าของเราได้บังเกิดเป็นพระมหากษัตริย์ ทรงพระนามชื่อว่าพระเจ้ามหาสมมุติราช เหตุในปฐมกัลปนั้นหาท้าวพระยามิได้เกิดวิวาทชิงลักซึ่งข้าวสาลีแห่งกัน หาผู้จะบังคับว่ากล่าวกันมิได้ จึงพร้อมกันมาอาราธนาพระบรมโพธิสัตว์เจ้า

---

๑๔ “อัคคัญญสูตร เรื่อง วาเสฏฐะภารทวาชะ,” ใน **พระสูตร และอรรถกถา แปล ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๑** (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖. มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕), หน้า ๑๕๙ - ๑๖๐.

๑๕ ปุ้ย ฉายแสง แปล. “ภาณวารที่ ๑๐ ว่าด้วยพระเจ้าปัณฑุกะต้นวงศ์พระเจ้ามหาสมมุติในลังกา,” ใน **พระคัมภีร์ทีปวงศ์: ตำนานว่าด้วยการประดิษฐานพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ ตรวจสอบแก้ไข, หน้า ๑๖ - ๒๐.

เป็นพระยา ชื่อว่า ขัติย เหตุเป็นใหญ่ในที่ไร่นาทั้งปวง ชื่อว่า ราชา เหตุยังราษฎรให้ยินดีด้วยสังคหวัตถุทั้ง ๔ ประการ ชื่อว่า มหาสมมุติ เหตุชนทั้งปวงสมมติยกขึ้นให้เป็นขัตติยเป็นราชานั้นแล..."[๑๖]

หลังจากนั้นคัมภีร์มหาวงศ์ได้กล่าวถึงการสืบสันตติวงศ์ของวงศ์พระเจ้ามหาสมมุติที่ต่อเนื่องกันมาและได้ไปครองราชสมบัติในมหานครต่าง ๆ อีกเป็นจำนวนมากสืบมาจนถึงพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ความว่า

"...สมเด็จพระสัมพุทธเจ้ามหามุนีนาถเจ้าเกิดในตระกูลกษัตริย์ขัตติยมหาสมมติวงศ์อันบริสุทธิ์เชื้อกษัตริย์ทั้งสองฝ่าย พระวงศาพระบิดาพระมารดามิเจือด้วยชาติพราหมณ์ชาติแพทศย์ชาติศูทรเข้ามาเป็นกษัตริย์หามิได้ตั้งแต่พระเจ้ามหาสมมติวงษ์ในปฐมกัลปมา ตราบเท่าจนถึงตติยโอกกากวงศ์ มีพระเจ้าสิริสุทโธทนราชเป็นที่สุด เป็นบรมกษัตริย์ ๓๓๔,๕๖๑ พระองค์ เป็นสุทธวงศกษัตริย์มิได้เจือด้วยชาติอันอื่นเลย..."[๑๗]

ร่องรอยคติความเชื่อ "วงศ์พระเจ้ามหาสมมุติ" ในดินแดนประเทศไทย

ในดินแดนประเทศไทยมีกษัตริย์ปกครองมายาวนาน นับตั้งแต่พัฒนาเป็นบ้านเมืองมาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๑ - ๑๖ หรือที่รู้จักกันว่าสมัยทวารวดี แต่ยังไม่พบเอกสารลายลักษณ์อักษรที่แสดงถึงสถานะของกษัตริย์อย่างชัดเจน จนกระทั่งในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เป็นอย่างช้าจึงปรากฏเอกสารหลักฐานที่แสดงให้เห็นถึงคติความเชื่อการกำเนิดของวงศ์กษัตริย์ ในบริเวณลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาชัดเจนขึ้น คือ โองการแช่งน้ำ เอกสารของราชสำนักอยุธยา แสดงให้เห็นร่องรอยคติความเชื่อเรื่องการกำเนิดวงศ์กษัตริย์ตามคติเรื่องวงศ์พระเจ้ามหาสมมุติอันเป็นคติเก่าแก่ที่ปรากฏ

---

[๑๖] กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, **วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑ (หมวดศาสนจักร) คัมภีร์มหาวงศ์** (กรุงเทพฯ: บริษัท ไทยพรีเมียร์ พริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๓๔), หน้า ๕๒.

[๑๗] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๕๙.

ในอัคคัญสูตร อันน่าจะเข้ามายังดินแดนประเทศไทยพร้อมกับพระพุทธศาสนาลัทธิลังกาวงศ์ดังที่กล่าวในข้างต้น

โองการแช่งน้ำ หรือโองการแช่งน้ำโคลงห้า ซึ่งใช้ในพระราชพิธีถือน้ำพระพัทราชสำนักอยุธยาสืบต่อมาถึงราชสำนักรัตนโกสินทร์ โองการแช่งน้ำนี้ เชื่อว่ามีมาก่อนสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีและได้ใช้ในราชสำนักของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ (พระเจ้าอู่ทอง) ก่อนที่จะมาสถาปนากรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีแห่งใหม่ใน พ.ศ. ๑๘๙๓[๑๘] ความตอนหนึ่งกล่าวถึงการเกิดโลก เกิดมนุษย์ ไม่ต้องปลูกข้าวกิน และในที่สุดมหาชนเลือกผู้อำนาจยิ่งเป็นพระราชาที่ประชาชนพอใจรักใคร่ เรียกพระนามว่าสมมติราช แล้วตั้งให้พระองค์เป็นพระเจ้าแผ่นดิน และทรงครองแผ่นดินต่อเนื่องกันมา เพราะฉะนั้นการที่วันวลิตบันทึกไว้ว่า พระเจ้าอู่ทองพระเจ้าแผ่นดินสยามองค์แรกสืบเชื้อสายจากพระพุทธเจ้าซึ่งสละราชสมบัติไป[๑๙] อาจเป็นร่องรอยคติความเชื่อเรื่อง *“วงศ์พระเจ้ามหาสมมุติ”* ที่ยังคงมีความเชื่อสืบต่อกันมา

อย่างไรก็ดี ในตอนท้ายของโองการแช่งน้ำพบการใช้คำว่า *“สมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรบรมมหาจักรพรรดิศรราชาธิราช”* ซึ่งเป็นพระนามที่แสดงให้เห็นถึงพระมหากษัตริย์ในฐานะที่เป็นพระราชาธิราช ผู้ยิ่งใหญ่กว่าราชาทั้งปวงหรือราชาแห่งราชา[๒๐] คติจักรพรรดิราช หรือ *“ราชาเหนือพระราชาทั้งหลายในแผ่นดิน”* ยังปรากฏหลักฐานในจารึกลานทอง หลักที่ ๔๘ พบในกรุพระปรางค์วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ จังหวัดสุพรรณบุรี[๒๑] อีกด้วย

---

๑๘ ดูรายละเอียดใน จิตร ภูมิศักดิ์, **โองการแช่งน้ำและข้อคิดใหม่ในประวัติศาสตร์ไทยลุ่มน้ำเจ้าพระยา** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ดวงกมล, ๒๕๒๔).

๑๙ วันวลิต, **พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต พ.ศ. ๒๑๘๒**. วนาศรี สามนเสน แปล, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๘), หน้า (๑๔) - (๑๖) และ ๑๗.

๒๐ กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, “โองการแช่งน้ำ,” ใน **วรรณกรรมสมัยอยุธยา เล่ม ๑** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๐), หน้า ๗ - ๘ และ ๑๑.

๒๑ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๓ ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลางของประเทศไทย อันจารึกด้วยอักษรและภาษาไทย ขอม มอญ บาลี สันสกฤต** (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๘), หน้า ๗๖.

อนึ่ง ในพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต พ.ศ. ๒๑๘๒ มีเรื่องเล่าว่าก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยา บริเวณนี้เคยเป็นบ้านเมืองมาก่อนแล้ว กษัตริย์ที่ก่อตั้งกรุงศรีอยุธยามีพระนามว่า พรมเทพ เป็นผู้สร้างอาณาจักรสยาม ทรงออกกฎหมาย และทรงก่อตั้งศาสนา แต่มีเรื่องที่เกี่ยวกับพระธรรมิกราชเจ้า ที่วันวลิตได้ฟังมาว่าเป็นกษัตริย์องค์แรก เป็นผู้ออกกฎหมายและตั้งศาสนาของชาวสยามเหมือนกัน ซึ่งกษัตริย์องค์หลังเป็นผู้เข้ามาแย่งชิงเมือง และพรมเทพก็ได้เสด็จหนีไป แต่มีบางกระแสเล่าให้วันวลิตฟังว่ากษัตริย์พระองค์แรกคือพระพุทธเจ้า เมื่อสิ้นพระพุทธเจ้าไปแล้ว อาณาจักรสยามก็ล่มสลายไป เรื่องหลังนี้วันวลิตกล่าวว่าชาวสยามเชื่อว่าเป็นความจริงมากที่สุด

เรื่องราวดังกล่าวมีลักษณะเป็นตำนาน คือ เรื่องของพรมเทพ และเรื่องของพระพุทธเจ้า ที่ควรเป็นเรื่องเดียวกันกับเรื่องพระธรรมิกราชเจ้าที่เล่าว่าพระเจ้าอู่ทองมาสร้างกรุงศรีอยุธยาขึ้นใหม่หลังจากถูกทิ้งร้างไป มีโครงเรื่องเช่นเดียวกับตำนานพื้นเมืองล้านนาที่มาจากความคิดทางพระพุทธศาสนาที่เชื่อว่าโลกมนุษย์นั้นมีการเกิด รุ่งเรือง มีดับ สลับกันตลอดมาในช่วงกัปกัลป์พุทธันดรอันยาวนาน ซึ่งกษัตริย์พรมเทพผู้มาสร้างเมืองไว้ก่อนพระเจ้าอู่ทองแล้วร้างไปนั้น น่าจะเป็นเรื่องเดียวกันกับเรื่องพระเจ้าพรหมในตำนานสิงหนวัติกุมาร ที่สืบเชื้อสายมาจากชมพูทวีป มีลูกหลานลงมาจากเมืองเชียงรายดังปรากฏในตำนานเรื่องอื่น ๆ ของภาคกลาง ที่นำมาต่อกับตำนานเรื่องท้าวแสนปม มีลูกหลานเป็นท้าวอู่ทองมาสร้างกรุงศรีอยุธยา หากเรื่องพรมเทพกับพระเจ้าพรหมเป็นเรื่องเดียวกันมาก่อน เรื่องพรมเทพก็เป็นเรื่องเล่าของตำนานแบบดั้งเดิมที่แสดงถึงความเจริญและความเสื่อมของบ้านเมือง ในขณะที่เรื่องพระเจ้าพรหมที่นำมาเชื่อมต่อกับเรื่องท้าวแสนปม เป็นตำนานที่พัฒนาการเล่าขึ้นไปอีกระดับหนึ่ง พยายามสร้างความสมจริงในทางโลกย์ ซึ่งพอจะเห็นเค้าพัฒนาการในขั้นนี้ได้ในสมัยหลังจากวันวลิตเล็กน้อย คือในจดหมายเหตุของลาลูแบร์ ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ส่วนเรื่องพระพุทธเจ้าเป็นปฐมกษัตริย์ผู้สร้างอาณาจักรสยามด้วยนั้น น่าจะมีที่มาจากคำอธิบายในชั้นต้น ที่ต้องการแสดงว่า พระมหากษัตริย์ของสยามนั้น ทรงเป็นพุทธมามกะ เป็นผู้อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาจึงทรงเป็นพระธรรมทายาทที่จะทรงเป็นผู้ดำรงพระพุทธศาสนาตราบจนสิ้น ๕,๐๐๐ ปี และภายหลังคำอธิบายเกี่ยวกับธรรม

ทายาทได้นำมาปรับใช้สำหรับตำแหน่งอันทรงสิทธิในราชบัลลังก์ของกรุงศรีอยุธยาด้วย ดังปรากฏในหนังสือกฎหมายตราสามดวงว่า โอรสของกษัตริย์ที่เกิดจากพระมเหสี เป็น *“หน่อพระพุทธเจ้า”* หรือ *“หน่อพุทธางกูร”*[๒๒] ภายหลังเนิ่นนานมาก็น่าจะทำให้การแปลความหมายของการเป็นธรรมทายาทไขว้เขวไปได้ กลายเป็นการสืบสันตติวงศ์จากพระพุทธเจ้า ก็เลยทำให้พระสัมมาสัมพุทธเจ้า กลายเป็นปฐมกษัตริย์ต้นราชวงศ์ของกษัตริย์สยามไป ดังที่วันวลิตเล่าไว้ในหนังสือพงศาวดารของเขา[๒๓]

เมื่อพิจารณาจากเอกสารในสมัยอยุธยาพบว่า สถานะของกษัตริย์อยุธยามีความหลากหลายขึ้น กล่าวคือ เป็นทั้งผู้สืบเชื้อสายมาจาก *“วงศ์พระเจ้ามหาสมมุติ”* และ *“หน่อพุทธางกูร”* และ *“จักรพรรดิราช”* ตามคติทางพุทธศาสนา ส่วนคติทางศาสนาพราหมณ์ทรงเป็นอวตารของพระนารายณ์ *“รามาธิบดี”* จนกระทั่งเป็นอวตารของเทพ ๑๑ องค์ดังปรากฏในยวนพ่ายโคลงดั้น ซึ่งแต่งในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ หรือรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒[๒๔] แม้แต่ในโองการแช่งน้ำสถานะของกษัตริย์อยุธยามีทั้งคติ *“วงศ์พระเจ้าสมมุติราช”* *“รามาธิบดี”* และ *“จักรพรรดิราช”* อันแสดงให้เห็นถึงร่องรอยสถานะของกษัตริย์ในลุ่มน้ำเจ้าพระยานับแต่ก่อนการสถาปนากรุงศรีอยุธยาซึ่งมีความหลากหลายและสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ขึ้นอยู่กับการเลือกรับปรับใช้คติในการอ้างสิทธิธรรมในการปกครองบ้านเมือง

บทสรุป

นับพันปีที่คัมภีร์ทีปวงศ์และมหาวงศ์บันทึกทางประวัติศาสตร์บ้านเมืองของลังกา คัมภีร์ทีปวงศ์หลังจากแต่งจบแล้วไม่ได้มีการแต่งต่ออีก พบว่ามีเนื้อหา

---

[๒๒] พิเศษ เจียจันทร์พงษ์, “คำนำเสนอ,” ใน **วันวลิต, พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต พ.ศ. ๒๑๘๒**, วนาศรี สามนเสน แปลเป็นภาษาไทยจากภาษาอังกฤษ. พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๘), หน้า (๑๔) - (๑๖).

[๒๓] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๖.

[๒๔] ดูรายละเอียดในสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์, **วรรณคดีแห่งชาติ เล่ม ๒ สมัยอยุธยา** (นครปฐม: บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด, ๒๕๖๑), หน้า ๗๗ - ๘๐.

บางตอนมีความซ้ำซ้อนกัน และขัดแย้งกันเองอยู่บ้าง ส่วนคัมภีร์มหาวงศ์หลังจากพระมหานามแต่งจบปริจเฉทที่ ๓๘ แล้ว มีนักปราชญ์ราชบัณฑิตแต่งเพิ่มเติมเรื่อยมาจนถึงปริจเฉทที่ ๑๐๑ ในสมัยที่อังกฤษปกครองลังกา จนคัมภีร์มหาวงศ์ (รวมกับจูฬวงศ์หรือจุลวงศ์) ที่เป็นภาคหลังของคัมภีร์มหาวงศ์ ได้รับการเรียกขานว่า *“มหากาพย์ที่ไม่มีวันจบของลังกา”*[๒๕] ส่งผลให้คติความเชื่อบางอย่างมีการหลงลืมอันเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงทางด้านสังคม วัฒนธรรม และการเมือง แต่ยังคงเห็นร่องรอยของคติความเชื่อและจารีตประเพณีดั้งเดิมปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทีปวงศ์และคัมภีร์มหาวงศ์ ดังเช่นความเชื่อเรื่องวงศ์พระเจ้ามหาสมมุติของกษัตริย์ลังกาที่มีที่มาจากอัคคัญสูตรในพระไตรปิฎก ซึ่งเชื่อว่าคัมภีร์ดังกล่าวได้เข้ามายังบ้านเมืองในดินแดนประเทศไทยในปัจจุบันพร้อมกับพระพุทธศาสนาจากลังกา และความเชื่อดังกล่าวได้รับการยอมรับให้เป็นคำอธิบายเพื่อสร้างสิทธิธรรมในการปกครองบ้านเมืองของผู้ปกครองในดินแดนประเทศไทย อีกทั้งภายหลังนักปราชญ์ราชบัณฑิตได้เปลี่ยนแปลงคำอธิบายให้เหมาะสมกับประเพณีและวัฒนธรรมของตนเองในการสร้างสิทธิธรรมในการปกครองบ้านเมือง ส่งผลให้ความเชื่อเรื่องวงศ์พระเจ้ามหาสมมุติได้จางหาย หรือลืมเลือนไปจากลังการวมและไทย

อย่างไรก็ดี แม้ว่ารูปแบบการเมืองการปกครอง คติความเชื่อและประเพณีที่เปลี่ยนแปลงไปในแต่ละสมัย แต่คติความเชื่อเรื่องวงศ์พระเจ้ามหาสมมุติในอัคคัญสูตรของพระไตรปิฎก และในคัมภีร์ทีปวงศ์ คัมภีร์มหาวงศ์ ยังคงปรากฏหลักฐานในเอกสารที่เกี่ยวเนื่องกับพิธีกรรมที่สืบทอดกันมาอย่างยาวนานในราชสำนักสยาม ได้แก่ โองการแช่งน้ำ ซึ่งใช้ในพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัท ทั้ง ๆ ที่ในช่วงเวลาดังกล่าวมีคติความเชื่ออันเนื่องด้วยสถานะของพระมหากษัตริย์ทั้งเทวราชาและธรรมราชา แต่เนื้อหาในโองการแช่งน้ำก็ไม่เปลี่ยนแปลง แสดงให้เห็นว่า *“โองการแช่งน้ำ”* มีลักษณะเป็นส่วนหนึ่งในความหลากหลายของสถานะกษัตริย์สมัยอยุธยา ไม่ได้โดดเด่น หรือเน้นย้ำ เหมือนกับวงศ์กษัตริย์ของลังกาที่ปรากฏร่องรอยในคัมภีร์ทีปวงศ์ และมหาวงศ์

---

[๒๕] UNESCO & CCF. **The Culture Triangle of Sri Lanka**, seventh published, p.18.

คุณค่าและความสำคัญ
ของเอกสารพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

จิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถวัดอัมพวันเจติยาราม อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม
เล่าเรื่องการถวายสิริราชสมบัติและเครื่องสิริราชกกุธภัณฑ์
ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

เครื่องเบญจสิริราชกกุธภัณฑ์

คุณค่าและความสำคัญ ของเอกสารพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

พระราชพิธีบรมราชาภิเษกเป็นโบราณราชประเพณีสำคัญอันเก่าแก่คู่สถาบันพระมหากษัตริย์และสังคมไทยมายาวนาน นับตั้งแต่รูปแบบการเมืองการปกครองตามคติอินเดียได้เผยแพร่เข้ามาสู่ดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้เมื่อประมาณพันกว่าปีมาแล้ว ซึ่งได้ปรับเปลี่ยนไปตามสมัยและขนบธรรมเนียมประเพณีของแต่ละบ้านเมือง รวมทั้งของไทย ซึ่งตามคติความเชื่อดั้งเดิมนั้นพระมหากษัตริย์ที่ทรงอัญเชิญขึ้นครองสิริราชสมบัติจะทรงเป็นแต่ผู้สำเร็จราชการ

แผ่นดินไปก่อน จนกว่าจะได้ทรงรับราชาภิเษก ในระหว่างนั้นเครื่องยศบางอย่างก็ต้องลด เช่น พระเศวตฉัตร มีเพียง ๗ ชั้น ไม่ใช่ ๙ ชั้น คำสั่งของพระองค์ไม่เป็นพระราชโองการ[๑] ต่อเมื่อทรงรับพระบรมราชาภิเษกแล้วจึงจะทรงเป็นพระราชาธิบดีอย่างสมบูรณ์ ซึ่งคติความเชื่อดังกล่าวยังสืบเนื่องมาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ ดังความใน *"จดหมายเหตุพระราชพิธีบรมราชาภิเษก สมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว"* ความว่า

> *"...ตามราชประเพณีในสยามประเทศนี้ ถือเปนตำรามาแต่โบราณว่าพระมหากระษัตริย์ซึ่งเสด็จผ่านพิภพ ต้องทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษกก่อน จึงจะเปนพระราชาธิบดีโดยสมบูรณ์ ถ้ายังมิได้ทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษกอยู่ตราบใด ถึงจะได้ทรงรับรัชทายาท เมื่อเสด็จเข้าไปประทับอยู่ในพระราชวังหลวง ก็เสด็จอยู่เพียง ณ ที่พักแห่งหนึ่ง พระนามที่ขานก็คงใช้พระนามเดิม เปนแต่เพิ่มคำว่า "ซึ่งทรงสำเร็จราชการแผ่นดิน" เข้าข้างท้ายพระนาม แลคำรับสั่งก็ยังไม่ใช้พระราชโองการ จนกว่าจะได้สรงมูรธาภิเษก ทรงรับพระสุพรรณบัฏจารึกพระบรมราชนามาภิธัยกับทั้งเครื่องราชกกุธภัณฑ์จากพระมหาราชครูพราหมณ์ผู้ทำพิธีราชาภิเษกแล้ว จึงเสด็จขึ้นเฉลิมพระราชมณเฑียร ครอบครองสิริราชสมบัติสมบูรณ์ด้วยพระเกียรติยศแห่งพระราชามหากระษัตริย์แต่นั้นไป..."*[๒]

---

[๑] พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, "เรื่องบรมราชาภิเษก," ใน **พระราชพิธีราชาภิเษกสมรส พระราชพิธีบรมราชาภิเษก และพระราชพิธีเฉลิมพระมนเทียร พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช สยามินทราธิราช พ.ศ. ๒๔๙๓ และเรื่องบรมราชาภิเษก พระนิพนธ์ของพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร** (พระนคร: โรงพิมพ์กรมสรรพสามิต, ๒๕๑๔. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพลตรี หม่อมทวีวงศ์ถวัลยศักดิ์ (หม่อมราชวงศ์เฉลิมลาภ ทวีวงศ์) ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันอังคาร ที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๔.), หน้า ๒๗๓ - ๒๗๔.

[๒] **จดหมายเหตุพระราชพิธีบรมราชาภิเษก สมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว** (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๖. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หอพระสมุดสำหรับพระนครรวบรวมพิมพ์พระราชทานในงารเฉลิมพระชนม์พรรษา ปีกุญ พ.ศ. ๒๔๖๖), หน้า ๑ - ๒.

นอกจากนี้ พระราชพิธีบรมราชาภิเษก ยังเป็นเครื่องแสดงถึงเกียรติยศของแผ่นดินและความเป็นศรีสวัสดิมงคลของบ้านเมือง อีกทั้งยังเป็นที่เจริญสุขแก่ไพร่ฟ้าประชาราษฎร์ทั่วไปในพระราชอาณาเขต[๓]

ความเป็นมาของพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

นักวิชาการสันนิษฐานว่า พระราชพิธีบรมราชาภิเษกในประเทศไทยคงไม่ได้รับรูปแบบพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์จากอินเดียโดยตรง แต่น่าจะมีการรับผ่านจากพวกมอญ ชวา และเขมร ดังปรากฏหลักฐานในศิลาจารึกหลักที่ ๒ หรือศิลาจารึกวัดศรีชุม สมัยสุโขทัย ซึ่งเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ กล่าวถึงการขึ้นเป็นผู้นำของพ่อขุนบางกลางหาว ไว้ว่า *"...พ่อขุนผาเมืองจึงอภิเษกพ่อขุนบางกลางหาวให้เมืองสุโขทัย ให้ทั้งชื่อตนแก่พระสหายเรียกชื่อศรีอินทรบดินทราทิตย์..."*[๔]

ส่วนในศิลาจารึกวัดป่ามะม่วงภาษาไทย และภาษาเขมร พุทธศักราช ๑๙๐๔ กล่าวถึง *"การราชาภิเษก"* ของ *"พญาฦๅไทย"* สมเด็จพระมหาธรรมราชาลิไทยเสด็จออกจากเมืองศรีสัชชนาลัยไปปราบจลาจลในเมืองสุโขทัย เมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๐ ครั้นเมื่อได้เมืองแล้วจึงได้กระทำพิธีราชาภิเษก ความว่า

> *"...ได้ขึ้นเสวยราชย์ในเมืองศรีสัชชนาลัยสุโขทัยแทนปู่แทนพ่อ ฝูงเป็นท้าวเป็นพระยาเบื้องตะวันออกตะวันตก หัวนอนตีนนอน ต่างคนมีใจใคร่ใจรัก เอามกุฎ (ขรรค์ชั) ยศรีเศวตรฉัตรมายัดยัญอภิเษกให้เป็นท้าวเป็นพระยาทั้งหลายจึงสมมติขึ้นชื่อศรีสุริยพงศ์รามมหาธรรมราชาธิราช...."*[๕]

---

[๓] **พระราชพงศาวกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) เรียบเรียง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงตรวจชำระและทรงพระนิพนธ์คำอธิบาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๗ (กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๒๘.

[๔] "จารึกวัดศรีชุม," ใน กรมศิลปากร, **ประชุมจารึกภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย** (กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๘. คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในโอกาสที่วันพระบรมราชสมภพ ๒๐๐ ปี มอบให้กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่.), หน้า ๑๐๕.

[๕] "จารึกวัดป่ามะม่วงภาษาไทย หลักที่ ๑," ใน **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๗๓.

พระมหาพิชัยมงกุฎ

พระแสงขรรค์ชัยศรี

พัชนีฝักมะขาม หรือพัดใบตาล แต่เรียกว่า "วาลวิชนี" และพระแส้ขนหางช้างเผือก

ธารพระกรชัยพฤกษ์

ฉลองพระบาทเชิงงอน

ต่อมาในสมัยอยุธยาปรากฏเรื่องราวของพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับต่าง ๆ และหลักฐานประเภทคำให้การ ได้แก่ คำให้การขุนหลวงหาวัด ซึ่งหลักฐานดังกล่าวข้างต้นให้ข้อมูลเกี่ยวกับการพระราชพิธีชัดเจนมากขึ้นกว่าหลักฐานประเภทศิลาจารึก

อย่างไรก็ดี พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาไม่ได้กล่าวถึงการ *"ราชาภิเษก"* ของกษัตริย์อยุธยาทุกพระองค์ และบางพระองค์กล่าวแต่เพียงสั้น ๆ ว่า โปรดให้ประกอบ *"พระราชพิธีราชาภิเษก"* เท่านั้น แต่ก็มีบางพระองค์ปรากฏรายละเอียดเพิ่มเติม กล่าวถึง เครื่องราชาภิเษก และพิธีถือน้ำ ตัวอย่างเช่น การราชาภิเษกของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ความว่า

"...ครั้นถึงวันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ แรม ๒ ค่ำ (วัน ๕ ฯ ๒ ๑๒ ค่ำ) เพลาชายแล้วสองนาฬิกาจึ่งพระมหาราชครู พระครูแลท้าวพญาสามนตราช เสนาบดีมนตรีมุขทั้งปวงก็อัญเชิญสมเด็จพระบรมบพิตรพระเป็นเจ้าเสด็จปราบดาภิเษกเสวยราชสมบัติถวัลยราชประเพณี โดยบูรพพระมหากษัตราธิราชเจ้าแต่ก่อนอันผ่านพิภพ ณ กรุงพระมหานครบวรทวาราวดีศรีอยุทธยานั้น ในวันแรกตั้งพระราชพิธีนั้น เพลาค่ำแล้วประมาณสองทุ่ม มีพระสุคนโธทกขาวบริสุทธิ์ตกลงมาแต่เพดานในโรงพระราชพิธีเป็นอัศจรรย์ พระมหาราชครูพระราชครูประพฤติการพระราชพิธีประถมาภิเศกแลพระราชพิธีราชาภิเษก ถวายพระนามกรบวรพระราชศรีสวัสดิพิพัฒนมงคลตามบูรพประเพณี พระมหากษัตราธิราชเจ้าแต่ก่อนอันกอปรด้วยพระเดชาบุญญานุภาพ เสด็จปราบดาภิเศกทรงพระนามกรบวรศรีสวัสติ สมเด็จพระบรมราชาธิราชรามาธิบดีสีสรรเพชญบรมมหาจักรพรรณดิศวรราชาธิราชราเมศวรธรรมรามาธิบดี.......แล้วถวายเครื่องเบญจกกุธภัณฑ์ แลเครื่องราโชปโภคทั้งปวง แลบูชาบรเทพอัษฎามรติอันประเสริฐ สถิตสถาวรในพระองค์โดยยถาสาตร แลถวายอาศิรพาทอภิเษกจำเริญพระพร บวรราชศรีสวัสดิพิพัฒนดิมงคลนฤมลพระองค์คือพระนารายณ์เป็นเจ้า สังข์จักรคธาธรอันกอปรด้วยพระเดชฤทธานุภาพอันประเสริฐ เพื่อจะรักษาสมณพราหมณาจารย์แลท้าวพญาเสนาบดีมนตรีมุข ประชาราษฎรทั้งปวงให้สุขเกษมเปรมปรีดิ์ทั่วธานีจำเริญสืบไปเมื่อหน้า แล้วก็ให้เบิกท้าวพญาสามนตราชเสนาบดีมนตรีมุขทุกกระทรวงการทั้งหลาย ถวายบังคมแลถวายสัตยาธิษฐานถือน้ำพระพิพัฒน์ตามบูรพประเพณีแล้วเสร็จ...."[๖]

---

๖ กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๒** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสถาลาดพร้าว, ๒๕๔๒. คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี มอบให้กรมศิลปากรจัดพิมพ์ในนามคณะกรรมการโครงการชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือชุดพงศาวดารเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในมหามงคลสมัยฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี), หน้า ๑๘๑ - ๑๘๒.

ส่วนในคำให้การชาวกรุงเก่า มีข้อความตอนหนึ่งกล่าวถึงขั้นตอนของพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ว่า

> *"...พระเจ้ากรุงศรีอยุธยาจึงโปรดให้เอามะเดื่อนั้นมาทำตั่งสำหรับประทับสรงพระกระยาสนานในการมงคล เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก เป็นต้น พระองค์ย่อมประทับเหนือพระที่นั่งตั่งไม้มะเดื่อ สรงพระกระยาสนานก่อนแล้ว (จึงเสด็จไปประทับเหนือพระที่นั่งภัทรบิฐ) มุขอำมาตย์ถวายเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์..."*[๗]

ในสมัยธนบุรี แม้จะไม่พบหลักฐานที่เกี่ยวกับพระราชพิธีบรมราชาภิเษก แต่ได้พบเอกสาร เช่น หนังสือเรื่องตั้งเจ้าพระยานครศรีธรรมราช เป็นต้น ใช้พระราชโองการเต็มตามแบบอย่างครั้งสมัยอยุธยา สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพจึงมีพระวินิจฉัยว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชน่าจะประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกโดยสังเขป อนุโลมตามแบบอย่างเมื่อครั้งแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศแห่งกรุงศรีอยุธยา และตัดทอนลง ลักษณะการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกจึงไม่ถูกต้องตามตำรา จึงมีคำกล่าวสืบมาว่า สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชไม่ได้ประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก[๘]

ในสมัยรัตนโกสินทร์ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๕ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ประดิษฐานพระบรมราชจักรีวงศ์ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพระราชพิธีปราบดาภิเษกแต่โดยสังเขป ยังไม่พร้อมมูลเต็มตำรา ครั้น พ.ศ. ๒๓๒๖ โปรดให้ข้าราชการผู้รู้ครั้งกรุงเก่า มีเจ้าพระยาเพชรพิชัยเป็นประธาน ประชุมปรึกษาหารือกับสมเด็จพระสังฆราชและราชาคณะผู้ใหญ่ทำการสอบสวน ร่วมกันตรวจสอบตำราว่าด้วยการราชาภิเษกในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอุทุมพร หรือขุนหลวงวัดประดู่ แล้วแต่งเรียบเรียงขึ้นไว้เป็นตำรา เรียกว่า *"ตำราราชาภิเษกครั้ง*

---

๗ **คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๕), หน้า ๒๖๑ - ๒๖๔.

๘ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๙ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๖), หน้า ๙ - ๑๐.

กรุงศรีอยุธยาสำหรับหอหลวง"[๙] ซึ่งนับว่าเป็นตำราเกี่ยวกับการราชาภิเษกที่เก่าแก่ที่สุดเท่าที่พบหลักฐานในดินแดนประเทศไทย เมื่อได้แบบแผนการราชาภิเษกที่สมบูรณ์แล้ว อีกทั้งพระราชมณเฑียรสถานที่สร้างขึ้นใหม่แล้วเสร็จ ใน พ.ศ. ๒๓๒๘ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกให้สมบูรณ์ตามแบบแผนอันได้เคยมีมาแต่เก่าก่อนอีกครั้งหนึ่ง[๑๐] และแบบแผนการราชาภิเษกดังกล่าวได้รับการยึดถือปฏิบัติเป็นแบบอย่างสืบมาเพื่อความเป็นพระมหากษัตริย์โดยสมบูรณ์ บางพระองค์ทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ๒ ครั้ง คือ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งแรกเมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๑ เมื่อทรงขึ้นครองราชสมบัติสืบต่อจากพระบรมชนกนาถ ขณะมีพระชนมพรรษาเพียง ๑๕ พรรษา ในระยะเวลา ๕ ปีแรกของรัชกาล สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน จนกระทั่งเมื่อทรงเจริญพระชนมพรรษาครบ ๒๐ พรรษาจึงทรงพระผนวช หลังจากทรงลาสิกขาแล้ว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่ ๒ เมื่อวันที่ ๑๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๖ หลังจากนั้นทรงรับพระราชภาระและมีพระราชอำนาจในการบริหารราชการแผ่นดินโดยสมบูรณ์

---

[๙] ในเรื่องปัญจราชาภิเษก ซึ่งรวบรวมขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๑ กล่าวถึงลักษณะการราชาภิเษกที่สมเด็จพระมหากษัตริย์อันจะครองราชสมบัติมี ๕ ประการ ได้แก่ มงคลอินทราภิเษก คือ สมเด็จพระอมรินทราธิราชเอาเครื่องปัญจกกุธภัณฑ์ทั้ง ๕ มาถวาย มงคลโภคาภิเษก คือ เป็นชาติตระกูลมหาเศรษฐีมียศบริวารและทรัพย์สมบัติอันสมควรที่จะเป็นสมเด็จพระมหากษัตริย์ มงคลปราบดาภิเษก คือเป็นตระกูลกษัตริย์ขัตติยราช มีฤทธิ์อำนาจรบพุ่งหักหาญ มีชัยชนะเหนือข้าศึก มงคลราชาภิเษก คือการสืบราชสันตติวงศ์ต่อจากสมเด็จพระราชบิดาพระราชมารดาทรงชรา และมงคลอุภิเษก คือสมเด็จพระบิดาพระมารดาเอาตระกูลชาติเสมอกัน มากระทำวิวาหะอุภิเษกให้ปกครองบ้านเมือง ดูรายละเอียดใน กรมศิลปากร, **เรื่องราชาภิเษก** (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๗๙), หน้า ๑ - ๓.

[๑๐] ม.ร.ว. แสงสูรย์ ลดาวัลย์, **พระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมัยกรุงรัตนโกสินทร์** (กรุงเทพฯ: สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, ๒๕๒๗), หน้า ๑.

ส่วนพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ๒ ครั้งคือ พระราชพิธีบรมราชาภิเษกเฉลิมพระราชมณเฑียรเมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๓ เนื่องจากอยู่ในช่วงกำลังไว้ทุกข์งานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงโปรดให้งดการเสด็จเลียบพระนครและการรื่นเริงต่าง ๆ ต่อมาเมื่อถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแล้วจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภชเมื่อวันที่ ๒ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๔ เพื่อให้เป็นส่วนรื่นเริงสำหรับประเทศ อีกทั้งให้นานาประเทศที่เป็นสัมพันธมิตรไมตรีมีโอกาสมาร่วมงาน

เอกสารพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

เอกสารประเภทลายลักษณ์อักษรประเภทศิลาจารึก เป็นหลักฐานสำคัญแสดงให้เห็นว่า *"พิธีราชาภิเษก"* เป็นโบราณราชประเพณีอันเก่าแก่ของไทยมายาวนานนับพันปี ดังกล่าวถึง *"การราชาภิเษก"* ของพระมหากษัตริย์สมัยก่อนสุโขทัย และสมัยสุโขทัย แต่ลักษณะการพระราชพิธีแต่เดิมมีแบบแผนรายละเอียดเป็นอย่างไรไม่ปรากฏ เช่น จารึกวัดศรีชุม จารึกวัดป่ามะม่วง เป็นต้น ส่วนหลักฐานที่กล่าวถึงแบบแผนรายละเอียดของการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกชัดเจนขึ้นเป็นเอกสารสมัยอยุธยาที่ได้ตรวจสอบชำระในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

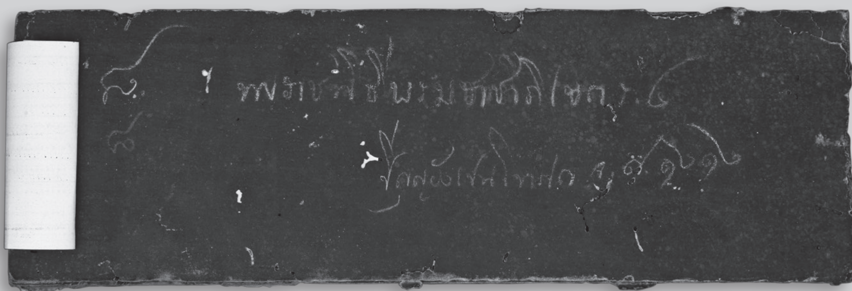
สมัยอยุธยาปรากฏเอกสารสำคัญ ๒ ชิ้นที่อาจนับเป็นต้นเค้าตำราการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เรื่องแรกคือ ปัญจราชาภิเษก มีเนื้อหาว่าด้วยประเภทของการราชาภิเษก ๕ ประการ และความหมายของเครื่องบรมราชาภิเษกที่สำคัญ เอกสารชิ้นนี้ได้กล่าวถึงการปฏิบัติพระองค์ของพระมหากษัตริย์ในฐานะที่ทรงเป็นดั่ง *"พระสุเมรุราชอันตั้งอยู่เป็นหลักธรณี"* เรื่องที่สองคือ ราชาภิเษกครั้งกรุงศรีอยุธยา มีเนื้อหาว่าด้วยการชำระแบบแผนการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งอยุธยาตอนปลาย ซึ่งได้รับการชำระในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๖

นอกจากนี้ พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยายังได้ให้รายละเอียดเกี่ยวกับ *"การราชาภิเษก"* ของพระมหากษัตริย์บางพระองค์เพิ่มบ้าง แต่ก็ยังคงกล่าวอย่างรวบรัดถึงการโปรดให้ประกอบ *"พระราชพิธีราชาภิเษก"* หรืออย่างละเอียดที่สุดก็กล่าวแต่เพียงว่า ในการพระราชพิธีมีการถวายเครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์สำหรับพระมหากษัตริย์ และการประกอบพระราชพิธีตามอย่างโบราณราชประเพณี ซึ่งผู้สนใจสามารถดูรายละเอียดได้ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับต่าง ๆ

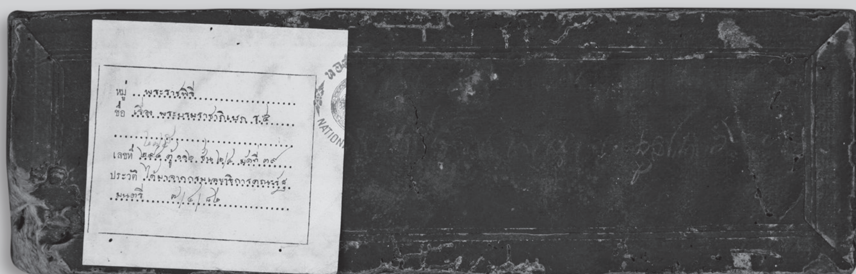
ในส่วนของเอกสารอันเนื่องด้วยพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมัยรัตนโกสินทร์แบ่งได้เป็น ๒ ลักษณะคือ รายละเอียดการพระราชพิธีซึ่งปรากฏในเอกสารต่าง ๆ เช่น หมายรับสั่ง อีกส่วนหนึ่งอยู่ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๔ ซึ่งเป็นการรวบรวมเรื่องราวต่าง ๆ ตามลำดับเวลา ครั้นเมื่อจารีตการบันทึกพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕ ซึ่งเป็นพระนิพนธ์ของสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงเปลี่ยนแปลงรูปแบบการนำเสนอเรื่องราวในพงศาวดารตามเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์ อาจเรียกได้ว่า เป็นลักษณะประวัติศาสตร์นิพนธ์แบบใหม่ที่มีการวิเคราะห์ตีความเนื้อหาพระราชพิธีบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ ๕ ซึ่งข้อมูลส่วนหนึ่งนำมาจากหลักฐานชั้นต้นเกี่ยวกับพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ซึ่งจดบันทึกลงในสมุดไทย พระนิพนธ์ดังกล่าวจึงมีลักษณะเป็นบทความทางวิชาการอย่างสมัยปัจจุบัน

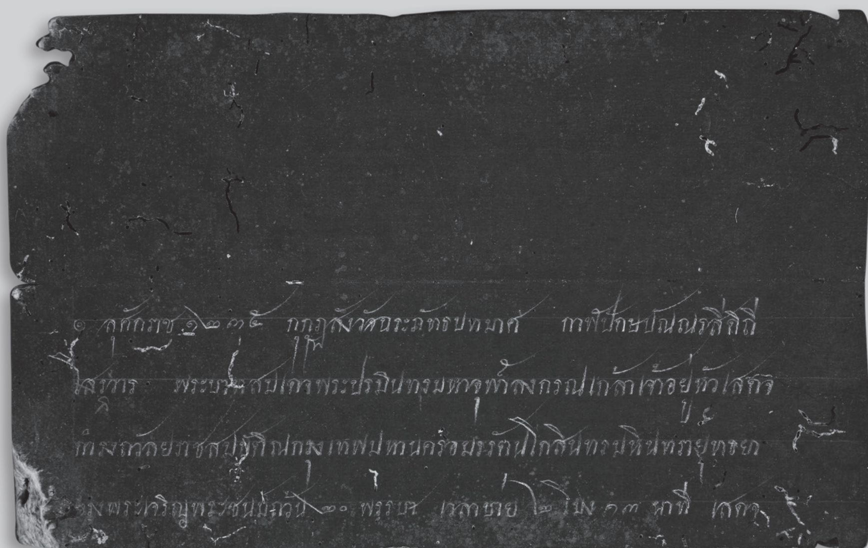
ในสมัยรัชกาลที่ ๖ เอกสารว่าด้วยพระราชพิธีบรมราชาภิเษกปรากฏในรูปของ *"ข่าวของทางราชการ"* ซึ่งประกาศในราชกิจจานุเบกษา ต่อมาภายหลังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมและเรียบเรียงในลักษณะหนังสือ *"จดหมายเหตุการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก"* ซึ่งนับเป็นธรรมเนียมปฏิบัติที่สืบเนื่องมาถึงพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร

ตัวอย่างหนังสือสมุดไทย เรื่องปัญจราชาภิเษก

ตัวอย่างหนังสือสมุดไทย เรื่องพระราชพิธีบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ ๔

ตัวอย่างหนังสือสมุดไทย เรื่องพระราชพิธีบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ ๕

องค์ความรู้จากประมวลเอกสารพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

เอกสารที่เกี่ยวเนื่องกับพระราชพิธีบรมราชาภิเษกดังกล่าวข้างต้น นับว่าเป็นหลักฐานสำคัญทางด้านอักษรศาสตร์ ประวัติศาสตร์และจารีตประเพณีที่ทำให้นักวิชาการและผู้สนใจเรื่องพระราชพิธีบรมราชาภิเษกได้เข้าใจอย่างถูกต้องและชัดเจนขึ้น

องค์ความรู้ทางด้านอักษรศาสตร์

เอกสารที่เกี่ยวเนื่องกับพระราชพิธีบรมราชาภิเษกทำให้เห็นถึงที่มาและความหมายของคำศัพท์ ความเปลี่ยนแปลงทางด้านสำนวนและภาษา อันเป็นมรดกทางวัฒนธรรมอันล้ำค่าของชาติ ดังนี้

ที่มาและความหมายของคำศัพท์

ร่องรอยของต้นฉบับเอกสารโบราณที่เกี่ยวเนื่องกับพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเป็นหลักฐานสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เห็นถึงที่มาและความหมายของคำศัพท์ที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งรูปแบบอักขรวิธี อันเป็นความรู้ทางด้านอักษรศาสตร์ ดังจะยกตัวอย่างเช่น คำว่า *“ราชาภิเษก”* และ *“พระพิพัฒสัตยา”*

คำว่า *“ราชาภิเษก”* เป็นคำที่ปรากฏในเอกสารโบราณสมัยอยุธยาและเอกสารสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ - ๓ ที่ยังไม่ได้ผ่านการตรวจสอบชำระ ส่วนเอกสารสมัยต่อมาพบคำว่า *“บรมราชาภิเษก”* ในความหมายเดียวกัน ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่ระบุว่า ในการพระราชพิธีอุปราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดการพระราชพิธีอย่างเดียวกับ *“ราชาภิเษก”* และ

“....ได้จารึกพระนามประดิษฐานไว้ในแผ่นพระสุพรรณบัฏ มีพระนามอันวิเศษคล้ายกันกับสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมวงศานุวงศ์ เสนาบดีข้าทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยก็ได้ออกพระนามว่า สมเด็จพระปิ่นเกล้า

เจ้าอยู่หัว รับพระราชโองการทั้งสองพระองค์ ก็ผิดกันแต่คำนำหน้าที่ว่า [รับพระบรมราชโองการ] แลรับพระบวรราชโองการเท่านั้น....”[๑๑]

อนึ่ง ข้อมูลดังกล่าวจึงเป็นหลักฐานสำคัญประการหนึ่งที่ช่วยกำหนดอายุเอกสารโบราณว่า เขียนขึ้นในสมัยใดอย่างกว้าง ๆ กล่าวคือ หากพบว่าเอกสารเรื่องนั้นมีการใช้คำว่า *“บรมราชาภิเษก”* แสดงให้เห็นว่า เอกสารดังกล่าวเขียนขึ้นหรือได้รับการแก้ไขในรัชกาลที่ ๔ เป็นต้นมา เมื่อได้อายุสมัยของเอกสารแล้วยังจะเป็นประโยชน์ในการศึกษารูปแบบของอักขรวิธีในแต่ละสมัยอีกด้วย

ต่อมาได้เกิดความรู้ชุดใหม่อธิบายว่า เมื่อพระมหากษัตริย์ซึ่งขึ้นครองราชสมบัติหากยังไม่ได้ประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก คำราชาศัพท์บางคำต้องใช้อีกคำหนึ่ง เช่น *“พระบรมราชโองการ”* ต้องใช้ *“พระราชโองการ”*[๑๒] เป็นต้น

ส่วนคำว่า *“ถือน้ำพระพิพัฒสัตยา” “ถือน้ำพระพิพัทสัจจา”* ที่ปรากฏในเอกสารโบราณ ซึ่งในสมัยหลังใช้ว่า *“ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา”* นับเป็นร่องรอยหลักฐานสำคัญที่ช่วยทำให้เข้าใจถึงที่มาและความหมายของคำศัพท์รวมทั้งที่มาและความสำคัญของ *“พระราชพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยา”* ดังที่ใช้ในปัจจุบันได้อย่างถูกต้องและชัดเจนขึ้น

---

๑๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค), **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔**, พิมพ์ครั้งที่ ๖ (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๘), คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสที่วันพระบรมราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี วันที่ ๑๘ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๔๗), หน้า ๓๐.

๑๒ ดูตัวอย่างการใช้คำราชาศัพท์ *“พระราชโองการ”* และ *“พระบรมราชโองการ”* ใน “ที่ ๘/๒๕๖๒ หมายกำหนดการพระราชพิธีจารึกพระสุพรรณบัฏ ดวงพระราชสมภพ และแกะพระราชลัญจกรประจำรัชกาลในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พุทธศักราช ๒๕๖๒,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๑๓๖ ตอนที่ ๑๒ ข (๓ พฤษภาคม ๒๕๖๒) : ๑๗. และ ที่ ๓๓/๒๕๖๒ หมายกำหนดการเสด็จพระราชดำเนินเลียบพระนครโดยขบวนพยุหยาตราทางชลมารค เนื่องในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พุทธศักราช ๒๕๖๒,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๑๓๗ ตอนที่ ๓ ข (๑๖ มกราคม ๒๕๖๓): ๗.

ที่มาและความหมายที่แท้จริงของคำว่า *"พิพัท"* หรือ *"พิพัฒ"* น่าจะมาจากคำว่า *"พัทธ"* ซึ่งหมายถึง ผูก หรือ ติด[๑๓] *"พระราชพิธีถือน้ำพิพัทสัจจา"* *"พระราชพิธีถือน้ำพิพัฒสัจจา"* จึงหมายถึงพิธีสาบานตนผูกมัดว่าจะจงรักภักดีและซื่อสัตย์ ส่วนที่เขียนว่า *"พิพัฒ"* ซึ่งตามรูปศัพท์หมายถึง *"ก. เจริญแล้ว"*[๑๔] น่าจะเขียนตามการออกเสียง ทั้งยังเป็นร่องรอยสำคัญที่แสดงให้เห็นว่า ภายหลังเรียกพระราชพิธีดังกล่าวว่า *"ถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา"* ทำให้ความหมายเปลี่ยนแปลงไปเป็น *"น้ำแห่งความเจริญรุ่งเรือง"*

ความเปลี่ยนแปลงทางด้านสำนวนและภาษา

ธรรมชาติประการหนึ่งของภาษาคือ มีการเปลี่ยนแปลง ภาษาที่ไม่เปลี่ยนแปลงคือภาษาที่ตายไปแล้ว เช่น ภาษาบาลี การที่รู้และเข้าใจสำนวนและภาษาที่เปลี่ยนไปจะช่วยให้เห็นถึงพัฒนาการของภาษา ทำให้เข้าใจถึงเบื้องหลังทางความคิดของคนในแต่ละสมัย และเข้าใจเรื่องราวหรือเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ได้อย่างถูกต้องชัดเจนขึ้น ดังจะยกตัวอย่างให้เห็นดังนี้

ในเอกสารโบราณพบการประกอบศัพท์คำว่า *"สวรรคต"* ว่า *"เสด็จสู่สวรรคต"* ดังในจดหมายเหตุพระบรมศพรัชกาลที่ ๒ จดหมายเหตุบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ ๕ ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๑๑ ต่อมาในจดหมายเหตุบรมราชาภิเษกรัชกาลที่ ๕ ครั้งหลัง พ.ศ. ๒๔๑๖ ใช้ว่า *"เสด็จสวรรคต"* ส่วนคำว่า *"เสด็จสู่สวรรคาลัย"* ใน จดหมายเหตุพระบรมศพรัชกาลที่ ๒ ใช้ว่า *"เสด็จสวรรคาไลย"* นอกจากนี้ในเอกสารโบราณบางแห่งยังสะกด *"สวรรคต"* ว่า *"สวันณคัต"* ซึ่งอาจเป็นการออกเสียงหรือการเขียนมาแต่เดิม จนกระทั่งภายหลังราชบัณฑิตยสถานกำหนดให้เขียนศัพท์คำนี้ว่า *"สวรรคต"* อ่านออกเสียงว่า *"สะ-หวัน-คด"* แต่ผู้คนส่วนหนึ่งก็ยังคุ้นอยู่กับการออกเสียงว่า *"สะ-หวัน-นะ-คด"* ดังที่พบได้ทั่วไปในปัจจุบัน

---

[๑๓] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔** (กรุงเทพฯ: บริษัท ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๖. เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔), หน้า ๘๒๘.

[๑๔] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๘๖๓.

องค์ความรู้ด้านประวัติศาสตร์

จากการตรวจสอบชำระเอกสารพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพบว่า หลักฐานข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์บางอย่างที่เชื่อกันมาแต่เดิมมีความคลาดเคลื่อนจากหลักฐานชั้นต้น ตัวอย่างเช่น วันพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพบว่า มีข้อมูลที่แตกต่างกันออกไป กล่าวคือ วันบรมราชาภิเษกครั้งแรกของรัชกาลที่ ๕ ที่รับรู้กันในปัจจุบันอาจจะคลาดเคลื่อนไปจากวันจริงหนึ่งวัน คือวันบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งแรก ตรงกับวันพฤหัสบดีที่ ๑๒ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๑ ซึ่งอาจจะเข้าใจคลาดเคลื่อนว่าเป็นวันพุธที่ ๑๑ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๑[๑๕] ซึ่งจะต้องตรวจสอบความถูกต้องต่อไป แต่ก็มีเอกสารชั้นรองบางเรื่องระบุแตกต่างออกไปว่า เป็นวันที่ ๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๑[๑๖] เป็นต้น

ส่วนวันบรมราชาภิเษกครั้งหลัง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๖ คือวันอาทิตย์ที่ ๑๖ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๑๖ ดังที่ระบุไว้ในจดหมายเหตุ ซึ่งต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบ *“การพระราชกุศลในวันตรงกับวันพระราชาภิเศกครั้งหลังในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว”* ในวันดังกล่าว[๑๗] แต่พบว่าในเอกสารชั้นรองสมัยหลังระบุแตกต่างออกไปเป็นวันที่ ๑๘ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๑๖[๑๘]

องค์ความรู้ด้านโบราณราชประเพณี

การตรวจสอบชำระเอกสารพระราชพิธีบรมราชาภิเษกทำให้องค์ความรู้ด้านโบราณราชประเพณีเพิ่มขึ้น ทำให้รู้ถึงการเปลี่ยนแปลง การยกเลิก และการเพิ่มเติม

---

[๑๕] สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕**, พิมพ์ครั้งที่ ๕ (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนจำกัด พระรามศรีเอชั่น, ๒๕๕๖. สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร จัดพิมพ์เพื่อเทิดพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เนื่องในโอกาส ๑๕๐ ปี วันประสูติและครบ ๕๐ ปี บุคคลสำคัญของโลก ๒๑ มิถุนายน ๒๕๕๔), หน้า ๑๐๔.

[๑๖] กรมศิลปากร, **ราชสกุลวงศ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔ (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๕๔), หน้า ๕๓. และ ธงทอง จันทรางศุ, “พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ใน **นามานุกรมพระมหากษัตริย์ไทย** (กรุงเทพฯ: มูลนิธิสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา, ๒๕๕๔), หน้า ๒๑๕.

[๑๗] ดูรายละเอียดใน “การพระราชกุศลในวันตรงกับวันพระบรมราชาภิเศกครั้งหลัง ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๒๗ (๒๗ พฤศจิกายน ๑๒๙) : ๑๙๘๙ - ๑๙๙๓.

[๑๘] กรมศิลปากร, **ราชสกุลวงศ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๔, หน้า ๕๓.

ขั้นตอนในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกให้เหมาะสมตามกาลสมัยและเป็นไปตามพระราชนิยมในแต่ละรัชกาล ดังตัวอย่างดังนี้

ธรรมเนียมการถวายสิริราชสมบัติ

ธรรมเนียมการถวายสิริราชสมบัติ ซึ่งเป็นพระราชพิธีเบื้องปลายในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแต่ละรัชกาลมีรายละเอียดแตกต่างกันไป กล่าวคือ แต่เดิมหลังจากสรงพระมุรธาภิเษกจะเสด็จออกมหาสมาคมโปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนางทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนเข้าเฝ้าถวายราชสมบัติต่าง ๆ ดังตัวอย่างในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๘ ข้าทูลละอองธุลีพระบาทได้พระราชทานทูลเกล้าฯ ถวายพระยาช้างต้น พระยาม้าต้น เรือพระที่นั่ง เครื่องสรรพยุทธทั้งปวง เมืองเอก โท ตรี จัตวา พระมหามณเฑียรปราสาท พระราชยานต่าง ๆ กรุงเทพมหานคร ธัญญาหารในพระราชอาณาเขต เครื่องพัทยากรราชสมบัติทั้ง ๑๒ พระคลัง แด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จากนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจึง *“...มีพระราชโองการประฏิสัณฐาน แก่เจ้าพระยาและพระยาทั้งปวงว่า สิ่งของทั้งนี้จงจัดแจงทำนุบำรุงไว้ให้จงดี จะไว้ป้องกันรักษาแผ่นดิน ทำนุบำรุงพระพุทธสาศนาแลพระราชอาณาเขตรสืบไป...”*[๑๙] จากนั้นท้าววรจันทร์กราบบังคมทูลถวายสนม ๑๒ พระกำนัล ซึ่งหลังจากนั้นจึงมีพระราชปฏิสันถารตามพระราชอัธยาศัย ครั้นได้พระฤกษ์เจ้าพนักงานจึงประโคมดุริยางคดนตรีแตรสังข์พิณพาทย์มโหรี เสด็จเข้าสู่พระมหามณเฑียร ทรงประกอบพิธีพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียร[๒๐] เนื้อความในพระราชโองการปฏิสันถารนี้ แสดงให้เห็นว่าพระราชทรัพย์ต่าง ๆ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีไว้เพื่อใช้ประโยชน์ในราชการบ้านเมืองและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ ซึ่งมีเนื้อความเดียวกันทุกรัชกาล

---

[๑๙] นฤมล ธีรวัฒน์, ผู้ชำระต้นฉบับ, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์วิชาการ, ๒๕๓๙), หน้า ๕๙ - ๖๐.

[๒๐] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๖๐ - ๖๑.

ธรรมเนียมการถวายราชสมบัติต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกได้กระทำสืบมาในรัชกาลที่ ๒ รัชกาลที่ ๓ รัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ปรากฏพิธีส่วนนี้ในจดหมายเหตุพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หอพระสมุดสำหรับพระนครรวบรวมพิมพ์พระราชทานในงานเฉลิมพระชนมพรรษา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ *“พระราชโองการปฏิสันถาร”* ได้เปลี่ยนเป็นพระราชดำรัสตอบเหล่าข้าทูลละอองธุลีพระบาทซึ่งถวายพระพรชัยมงคล

การเสด็จออกมหาสมาคมในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเฉลิมพระราชมณเฑียรเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ มีแต่เพียงการถวายพระพรชัยมงคลจากขุนนางฝ่ายหน้า พระราชดำรัสตอบฝ่ายหน้า และการถวายชัยมงคลของฝ่ายใน และพระราชดำรัสตอบฝ่ายในเท่านั้น[๒๑] และเป็นแบบแผนสืบมาในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘[๒๒] ส่วนในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นายกรัฐมนตรีกราบบังคมทูลถวายความจงรักภักดีและถวายพระพรชัยมงคล ในนามคณะรัฐมนตรีและข้าราชการ ประธานรัฐสภากราบบังคมทูลถวายความจงรักภักดีและถวายพระพรชัยมงคลในนามประชาชนชาวไทย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชโองการดำรัสตอบขอบใจทั่วกันพร้อมกับทรงอำนวยพร[๒๓]

---

[๒๑] ดูรายละเอียดใน **จดหมายเหตุพระราชพิธีบรมราชาภิเษก สมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว**, หน้า ๓๙ - ๔๖.

[๒๒] ดูรายละเอียดใน **รายการละเอียดพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเฉลิมพระราชมนเทียรและเสด็จเลียบพระนคร พุทธศักราช ๒๔๖๘** (พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๔๙๖), หน้า ๔๒ - ๔๗.

[๒๓] กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, **ราชกิจจานุเบกษา ฉบับจดหมายเหตุ พระราชพิธีราชาภิเษกสมรส พระราชพิธีบรมราชาภิเษก และพระราชพิธีเฉลิมพระราชมนเทียรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช สยามินทราธิราช**, (พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, ๒๔๙๓), หน้า ๘๙ - ๙๐.

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบและเนื้อหาของพระปฐมบรมราชโองการ

พระปฐมบรมราชโองการในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมัยรัตนโกสินทร์มีรูปแบบและความหมายเปลี่ยนแปลงไปในแต่ละสมัย ซึ่งพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ประกอบด้วย พิธีสรงพระมุรธาภิเษก พิธีถวายน้ำอภิเษกจากผู้แทนทิศทั้ง ๘ ณ พระที่นั่งอัฐทิศอุทุมพรราชอาสน์ และพิธีถวายสิริราชสมบัติและเครื่องสิริราชกกุธภัณฑ์ ณ พระที่นั่งภัทรบิฐ จากนั้นจึงมีพระบรมราชโองการเป็นคราวแรก ซึ่งเรียกในสมัยหลังว่า *“พระปฐมบรมราชโองการ”*

พระปฐมบรมราชโองการของรัชกาลที่ ๑ สืบมาจนถึงในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๑๑ ว่า *“ ...พรรณพฤกษ ชลธีแลสิ่งของในแผ่นดิน ทั่วทั้งพระราชอาณาเขตร์ ซึ่งหาผู้หวงแหนมิได้นั้น ตามแต่สมณชีพราหมณาจารย์ราษฎรปรารฐนาเกิด...”*[๒๔] ซึ่งในแต่ละรัชกาลแตกต่างกันเล็กน้อยในการสะกดและรายละเอียดเท่านั้น[๒๕] อย่างไรก็ดี ถึงแม้ว่ายังไม่พบหลักฐานพระปฐมบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ แต่เชื่อว่า มีเนื้อความเช่นเดียวกัน

---

[๒๔] นฤมล ธีรวัฒน์, ผู้ชำระต้นฉบับ, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน**, หน้า ๕๘.

[๒๕] พระปฐมบรมราชโองการของรัชกาลที่ ๔ ดังที่ปรากฏในจดหมายเหตุบรมราชาภิเษก และพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค) ใช้ว่า *“...ผลพฤกษ์ชลธารและสิ่งของในแผ่นดินเขตพระนคร ซึ่งหาผู้หวงห้ามไม่นั้น ตามแต่สมณพราหมณาจารย์ราษฎรจะปรารถนาเกิด...”* ดูใน เจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค), **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔**, พิมพ์ครั้งที่ ๖, ๒๕๔๘, หน้า ๑๖.

ต่อมาพบหลักฐานว่า พระปฐมบรมราชโองการในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้งหลัง พ.ศ. ๒๔๑๖ ในตอนต้นได้เพิ่มภาษามคธ และจากนั้นจึงเป็นภาษาไทยที่เพิ่มเติมขึ้น ต่อด้วยพระปฐมบรมราชโองการที่มีเนื้อความเช่นเดิมในอดีต ดังความในจดหมายเหตุพระบรมราชาภิเษก ว่า

> *"...อิทานาหํ สพฺเพสํ อนุมติยา ราชา มุทฺธาวสิตฺโต สฺยาเมสุ อิสฺสราธิปจฺจํ รชฺชํ กาเมริ ธมฺมิกราชปเวณิยา อนุชานามิ ยนฺตํ สยาม วิชิเต อปรปริคฺคหิตํ ติณกฏฺโฐทกํ สมณพฺราหฺมณาทโย สพฺเพ สฺยาม รฏฺฐิกา ยถาสุขํ ปริภุญฺชนฺตุ ฯ*
>
> *จึ่งพระมหาราชครูผู้ใหญ่ รับพระบรมราชโองการเป็นปฐม ด้วยคำมคธว่าดังนี้ฯ*
>
> *สมฺปฏิจฺฉามหํ โภโต รญฺโญ อิมํ ปธมํ ปรมราช อ อุ ม การํ วรปณฺฑรสุรสิงหนาทสาทิสํ มม สิรสาฯ*
>
> *แล้วจึ่งมีพระบรมราชโองการเป็นคำไทย ตามเนื้อความภาษามคธดังนี้ ฯ*
>
> *ครั้งนี้ท่านทั้งปวงพร้อมใจ ยอมให้เราเป็นเจ้าครองราชสมบัติได้รับมุรธาภิเษก เป็นใหญ่ในสยามราษฎร์วราณาจักรนี้แล้ว เราอนุญาตยอมให้ โดยธรรมิกราชประเพณี พรรณพฤกษชลธีในสยามราษฎร์วราณาจักรนี้ ซึ่งไม่มีเจ้าของหวงแหนนั้น ตามแต่สมณพราหมณาจารย์ ประชาราษฎรทั้งปวง จะปรารถนาใช้สอยเทอญฯ"*[๒๖]

---

๒๖ "จดหมายเหตุบรมราชาภิเษกครั้งหลัง รัชกาลที่ ๕ พระพุทธศักราช ๒๔๑๖," ใน กรมศิลปากร, **เรื่องราชาภิเษกและจดหมายเหตุบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ ๕** (พระนคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๐๙), หน้า ๕๗.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวประทับเหนือพระที่นั่งภัทรบิฐมนังคศิลารัตนสิงหาสน์
เนื่องในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภช พุทธศักราช ๒๔๕๔

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
ประทับบนพระที่นั่งภัทรบิฐเพื่อทรงรับเครื่องราชกกุธภัณฑ์
เครื่องบรมราชาภรณ์และเครื่องบรมราชอิสริยยศต่าง ๆ

ธรรมเนียมปฏิบัติที่พระปฐมบรมราชโองการที่กล่าวครั้งแรกเป็นภาษามคธและตามด้วยภาษาไทยนั้น ปฏิบัติสืบมาในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เนื้อความที่เคยใช้มาตั้งแต่ครั้งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคือ *“...พรรณพฤกษชลธีในสยามราษฎร์ วราณาจักรนี้ ซึ่งไม่มีเจ้าของหวงแหนนั้น ตามแต่สมณพราหมณาจารย์ประชาราษฎรทั้งปวง จะปรารถนาใช้สอยเทอญฯ...”* และข้อความในตอนต้นของพระปฐมบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้งหลังที่เพิ่มเติมเข้ามาว่า *“ครั้งนี้ท่านทั้งปวงพร้อมใจ ยอมให้เราเป็นเจ้าครองราชย์สมบัติได้รับมุรธาภิเษก เป็นใหญ่ในสยามราษฎร์วราณาจักรนี้แล้ว เราอนุญาตยอมให้โดยธรรมิกราชประเพณี...”* ไม่ปรากฏอีกต่อไป โดยพระปฐมบรมราชโองการได้เปลี่ยนเป็นเนื้อความ ดังนี้

“อิทานาหํ พฺราหฺมฺณ ราชภารํ วหนฺโต พุหุโน ชนสฺส อตฺถาย หิตาย สุขาย ธมฺเมน รชฺชํ กาเรมิ ตุมฺหากํ สปริคฺคหิตานํ อุปริ ราชกํ อาณํ ปสาเรตฺวา นาโถ หุตฺวา ธมฺมิกํ รกฺขาวรณคุตฺตึ สํวิทหามิ วิสฺสฏฺฐา หุตฺวา ยถาสุขํ วิหรถฯ

จึงพระราชครู รับพระบรมราชโองการเปนประถมด้วยคำมคธดังนี้ว่า

โอมฺ เทวสฺส อิมํ ปฐมํ โองฺการภูตํ สูรสีหนาทํ สมฺปฏิจฺฉามิฯ

แล้วจึงมีพระบรมราชโองการเปนคำไทยตามภาษามคธดังนี้

ดูกรพราหมณ์ บัดนี้เราทรงราชภาระ ครองแผ่นดินโดยธรรมสม่ำเสมอ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและสุขแห่งมหาชน เราแผ่ราชอาณาเหนือท่านทั้งหลายกับโภคสมบัติ เปนที่พึ่งจัดการปกครองรักษาป้องกัน อันเปนธรรมสืบไป ท่านทั้งหลายจงวางใจอยู่ตามสบายเทอญฯ ”[๒๗]

---

[๒๗] สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, **ประมวลภาพประวัติศาสตร์ไทย พระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมัยรัตนโกสินทร์** (กรุงเทพฯ: บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด, ๒๕๕๐), ไม่ระบุเลขหน้า.

ครั้นต่อมาในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร เมื่อวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๓ หลังจากคณะพราหมณ์ถวายพระพรชัย พระราชครูวามเทพมุนีถวายพระพรชัยมงคลด้วยภาษามคธ แล้วทรงกราบบังคมทูลเป็นภาษาไทย พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร มีพระบรมราชโองการพระราชทานอารักขาแด่ประชาชนชาวไทยด้วยภาษาไทยเพียงอย่างเดียว ความว่า

> *"เราจะครองแผ่นดินโดยธรรมเพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม"*[๒๘]

เมื่อพิจารณาถึงความหมายพระปฐมบรมราชโองการทุกรัชกาลนับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชถึงพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจ ทรงเป็นเจ้าของทั่วทั้งพระราชอาณาจักรจะพระราชทานหรือทรงเรียกคืนแก่ผู้ใดก็ได้ แต่ในพระปฐมบรมราชโองการกลับให้สิทธิแก่อาณาประชาราษฎร ดังคำที่ว่า *"..ซึ่งหาผู้หวงแหนมิได้นั้น..."* หรือ *"...ซึ่งไม่มีเจ้าของหวงแหนนั้น..."* ย่อมแสดงให้เห็นถึงน้ำพระราชหฤทัยที่ทรงคำนึงถึงสิทธิในทรัพย์สินของพสกนิกร

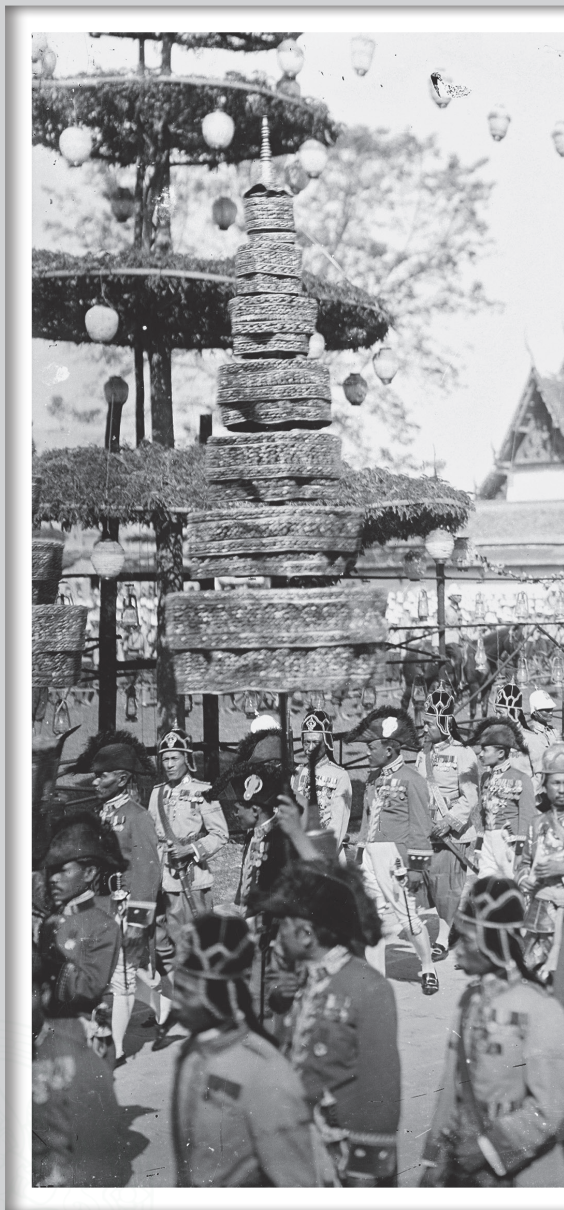
[๒๘] **ราชกิจจานุเบกษา ฉบับจดหมายเหตุพระราชพิธีราชาภิเษกสมรส พระราชพิธีบรมราชาภิเษก และพระราชพิธีเฉลิมพระราชมนเทียรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชสยามินทราธิราช พ.ศ. ๒๔๙๓**, หน้า ๘๔.

ครั้นต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ ราชอาณาจักรไทยได้เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข พระปฐมบรมราชโองการพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกจึงเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ซึ่งมีความสอดคล้องกับพระราชอำนาจตามรัฐธรรมนูญ อีกทั้งเป็นพระราชปณิธานอันสำคัญยิ่งที่จะอารักขาแด่ประชาชนชาวไทยให้อยู่เย็นเป็นสุข

เอกสารพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เป็นหลักฐานสำคัญทางประวัติศาสตร์ ทำให้รู้และเข้าใจถึงประวัติความเป็นมา คติความเชื่อ ขั้นตอน และแบบแผนของรายละเอียดการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในแต่ละสมัย อันเป็นโบราณราชประเพณีสำคัญแสดงถึงความเป็นอารยะของชาติไทย ทั้งยังเป็นองค์ความรู้สำคัญทางด้านประวัติศาสตร์ ภาษาและวรรณกรรมของชาติอีกด้วย

อาณาประชาราษฎร์เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว บริเวณท่าพระฉนวนวัดอรุณราชวราราม ในการเสด็จพระราชดำเนินเลียบพระนคร โดยขบวนพยุหยาตราทางชลมารค เนื่องในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก วันที่ ๓ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๖๘ (วันที่ ๑ เมษายนเป็นวันขึ้นปีใหม่)

ขบวนพยุหยาตราเสด็จออกจาก
วัดพระศรีรัตนศาสดารามภายหลังพิธีประกาศ
พระองค์เป็นพุทธศาสนูปถัมภกเนื่องในพระราชพิธี
บรมราชาภิเษกสมโภช
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
วันที่ ๒ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๕๔

NATIONAL ARCHIVES OF

ข้อสังเกตเบื้องต้น
เกี่ยวกับสถานที่ตั้งการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
พ.ศ. ๒๓๒๘

พระบรมสาทิสลักษณ์พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
ประดิษฐานที่ผนังมุขกระสันตะวันออก พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ภายในพระบรมมหาราชวัง

ข้อสังเกตเบื้องต้น เกี่ยวกับสถานที่ตั้งการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พ.ศ. ๒๓๒๘

ความรับรู้โดยทั่วไปเกี่ยวกับสถานที่ตั้งการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พ.ศ. ๒๓๒๘ เป็นไปตามพระนิพนธ์ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ที่ทรงกล่าวไว้ในหนังสือพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒ ความว่า

> *"...แต่การพระราชพิธีบรมราชาภิเษกที่ทำในรัชกาลที่ ๒ มีการเปลี่ยนแปลงข้อสำคัญอย่าง ๑ ที่ย้ายสถานที่มาทำพิธีที่ราชมนเทียรหมู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ด้วยพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ซึ่งสร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๑ แทนพระที่นั่งอมรินทราภิเษกมหาปราสาท ที่ไฟไหม้นั้น เป็นที่ประดิษฐานพระบรมศพอยู่..."*[๑]

นอกจากนี้ ในพระนิพนธ์ดังกล่าว ยังมีเชิงอรรถอธิบายความเพิ่มเติมอีกว่า *"...ในรัชกาลหลังต่อ ๆ มา พระมหาปราสาทก็เป็นที่ตั้งพระบรมศพอย่างเดียวกัน จึงเป็นประเพณีที่มาทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษกในพระมหามนเทียรหมู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ตั้งแต่รัชกาลที่ ๒ สืบมาทุกรัชกาล..."*[๒]

บทความเรื่องนี้ เป็นการตั้งข้อสังเกตเบื้องต้นเกี่ยวกับสถานที่ตั้งการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พ.ศ. ๒๓๒๘

---

๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒,** พิมพ์ครั้งที่ ๙ (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๖), หน้า ๑๒.

๒ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๒.

เนื่องจากได้พบหลักฐานว่า ต้นฉบับสมุดไทยอันเป็นที่มาของพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) มีรายละเอียดข้อมูลที่น่าสนใจเกี่ยวกับสถานที่ตั้งการพระราชพิธีแตกต่างกับเนื้อความในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงตรวจชำระและทรงพระนิพนธ์คำอธิบาย ซึ่งนับเป็นหลักฐานสำคัญที่ใช้ในการอ้างอิงสืบมาจนถึงปัจจุบัน[๓]

พระราชพิธีบรมราชาภิเษก
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ประดิษฐานพระบรมราชจักรีวงศ์ ใน พ.ศ. ๒๓๒๕ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีปราบดาภิเษกแต่โดยสังเขป ยังไม่พร้อมมูลเต็มตำรา ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) ซึ่งทั้งฉบับตัวเขียน และฉบับที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงตรวจชำระ และทรงพระนิพนธ์คำอธิบายมีเนื้อความเดียวกัน ดังนี้

> *"...ครั้น ณ วันจันทร์เดือนแปดบุรพาษาฒ ขึ้นค่ำหนึ่ง ให้ตั้งการพระราชพิธีปราบดาภิเษกโดยสังเขป นิมนต์พระราชาคณะสวดพระปริตรพุทธมนต์ครบ ๓ วันแล้ว รุ่งขึ้น ณ วันพฤหัสบดีเดือนแปดบุรพาษาฒ ขึ้นสี่ค่ำ เวลารุ่งแล้ว ๔ บาท ได้มหามงคลฤกษ์ พระบาทสมเด็จบรมนารถบรมบพิตรพระเจ้าอยู่หัว ก็เสด็จทรงเรือพระที่นั่งบัลลังก์ศรีสักหลาด ประดับด้วยเรือจำนำท้าวพระยาข้าทูลละอองธุลีพระบาททั้งปวง แห่โดยขบวนพยุหยาตราหน้าหลังพรั่งพร้อม เสด็จ*

---

[๓] ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน สำนักพระราชวัง, **พระราชพิธีบรมราชาภิเษก ๒๔๙๓** (กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊พ จำกัด, ๒๕๓๓), ไม่ระบุเลขหน้า.

ข้ามป่าริมคงคามา ณ ฝั่งตะวันออก เสด็จขึ้นฉนวนหน้าพระราชวังใหม่ ทรงพระราชยานตำรวจแห่หน้าหลังเสด็จขึ้นยังพระราชมนเทียรสถาน ทำการพระราชพิธีปราบดาภิเษก...”[๔]

เนื้อความพระราชพงศาวดารดังกล่าวข้างต้นระบุไว้อย่างชัดเจนว่า พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีปราบดาภิเษก ในวันจันทร์ เดือนแปด ขึ้นหนึ่งค่ำ ซึ่งตรงกับวันที่ ๑๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๒๕ เมื่อพระราชาคณะสวดพระปริตรพุทธมนต์ครบ ๓ วันแล้ว ครั้นถึงวันพฤหัสบดี เดือนแปด ขึ้นสี่ค่ำ ซึ่งตรงกับวันที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๒๕ ได้มหาฤกษ์อุดมพิไชยฤกษ์ เพราะฉะนั้นวันปราบดาภิเษก (บรมราชาภิเษก) หรือ *“วันสรงพระมุรธาภิเษก”* ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช คือ วันพฤหัสบดีที่ ๑๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๒๕ มิใช่วันจันทร์ที่ ๑๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๓๒๕ ตามที่เข้าใจกันโดยทั่วไป

ต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๖ โปรดให้ข้าราชการผู้รู้ครั้งกรุงเก่า มีเจ้าพระยาเพชรพิชัยเป็นประธาน ประชุมปรึกษาหารือกับสมเด็จพระสังฆราชและพระราชาคณะผู้ใหญ่ทำการสอบสวนร่วมกันตรวจสอบตำราว่าด้วยการราชาภิเษกในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอุทุมพร หรือขุนหลวงวัดประดู่ แล้วแต่งเรียบเรียงขึ้นไว้เป็นตำราเรียกว่า *“ตำราราชาภิเษกครั้งกรุงศรีอยุธยาสำหรับหอหลวง”* เมื่อได้แบบแผนการราชาภิเษกที่สมบูรณ์แล้ว อีกทั้งพระราชมณเฑียรสถานที่สร้างขึ้นใหม่แล้วเสร็จ ใน พ.ศ. ๒๓๒๘ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกให้สมบูรณ์ตามแบบแผนอันได้เคยมีมาแต่เก่าก่อนอีกครั้งหนึ่ง และแบบแผนการราชาภิเษกดังกล่าวได้รับการยึดถือปฏิบัติเป็นแบบอย่างสืบมา

---

[๔] **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) เรียบเรียง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงตรวจชำระและทรงพระนิพนธ์คำอธิบาย,** พิมพ์ครั้งที่ ๗ (กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๑.

สถานที่ตั้งการพระราชพิธีในเอกสารตัวเขียน

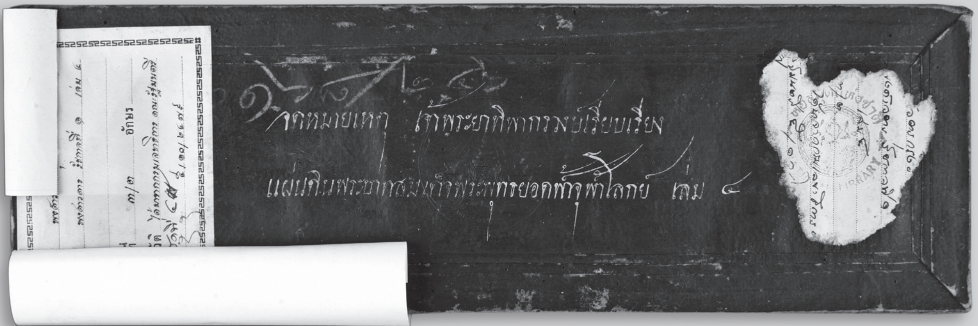
ในเอกสารชั้นต้นได้แก่ ต้นฉบับสมุดไทย[๕] และหนังสือพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) ฉบับตัวเขียน[๖] ให้รายละเอียดข้อมูลของสถานที่ตั้งการพระราชพิธีแตกต่างกับหนังสือพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงตรวจชำระและทรงพระนิพนธ์คำอธิบาย ดังนี้

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) ต้นฉบับสมุดไทย หมวดพงศาวดาร หมู่กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ เลขที่ ๑๖	**พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) เรียบเรียง สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงตรวจชำระและทรงพระนิพนธ์คำอธิบาย**
...ตั้งพระมณฑปที่สรงพระกระยาสนานที่ชั้นพระชาลาข้างในระหว่างพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน พระมหามณเฑียรเบื้องบุรพทิศ....	...ตั้งมณฑปที่สรงพระกระยาสนานที่ชั้นพระชาลาข้างพระที่นั่งอมรินทราภิเษกเบื้องบูรพาทิศ....
...รอบพระมหามณเฑียรแลพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานข้างหน้ารายด้วยฉัตรเบญจรงค์เจ็ดชั้น...	...รอบพระมหามนเทียรและพระที่นั่งอมรินทราภิเษกข้างหน้ารายด้วยฉัตรเบญจรงค์เจ็ดชั้น...
...ในพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานสิบเอ็ดห้องด้านบุรพทิศตั้งเตียงแว่นฟ้ามีเพดานระบายรอบเป็นเตียงพระมณฑล...	...ในพระที่นั่งอมรินทราภิเษกนั้น ด้านบูรพทิศตั้งเตียงแว่นฟ้ามีเพดานระบายรอบเป็นเตียงพระมณฑล...

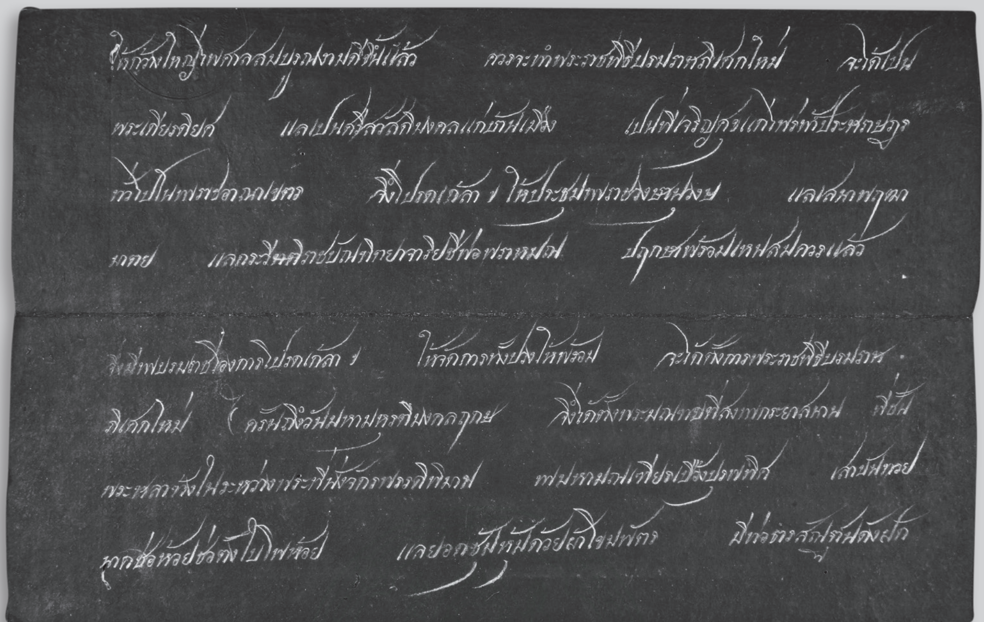
---

[๕] ดูรายละเอียดใน กลุ่มหนังสือตัวเขียนและจารึก สำนักหอสมุดแห่งชาติ, สมุดไทย หมวดพงศาวดาร หมู่กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ เลขที่ ๑๖.

[๖] ดูรายละเอียดใน นฤมล ธีรวัฒน์, ผู้ชำระต้นฉบับ, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์วิชาการ, ๒๕๓๙), หน้า ๕๓ - ๖๒.

ต้นฉบับหนังสือสมุดไทย หมวดพงศาวดาร หมู่กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ เลขที่ ๑๖

ข้อความในต้นฉบับหนังสือสมุดไทยระบุถึง โปรดให้ตั้งพระมณฑปที่สรงพระกระยาสนาน
ที่ชั้นพระชาลาข้างในระหว่าง "พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน พระมหามณเฑียรเบื้องบุรพทิศ"

ข้อความในต้นฉบับหนังสือสมุดไทยระบุถึง “พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานสิบเอ็ดห้อง”
ในการตกแต่งสถานที่ตั้งการพระราชพิธี

ข้อความในต้นฉบับหนังสือสมุดไทยระบุถึง “พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานข้างน่า”
ในการตกแต่งสถานที่ตั้งการพระราชพิธี

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) ต้นฉบับสมุดไทย หมวดพงศาวดาร หมู่กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ เลขที่ ๑๖	พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) เรียบเรียง สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงตรวจชำระ และทรงพระนิพนธ์คำอธิบาย
...แลวงด้ายสายสิญจน์สูตร โยงไปโดยท่ามกลางสายหนึ่งแลวงล่ามไปทั่วพระแท่น เตียงพระมณฑล...ตลอดมาพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานข้างหน้า แลตั้งโรงพิธีพราหมณ์หน้าพระที่นั่งดุสิดาภิรมย์ ประดับราชวัตรฉัตรกระดาษห้าชั้น...	...แล้ววงด้วยสายสิญจน์สูตร โยงไปโดยท่ามกลางสาย ๑ แล้ววงล่ามไปตลอดเตียงพระมณฑล...ตลอดมาถึงท้องพระโรงข้างหน้า แลตั้งโรงพิธีพราหมณ์หน้าพระที่นั่งประดับด้วยราชวัติฉัตรกระดาษ ๕ ชั้น...
...พระราชาคณะสงฆ์สี่สิบสามรูป ประชุมพร้อมในพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน..	...พระราชาคณะสงฆ์สี่สิบสามรูป ประชุมพร้อมในพระที่อมรินทราภิเษก...

จากตารางข้างต้นจะเห็นได้ว่า เนื้อความในต้นฉบับสมุดไทย และในหนังสือพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน ซึ่งเป็นต้นฉบับก่อนที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงตรวจสอบชำระ ได้ให้รายละเอียดของสถานที่ตั้งการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พ.ศ. ๒๓๒๘ ไว้อย่างชัดเจนว่าโปรดให้ตั้งการพระราชพิธี ณ หมู่พระมหามณเฑียร ภายในพระบรมมหาราชวัง โดยเรียกรวมกันว่า *“พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน”* เมื่อจะออกนามระบุตำแหน่งจึงมีคำขยายตามตำแหน่งที่ตั้ง หรือลักษณะทางสถาปัตยกรรม คือ *“พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานข้างหน้า”* หมายถึง *“พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย”* และ *“พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ๑๑ ห้อง”* หมายถึง *“พระที่นั่งไพศาลทักษิณ”* ต่อมาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานนามแยกเป็น ๓ องค์ดังปรากฏในปัจจุบัน[๗]

ส่วนพระที่นั่งอมรินทราภิเษกได้ยกเครื่องบนสำเร็จบริบูรณ์ ลงรักปิดทองแล้ว และยกยอดพระมหาปราสาท *“วันศุกร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑๐ ค่ำ”* ตรงกับวันที่

[๗] ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน หม่อมราชวงศ์แสงสูรย์ ลดาวัลย์, **พระมหาปราสาทและพระราชมณเฑียรสถานในพระบรมมหาราชวัง** (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๔), หน้า ๒๗.

หมู่พระมหามณเฑียร ภายในพระบรมมหาราชวัง

พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ภายในพระบรมมหาราชวัง

๑๘ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๓๒๗ แล้วพระราชทานนามว่า *"พระที่นั่งอมรินทราภิเศกมหาปราสาท"*[๘] ครั้นต่อมา *"ณ วันอาทิตย์ เดือน ๗ ขึ้น ๑ ค่ำ"* ตรงกับวันที่ ๒๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๒ ได้เกิดฝนตกและอสุนีบาตลงต้องหน้าบันมุขเด็จพระที่นั่งอมรินทราภิเษกมหาปราสาท เพลิงไหม้เสียหายแล้วลามไปติดไหม้พระปรัศว์ซ้ายอีกหลังหนึ่งด้วย จึงโปรดให้รื้อแล้วสร้างพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทและพระที่นั่งพิมานรัตยาขึ้นแทนที่[๙]

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงสันนิษฐานว่าพระราชมณเฑียรที่เสด็จมาประทับแต่แรกคงจะทำขึ้นประทับชั่วคราว เห็นจะสร้างบริเวณหมู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานทุกวันนี้ และทรงกล่าวว่า

> *"ข้าพเจ้าเข้าใจว่า เมื่อทำการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกคราวที่กล่าวมานี้แล้ว (หมายถึงพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พ.ศ. ๒๓๒๘ - ผู้เขียน) เสด็จไปเฉลิมพระราชมนเทียรประทับอยู่ในหมู่พระที่นั่งอมรินทราภิเษก แล้วจึงรื้อพระมหามนเทียรที่ได้ทำการขึ้นชั่วคราว สร้างพระมหามนเทียรใหม่หมู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานทุกวันนี้"*[๑๐]

จากข้อมูลดังกล่าวข้างต้น ทำให้สงสัยว่าเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) ผู้เรียบเรียงพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ - ๔ ได้ข้อมูลชั้นต้นมาจากแหล่งใด จึงระบุว่า การพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พ.ศ. ๒๓๒๘ โปรดให้ตั้งการพระราชพิธี ณ *"พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน"* ภายในหมู่พระมหามณเฑียร อีกทั้งเรียกนามพระมหามณเฑียรว่า *"พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน"* ในขณะที่พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ที่เป็นผู้เรียบเรียงเช่นกันออกนามพระที่นั่งในหมู่พระมหามณเฑียรแยกกัน

---

๘ **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี**, (กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๒), หน้า ๕๗.

๙ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๓๑ - ๑๓๒.

๑๐ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, หน้า ๑๑.

๓ องค์ ต่อมาภายหลังเมื่อสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงตรวจสอบชำระจึงได้แก้ไขสถานที่ตั้งการพระราชพิธีจาก *"พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน"* เป็น *"พระที่นั่งอมรินทราภิเษก"* ซึ่งยังตรวจสอบไม่พบหลักฐานว่า ทรงได้รับข้อมูล หรือเป็นเพราะเหตุใด เนื่องจากในการค้นคว้าเรื่องราวต่าง ๆ ทางประวัติศาสตร์นั้น สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงตรวจสอบหลักฐานอย่างรอบด้าน ดังตัวอย่างพระนิพนธ์ในตอนต้นของบทความเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงสถานที่ตั้งการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ ๒ ทรงตรวจสอบจากเอกสารต่าง ๆ อีกทั้งยังมีลายพระหัตถ์ทูลปรึกษาหารือสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์อีกด้วย[๑๑] หรือการแก้ไขเนื้อความเกี่ยวกับสถานที่ตั้งการพระราชพิธีดังกล่าวอาจจะเนื่องด้วยความหมายของนามพระที่นั่งที่สัมพันธ์กับคติว่าด้วยพระอินทร์ ดังที่นักวิชาการในชั้นหลังมีความเห็นว่า

> *"...จะเห็นได้ว่า "คติการนับถือพระอินทร์เป็นใหญ่" ในสมัยรัตนโกสินทร์จึงมีสาระที่สะท้อนนัยสำคัญที่เกี่ยวเนื่องกับการปกครอง ซึ่งสะท้อนออกมาในการสร้างสรรค์งานสถาปัตยกรรมที่สำคัญที่สุดคือ "พระที่นั่งอมรินทราภิเษกมหาปราสาท" อันมีความหมายที่แสดงนัยถึงสิทธิธรรมในการ "ตั้งกรุง" และ "ตั้งวงศ์" ใหม่แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ด้วยการประกอบพระราชพิธีปราบดาภิเษกในพระที่นั่งที่นามมีความหมายว่า "การอภิเษกขึ้นเป็นองค์อัมรินทร์" นั่นเอง"*[๑๒]

---

[๑๑] ดูรายละเอียดใน สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **สาส์นสมเด็จ เล่ม ๑** (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๕), หน้า ๕๑ - ๕๒.

[๑๒] เกรียงไกร เกิดศิริ, "สิ่งที่เป็นหลักประธานของบ้านเมือง," ใน **๒๓๐ ปี ศรีรัตนโกสินทร์ มรดกความทรงจำกรุงเทพมหานคร** (กรุงเทพฯ: โครงการวิจัย ๑๐๐ เอกสารสำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย, ๒๕๕๖), หน้า ๙๓.

“พระปฐมบรมราชโองการ” กับ “พระราชโองการปฏิสันถาร” แตกต่างกันอย่างไร

พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร
มีพระบรมราชโองการดำรัสตอบขอบใจผู้ที่มาเฝ้าฯ ถวายพระพรชัยมงคล
ในการเสด็จออกมหาสมาคม พระราชพิธีบรมราชาภิเษก ณ ท้องพระโรง พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย
วันที่ ๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๙๓

"พระปฐมบรมราชโองการ" กับ "พระราชโองการปฏิสันถาร" แตกต่างกันอย่างไร

ท่านที่ได้อ่านหนังสือ *"ประมวลภาพประวัติศาสตร์ไทยพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมัยกรุงรัตนโกสินทร์"* จัดพิมพ์โดยสำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร อาจเกิดข้อสงสัยกับคำว่า *"พระปฐมบรมราชโองการ"* และ *"พระราชโองการปฏิสันถาร"* ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกนั้น มีความแตกต่างกันอย่างไร เนื่องจากในหนังสือดังกล่าวข้างต้น ใช้คำว่า *"พระปฐมบรมราชโองการ"* กับพระบรมราชโองการของรัชกาลที่ ๑, ๒, ๔, ๕, ๖, ๗ และ ๙ แต่ใช้คำว่า *"พระราชโองการปฏิสันถาร"* กับพระบรมราชโองการของรัชกาลที่ ๓ ในที่นี้จึงขออธิบายพระราชพิธีบรมราชาภิเษกให้เข้าใจเป็นเบื้องต้นโดยสังเขปเพื่อให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมี *"พระปฐมบรมราชโองการ"* และ *"พระราชโองการปฏิสันถาร"* ในลำดับขั้นตอนใดในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

ความรู้เกี่ยวกับพระราชพิธีบรมราชาภิเษกโดยสังเขป

พระราชพิธีบรมราชาภิเษกเป็นราชประเพณีคู่สังคมไทยมายาวนาน ได้รับอิทธิพลจากคติอินเดียเพื่อความเป็นพระมหากษัตริย์อย่างสมบูรณ์ แม้ว่าพระมหากษัตริย์จะขึ้นครองสิริราชสมบัติแล้วก็ตาม แต่ถ้าตราบใดยังไม่ได้รับการบรมราชาภิเษกก็ยังไม่เป็นพระมหากษัตริย์ที่สมบูรณ์ พระนามที่ขานก็ยังคงเป็นพระนามเดิม เป็นเพียงแต่ *"ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดิน"* ต่อท้ายพระนาม และคำรับสั่งก็ยังไม่ใช้พระราชโองการ จนกว่าจะได้สรงพระมุรธาภิเษก ทรงรับพระสุพรรณบัฏจารึกพระบรมราชนามาภิไธยกับทั้งเครื่องราชกกุธภัณฑ์จากพระมหาราชครูพราหมณ์ผู้ทำพิธีราชาภิเษกแล้ว จึงเสด็จขึ้นเฉลิมพระราชมณเฑียร ครอบครองสิริราชสมบัติสมบูรณ์ด้วยพระเกียรติยศแห่งพระราชามหากษัตริย์[๑]

---

๑ **จดหมายเหตุพระราชพิธีบรมราชาภิเษก สมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว** (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๖. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หอพระสมุดพระนครรวบรวมพิมพ์พระราชทานในงารเฉลิมพระชนม์พรรษา ปีกุญ พ.ศ. ๒๔๖๖), หน้า ๑ - ๒.

ลักษณะการพระราชพิธีแต่เดิมมีแบบแผนรายละเอียดเป็นอย่างไรไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัด แม้แต่การเรียกชื่อพิธีก็แตกต่างกันออกไปในแต่ละสมัย เช่น ในสมัยอยุธยา สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เรียกว่า *“พระราชพิธีราชาภิเษก”* หรือ *“พิธีราชาภิเษก”* ส่วนในปัจจุบันเรียกว่า *“พระราชพิธีบรมราชาภิเษก”*

ลำดับขั้นตอนการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกปรากฏหลักฐานชัดเจนในสมัยรัตนโกสินทร์ แบ่งออกเป็น ๔ ขั้นตอน ได้แก่ การเตรียมพระราชพิธี พระราชพิธีเบื้องต้น พระราชพิธีบรมราชาภิเษก และพระราชพิธีเบื้องปลาย โดยขั้นตอนและรายละเอียดของการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกได้ปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมกับกาลสมัยมาตามลำดับจนถึงปัจจุบัน

การเตรียมพระราชพิธี มีการทำพิธีตักน้ำและที่ตั้งสำหรับถวายเป็นน้ำอภิเษกและน้ำสรงพระมุรธาภิเษก จารึกพระสุพรรณบัฏ ดวงพระบรมราชสมภพ และแกะพระราชลัญจกร เตรียมตั้งเครื่องบรมราชาภิเษก และเตรียมสถานที่จัดพระราชพิธี

พระราชพิธีเบื้องต้น ประกอบด้วยการเจริญพระพุทธมนต์ตั้งน้ำวงด้ายจุดเทียนชัยและเจริญพระพุทธมนต์ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

พระราชพิธีบรมราชาภิเษก ประกอบด้วย ๑. พิธีสรงพระมุรธาภิเษก ๒. พิธีถวายน้ำอภิเษกจากผู้แทนทิศทั้ง ๘ ณ พระที่นั่งอัฐทิศอุทุมพรราชอาสน์ และ ๓. พิธีถวายสิริราชสมบัติและเครื่องสิริราชกกุธภัณฑ์ ณ พระที่นั่งภัทรบิฐ จากนั้นจึงมีพระบรมราชโองการเป็นคราวแรก ซึ่งเรียกในสมัยหลังว่า *“พระปฐมบรมราชโองการ”*

พระราชพิธีเบื้องปลาย ประกอบด้วยการเสด็จออกมหาสมาคม สถาปนาสมเด็จพระบรมราชินี แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปทำพิธีประกาศพระองค์เป็นพุทธศาสนูปถัมภกในพระบวรพุทธศาสนา ถวายบังคมพระบรมศพ (ในกรณีที่ยังไม่ได้ถวายพระเพลิงพระบรมศพ) พระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระอัครมเหสีในรัชกาลก่อน ๆ เสด็จเฉลิมพระราชมณเฑียร และเสด็จพระราชดำเนินเลียบพระนคร

พิธีพลีกรรมตักน้ำจากแหล่งน้ำศักดิ์สิทธิ์และแหล่งน้ำสำคัญ
เนื่องในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พุทธศักราช ๒๕๖๒ ของจังหวัดสุพรรณบุรี
ณ สระเกษ วันที่ ๖ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๖๒

พิธีเวียนเทียนสมโภชน้ำอภิเษกเนื่องในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พุทธศักราช ๒๕๖๒
ของจังหวัดสุพรรณบุรี ณ วัดป่าเลไลยก์ วันที่ ๙ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๖๒

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงเครื่องบรมขัตติยราชภูษิตาภรณ์ ทรงถือพระแสงขรรค์ชัยศรี
บนโต๊ะเคียงทอดเครื่องราชูปโภคชุดใหญ่ ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก
พุทธศักราช ๒๓๙๔

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงเครื่องบรมขัตติยราชภูษิตาภรณ์ ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งแรก
พุทธศักราช ๒๔๑๑

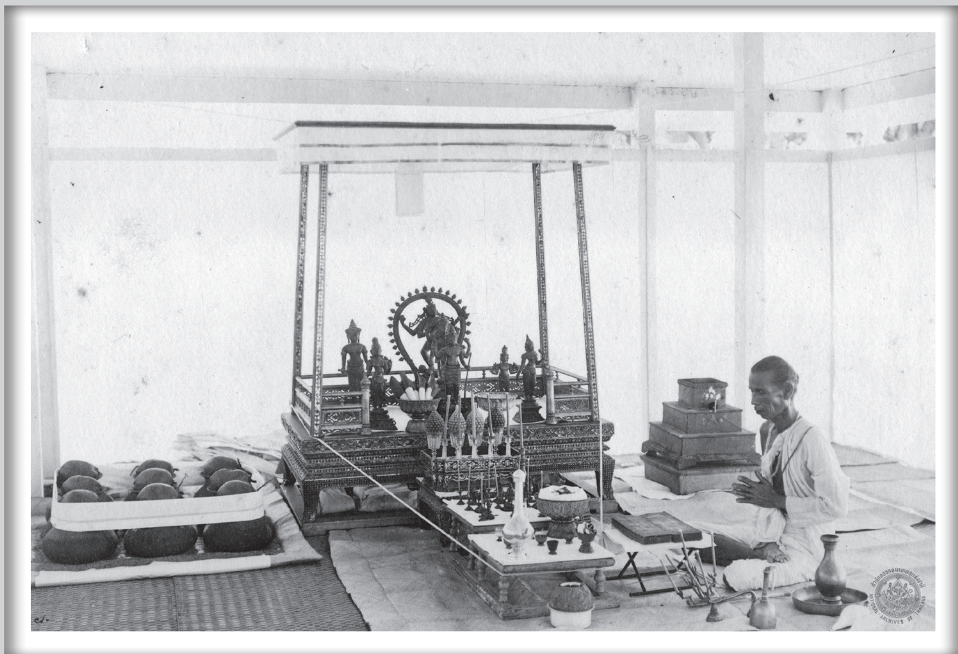
พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงเครื่องบรมขัตติยราชภูษิตาภรณ์ ทรงพระชฎากลีบหรือพระชฎาห้ายอด
ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภช
วันที่ ๒ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๕๔

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ประทับพระที่นั่งภัทรบิฐ ณ พระที่นั่งไพศาลทักษิณ
ทรงรับเครื่องมงคลสิริราชกกุธภัณฑ์ เครื่องบรมราชาภรณ์ และเครื่องประดับพระบรมราชอิสริยยศ
ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก วันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๖๘
(วันที่ ๑ เมษายน เป็นวันขึ้นปีใหม่)

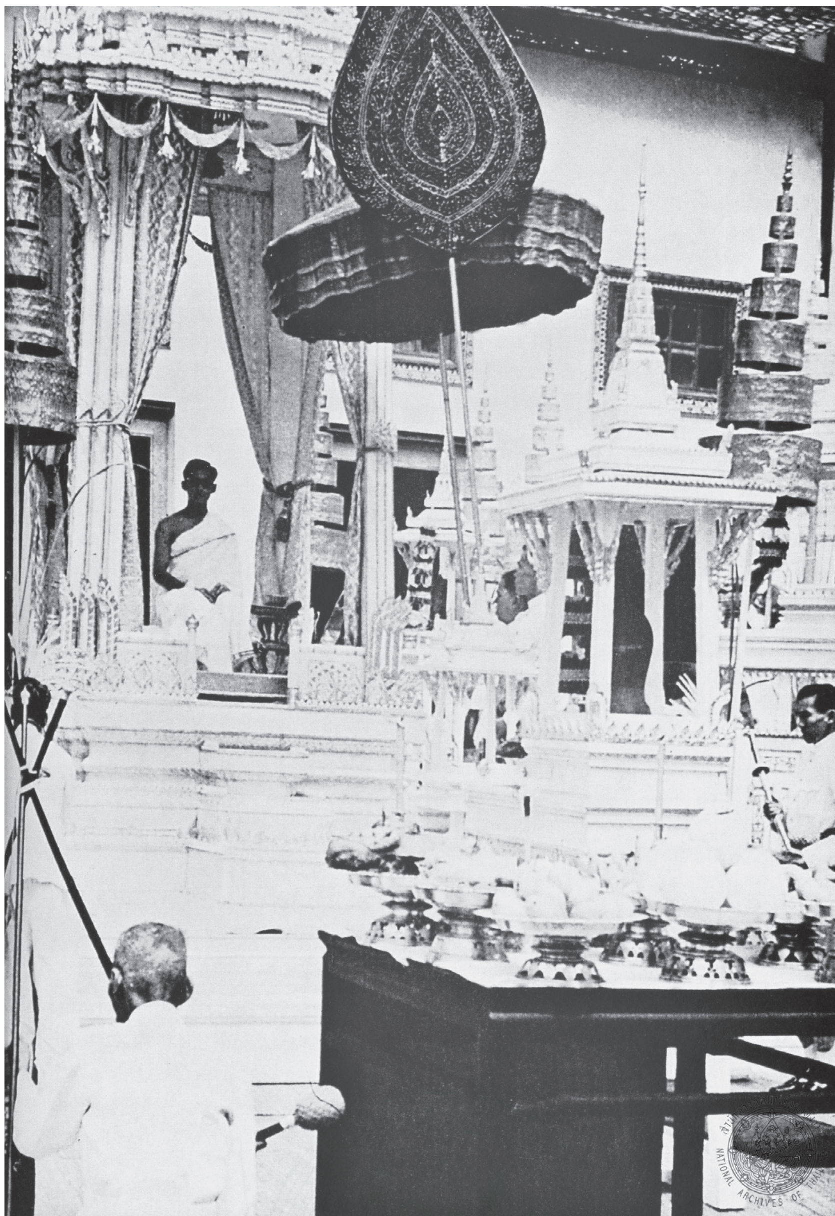
พระแท่นมณฑลประดิษฐานพระพุทธปฏิมาสำคัญ พระแสงอัษฎาวุธ พระแสงราชศัสตราวุธ กับรูปเทพยดา เชิญพระแสงขรรค์ และเชิญหีบพระราชลัญจกร ฯลฯ ในพระที่นั่งไพศาลทักษิณ ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๖๘ (วันที่ ๑ เมษายน เป็นวันขึ้นปีใหม่)

พระราชครูวามเทพมุนี (หว่าง รังสิพราหมณกุล) ขณะสาธยายพระเวทย์ในโรงพระราชพิธี
กระทำศาสตร์ปุณยาชุบโหมเพลิง ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออก
นอกกำแพงแก้ว พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย
ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๖๘ (วันที่ ๑ เมษายน เป็นวันขึ้นปีใหม่)

พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร
ทรงพระภูษาเศวตพัสตร์ ทรงสะพักขาวขลิบทอง สถิตเหนืออุทุมพรราชอาสน์
ในการสรงพระมุรธาภิเษก พระราชพิธีบรมราชาภิเษก
วันที่ ๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๙๓

พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร
ประทับพระที่นั่งอุทุมพรราชอาสน์ ทรงรับน้ำอภิเษกประจำทิศ พระราชครูวามเทพมุนี
(สมจิตต์ รังสิพราหมณกุล) ทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายน้ำเทพมนตร์ด้วยพระมหาสังข์
พระราชพิธีบรมราชาภิเษก วันที่ ๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๙๓

พระราชพิธีเบื้องปลายในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแต่ละรัชกาล มีรายละเอียดที่แตกต่างกันไป การพระราชพิธีสำคัญได้แก่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จออกมหาสมาคม ณ ท้องพระโรง ประทับบนพระแท่น หรือพระที่นั่งภัทรบิฐภายใต้นพปฎลมหาเศวตฉัตรเพื่อรับการถวายราชสมบัติจากขุนนางทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน จากนั้นจึงมีพระบรมราชโองการอีกครั้งหนึ่ง เรียกในสมัยหลังว่า *"พระราชโองการปฏิสันถาร"* การถวายราชสมบัตินี้ เป็นธรรมเนียมที่ปฏิบัติมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนในรัชกาลต่อมามีเพียงการถวายพระพรชัยมงคลจากขุนนางฝ่ายหน้าและข้าทูลละอองธุลีพระบาทฝ่ายในเท่านั้น สำหรับในรัชกาลที่ ๗ และรัชกาลที่ ๙ มีการสถาปนาสมเด็จพระบรมราชินีด้วย

การเฉลิมพระราชมณเฑียรเป็นพระราชพิธีเกี่ยวเนื่องกับการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกอีกพิธีหนึ่ง ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายว่าพระราชพิธีบรมราชาภิเษกนี้ ที่แท้เป็น ๒ พิธี คือ พิธีราชาภิเษก (เฉลิมพระยศ) และพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียร (เสด็จขึ้นประทับพระราชมณเฑียรสถาน) ทั้ง ๒ พิธีนี้ไม่จำเป็นต้องทำด้วยกัน และปรากฏในพงศาวดารว่า เคยทำห่างกันเป็น ๒ คราวก็มี[๒]

หลังจากการเฉลิมพระราชมณเฑียรจะเป็นการเสด็จพระราชดำเนินเลียบพระนครโดยขบวนพยุหยาตราทั้งทางสถลมารคและทางชลมารคจึงนับว่าเป็นการเสร็จสิ้นพระราชพิธีบรมราชาภิเษก

---

๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕**, พิมพ์ครั้งที่ ๕ (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๕๖. จัดพิมพ์เพื่อเทิดพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ เนื่องในโอกาส ๑๕๐ ปี วันประสูติ และครบ ๕๐ ปี บุคคลสำคัญของโลก ๒๑ มิถุนายน ๒๕๕๔), หน้า ๘๑.

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสถาปนาหม่อมเจ้ารำไพพรรณี พระวรชายา
ขึ้นเป็นสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี
และทรงเจิมพระราชทาน วันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๖๘
(วันที่ ๑ เมษายน เป็นวันขึ้นปีใหม่)

พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสถาปนาสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์
ให้ดำรงฐานันดรศักดิ์เป็นสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินี
วันที่ ๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๙๓

ขบวนพยุหยาตราทางสถลมารคเสด็จพระราชดำเนินเลียบพระนคร
ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
ประทับพระที่นั่งราชยานพุดตานทอง เสด็จพระราชดำเนินมาถึงวัดบวรนิเวศวิหาร
วันที่ ๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๖๘ (วันที่ ๑ เมษายน เป็นวันขึ้นปีใหม่)

พระปฐมบรมราชโองการหลังจากพิธีถวายสิริราชสมบัติ และถวายเครื่องสิริราชกกุธภัณฑ์

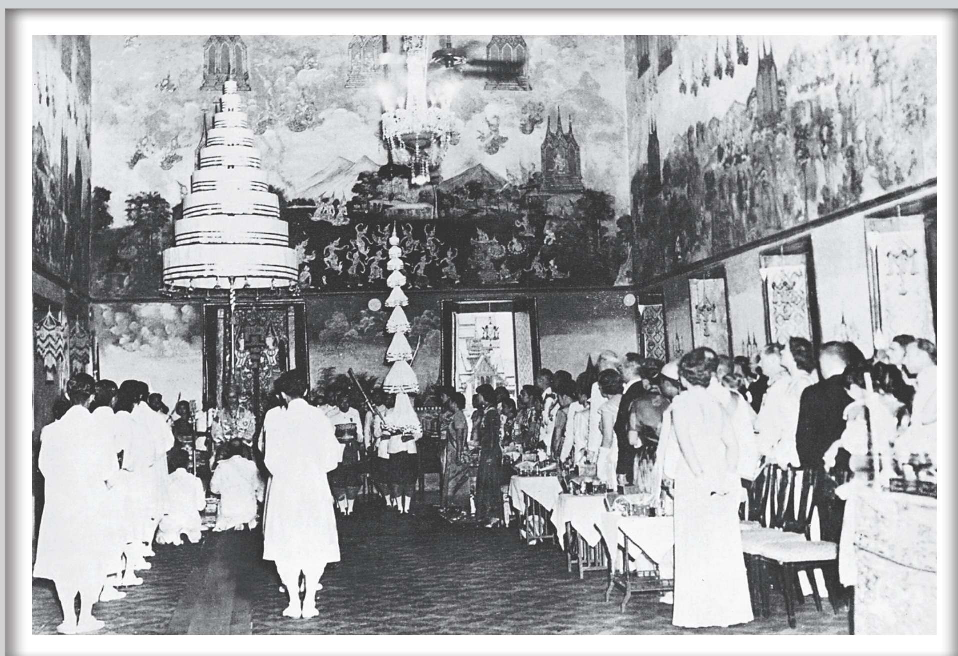
ลำดับขั้นตอนพระราชพิธีประกอบด้วยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปสู่พระราชอาสน์อีกด้านหนึ่ง เรียกว่า พระที่นั่งภัทรบิฐ ภายใต้นพปฎลมหาเศวตฉัตร พระครูวามเทพมุนีร่ายเวทสรรเสริญศิวาลัยไกรลาสจบแล้วถวายพระสุพรรณบัฏ เครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์ เครื่องขัตติยราชวราภรณ์ เครื่องขัตติยราชูปโภค และพระแสงอัษฎาวุธ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสวมพระมหาพิชัยมงกุฎในตอนนี้ อันเป็นขั้นตอนสำคัญแห่งพิธี ซึ่งในแต่ละรัชกาลจะมีลำดับพิธีการก่อนหลังที่แตกต่างกันไป

แต่เดิมความสำคัญของพระราชพิธีราชาภิเษกอยู่ที่ทรงรับน้ำอภิเษก เพื่อแสดงความเป็นใหญ่ในแคว้นทั้ง ๘ แต่ในสมัยปัจจุบันอนุโลมการสวมพระมหาพิชัยมงกุฎเป็นสำคัญตามคติในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในลำดับพิธีการนี้ พระสงฆ์เจริญชัยมงคลคาถา ชาวพนักงานประโคมสังข์ บัณเฑาะว์ ฆ้องชัย ฯลฯ พระอารามทั้งหลายย่ำระฆัง

หลังจากพิธีถวายสิริราชสมบัติและเครื่องสิริราชกกุธภัณฑ์ ณ พระที่นั่งภัทรบิฐแล้ว พระครูพราหมณ์ฝ่ายต่าง ๆ ถวายพระพรชัย จากนั้นพระมหากษัตริย์มีพระปฐมบรมราชโองการ[๓]

---

[๓] ในเอกสารสมัยอยุธยา - สมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ใช้ศัพท์คำนี้ว่า *"พระราชโองการ"* และเพิ่มคำว่า *"บรม"* ในสมัยรัชกาลที่ ๔ เช่นเดียวกับคำว่า *"ราชาภิเษก"* ความหมายของคำว่า *"พระบรมราชโองการ"* นี้ สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติให้ความหมายว่า *"คำสั่ง ใช้แก่พระมหากษัตริย์ที่รับพระบรมราชาภิเษกแล้ว"* **ราชาศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพฯ: บริษัท ด่านสุทธาการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๕. เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔), หน้า ๗๘. เพราะฉะนั้น พระปฐมบรมราชโองการ จึงหมายถึง คำสั่งคราวแรก หรือ คำสั่งครั้งแรก

พระราชครูวามเทพมุนี (สมจิตต์ รังสิพราหมณกุล)
กราบบังคมทูลถวายเครื่องมงคลเบญจสิริราชกกุธภัณฑ์ ขัตติยราชวราภรณ์
เครื่องราชูปโภค และพระแสงราชศัสตราวุธ แล้วกราบบังคมทูลถวายพระพรชัยมงคล
ณ พระที่นั่งไพศาลทักษิณ ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร
มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร
วันที่ ๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๙๓

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีพระปฐมบรมราชโองการในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๘ ว่า *"พรรณพฤกษ ชลธี แลสิ่งของในแผ่นดิน ทั่วทั้งพระราชอาณาเขตร ซึ่งหาผู้หวงแหนมิได้นั้น ตามแต่สมณชีพราหมณาจารยราษฎรปราถนาเถิด..."*[๔] ซึ่งเนื้อความดังกล่าวนี้ ต่อมาได้เป็นพระปฐมบรมราชโองการในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ด้วยเช่นเดียวกัน

อย่างไรก็ดี แม้ว่ายังไม่พบหลักฐานพระปฐมบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ก็เชื่อว่า น่าจะมีเนื้อความเดียวกับรัชกาลก่อน

ต่อมาในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ครั้งหลัง พ.ศ. ๒๔๑๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้พบหลักฐานพระปฐมบรมราชโองการภาษามคธอีกหนึ่งภาษาเพิ่มขึ้นมา พระปฐมบรมราชโองการจึงประกอบด้วยภาษาไทยและภาษามคธ ความว่า

คำมคธ

"๑ อิทานาหํ สพฺเพสํ อนุมติยา ราชา มุทฺธาวสิตฺโต สฺยาเมสุ อิสฺสราธิปจฺจํ

รชฺชํ กาเรมิ ธมฺมิกราชปเวณิยา อนุชานามิ ยนฺตํ สฺยามวิชิเต อปรปริคฺคหิตํ

ติณกฏฺโฐทกํ สมณพฺราหฺมณาทโย สพฺเพสฺยามรฏฺฐิกา ยถาสุขํ ปริภุญฺชนฺตุฯ"

---

๔ สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, "พระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช พุทธศักราช ๒๓๒๘ ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี," ใน **ประมวลเอกสารพระราชพิธีบรมราชาภิเษก** (กรุงเทพฯ: บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๖๒), หน้า ๖๔.

คำไทยตามภาษามคธ

“๑ ครั้งนี้ท่านทั้งปวงพร้อมใจกัน ยอมให้เราเป็นเจ้าครองราชสมบัติได้รับมุรธาภิเษก

เป็นใหญ่ในสยามราษฎร์วราณาจักรนี้แล้ว เราอนุญาตยอมให้ โดยธรรมิกราชประเพณี

พรรณพฤกษชลธีในสยามราษฎร์วราณาจักรนี้ ซึ่งไม่มีเจ้าของหวงแหนนั้น ตามแต่สมณพราหมณาจารย์ ประชาราษฎรทั้งปวงจะปรารถนาใช้สอยเทอญฯ”[๕]

ธรรมเนียมปฏิบัติดังกล่าวสืบต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร หลังจากคณะพราหมณ์ถวายพระพรชัย พระราชครูวามเทพมุนีถวายพระพรชัยมงคลด้วยภาษามคธ แล้วกราบบังคมทูลเป็นภาษาไทย พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร มีพระปฐมบรมราชโองการพระราชทานอารักขาแด่ประชาชนชาวไทยด้วยภาษาไทยเพียงอย่างเดียว ความว่า

“เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม”[๖]

---

๕ “จดหมายเหตุบรมราชาภิเษกครั้งหลัง รัชกาลที่ ๕ พุทธศักราช ๒๔๑๖,” ใน **เรื่องราชาภิเษกและจดหมายเหตุบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ ๕** (พระนคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๐๙. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนาวาอากาศตรี สมภพ สุตสุนทร ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร วันที่ ๒๗ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๐๙), หน้า ๕๗.

๖ **ราชกิจจานุเบกษา ฉบับจดหมายเหตุพระราชพิธีราชาภิเษกสมรส พระราชพิธีบรมราชาภิเษก และพระราชพิธีเฉลิมพระราชมนเทียรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช สยามินทราธิราช พ.ศ. ๒๔๙๓** (พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, ๒๔๙๓), หน้า ๘๔.

พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร
มีพระปฐมบรมราชโองการพระราชทานอารักขาแด่ประชาชนชาวไทยว่า
“เราจะครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม”
แล้วทรงหลั่งน้ำทักษิโณทกตั้งพระราชสัตยาธิษฐาน
จะทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจโดยทศพิธราชธรรม ณ พระที่นั่งไพศาลทักษิณ
วันที่ ๕ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๙๓

พระราชครูวามเทพมุนีจึงรับพระบรมราชโองการด้วยภาษามคธ แล้วกราบบังคมทูลเป็นภาษาไทย จากนั้นพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทรงหลั่งทักษิโณทก ตั้งพระราชสัตยาธิษฐานจะทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจปกครองราชอาณาจักรโดยทศพิธราชธรรม

ครั้นต่อมาในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ มหิศรภูมิพลราชวรางกูร กิติสิริสมบูรณอดุลยเดช สยามินทราธิเบศรราชวโรดม บรมนาถบพิตร พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๖๒ หลังจากพระมหาราชครูพิธีศรีวิสุทธิคุณ ประธานพิธีพราหมณ์ถวายพระพรชัยมงคล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระปฐมบรมราชโองการอารักขาแก่ประชาชนชาวไทย[๗] ด้วยภาษาไทยอย่างเดียว ความว่า

“เราจะสืบสาน รักษา และต่อยอด และครองแผ่นดิน
โดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งอาณาราษฎรตลอดไป”[๘]

หลังจากนั้นทรงหลั่งทักษิโณทกตั้งพระราชสัตยาธิษฐานจะทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจปกครองราชอาณาจักรไทยโดยทศพิธราชธรรมจริยา[๙]

---

๗ “ที่ ๑๐/ ๒๕๖๒ หมายกำหนดการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พุทธศักราช ๒๕๖๒,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๑๓๖ ตอนที่ ๑๓ ข (๔ พฤษภาคม ๒๕๖๒) : ๑๕ - ๑๖.

๘ “ประกาศพระปฐมบรมราชโองการในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พุทธศักราช ๒๕๖๒,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๑๓๖ ตอนที่ ๑๔ ข (๔ พฤษภาคม ๒๕๖๒) : ๑.

๙ “ที่ ๑๐/ ๒๕๖๒ หมายกำหนดการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พุทธศักราช ๒๕๖๒,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๑๓๖ ตอนที่ ๑๓ ข (๔ พฤษภาคม ๒๕๖๒) : ๑๖.

พระราชโองการปฏิสันถารในพระราชพิธีเบื้องปลาย

พระราชพิธีเบื้องปลายในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแต่ละรัชกาลมีรายละเอียดที่แตกต่างกันไป แต่เดิมหลังจากสรงพระมุรธาภิเษกจะเสด็จออกมหาสมาคมโปรดให้พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนางทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนเข้าเฝ้าถวายราชสมบัติต่าง ๆ ดังเช่นในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๘ ข้าทูลละอองธุลีพระบาทได้พระราชทานทูลเกล้าฯ ถวายพระยาช้างต้น พระยาม้าต้น เรือพระที่นั่ง เครื่องสรรพยุทธทั้งปวง เมืองเอก โท ตรี จัตวา พระมหามณเฑียรปราสาท พระราชยานต่าง ๆ กรุงเทพมหานคร ธัญญาหารในพระราชอาณาเขต เครื่องพัทยากรราชสมบัติทั้ง ๑๒ พระคลัง แด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จากนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช

> *“...จึ่งมีพระราชโองการประฏิสัณฐานแก่เจ้าพระยาและพระยาทั้งปวงว่า สิ่งของทั้งนี้จงจัดแจงทำนุบำรุงไว้ให้จงดี จะไว้ป้องกันรักษาแผ่นดิน ทำนุบำรุงพระพุทธสาศนาแลพระราชอาณาเขตรสืบไป...”*[๑๐]

จากนั้นท้าววรจันทร์กราบบังคมทูลถวายสนม ๑๒ พระกำนัล หลังจากนั้นจึงมีพระราชปฏิสันถารตามพระราชอัธยาศัย ครั้นได้พระฤกษ์เจ้าพนักงานจึงประโคมดุริยางคดนตรีแตรสังข์พิณพาทย์มโหรีเสด็จเข้าสู่พระมหามณเฑียร ทรงประกอบพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียร[๑๑]

เนื้อความในพระราชโองการปฏิสันถารนี้ แสดงให้เห็นว่าพระราชทรัพย์ต่าง ๆ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีไว้เพื่อใช้ประโยชน์ในราชการบ้านเมืองและทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาเป็นสำคัญ ซึ่งมีเนื้อความเดียวกันทุกรัชกาล

---

๑๐ นฤมล ธีรวัฒน์, ผู้ชำระต้นฉบับ, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์วิชาการ, ๒๕๓๙), หน้า ๕๙ - ๖๐.

๑๑ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๖๐ - ๖๑.

ธรรมเนียมการถวายราชสมบัติต่าง ๆ ดังกล่าวข้างต้น ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกได้กระทำสืบมาในรัชกาลที่ ๒ รัชกาลที่ ๓ รัชกาลที่ ๔ และรัชกาลที่ ๕ ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ปรากฏพิธีส่วนนี้ในจดหมายเหตุพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หอพระสมุดสำหรับพระนครรวบรวมพิมพ์พระราชทานในงานเฉลิมพระชนมพรรษา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๖ *"พระราชโองการปฏิสันถาร"* ได้เปลี่ยนเป็นพระราชดำรัสตอบเหล่าข้าทูลละอองธุลีพระบาทซึ่งถวายพระพรชัยมงคล

การเสด็จออกมหาสมาคมในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเฉลิมพระราชมณเฑียรเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ มีแต่เพียงการถวายพระพรชัยมงคลจากขุนนางฝ่ายหน้า พระราชดำรัสตอบฝ่ายหน้า และการถวายชัยมงคลของฝ่ายใน และพระราชดำรัสตอบฝ่ายในเท่านั้น[๑๒] และเป็นแบบแผนสืบมาในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘[๑๓] ส่วนในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นายกรัฐมนตรีกราบบังคมทูลถวายความจงรักภักดีและถวายพระพรชัยมงคล ในนามคณะรัฐมนตรีและข้าราชการ ประธานรัฐสภากราบบังคมทูลถวายความจงรักภักดีและถวายพระพรชัยมงคลในนามประชาชนชาวไทย พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร มีพระบรมราชโองการดำรัสตอบขอบใจทั่วกันพร้อมกับทรงอำนวยพร[๑๔]

---

๑๒ ดูรายละเอียดใน **จดหมายเหตุพระราชพิธีบรมราชาภิเษก สมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว**, หน้า ๓๙ - ๔๖.

๑๓ ดูรายละเอียดใน **รายการละเอียดพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเฉลิมพระราชมนเทียรและเสด็จเลียบพระนคร พุทธศักราช ๒๔๖๘** (พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๔๙๖), หน้า ๔๒ - ๔๗.

๑๔ **ราชกิจจานุเบกษา ฉบับจดหมายเหตุ พระราชพิธีราชาภิเษกสมรส พระราชพิธีบรมราชาภิเษก และพระราชพิธีเฉลิมพระราชมนเทียรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช สยามินทราธิราช**, หน้า ๘๙ - ๙๐.

เมื่อพิจารณาถึงความหมายของพระปฐมบรมราชโองการทุกรัชกาลนับตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจ ทรงเป็นเจ้าของทั่วทั้งพระราชอาณาจักรจะพระราชทานหรือทรงเรียกคืนแก่ผู้ใดก็ได้ แต่ในพระปฐมบรมราชโองการกลับให้สิทธิแก่อาณาประชาราษฎร ดังคำที่ว่า *“..ซึ่งหาผู้หวงแหนมิได้นั้น...”* หรือ *“...ซึ่งไม่มีเจ้าของหวงแหนนั้น...”* ย่อมแสดงให้เห็นถึงน้ำพระราชหฤทัยที่ทรงคำนึงถึงสิทธิในทรัพย์สินของพสกนิกร

ครั้นต่อมาเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ ราชอาณาจักรไทยได้เปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขภายใต้กฎหมายรัฐธรรมนูญ พระปฐมบรมราชโองการพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกจึงเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ซึ่งมีความสอดคล้องกับพระราชอำนาจตามรัฐธรรมนูญ อีกทั้งยังเป็นพระราชปณิธานอันสำคัญยิ่งที่จะอารักขาแด่ประชาชนชาวไทยให้อยู่เย็นเป็นสุข ซึ่งตลอด ๗๐ ปี ภายใต้พระบรมโพธิสมภารชาวไทยทุกคนล้วนประจักษ์ชัดในพระราชจริยาวัตร และพระราชกรณียกิจนานัปการที่ทรงกระทำเพื่อความสุขของประชาชนชาวไทย ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบันได้ทรงสืบสาน รักษา และต่อยอด ดำเนินรอยตามเบื้องพระยุคลบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิราชผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐเพื่อประโยชน์สุขแห่งอาณาประชาราษฎรตลอดไป

พระปฐมบรมราชโองการ มีความหมายเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร

พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร

พระปฐมบรมราชโองการ มีความหมายเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร

ผู้ที่สนใจศึกษาเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และจารีตประเพณีไทยอาจมีข้อสงสัยว่า *“พระปฐมบรมราชโองการ”* ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกตั้งแต่อดีตจนปัจจุบันมีความหมายเปลี่ยนแปลงไปอย่างไรบ้าง

เรื่องนี้อาจอธิบายได้ ๒ ประเด็นคือ

ประเด็นที่ ๑ ความหมายของเนื้อความในพระปฐมบรมราชโองการ อาจแบ่งออกได้เป็น ๒ กลุ่ม คือ พระปฐมบรมราชโองการของรัชกาลที่ ๑ - ๕ ที่มีความหมายของเนื้อความอย่างเดียวกัน และพระปฐมบรมราชโองการของรัชกาลที่ ๖ รัชกาลที่ ๗ และรัชกาลที่ ๙ มีความหมายของเนื้อความอย่างเดียวกันและแตกต่างจากของรัชกาลที่ ๑ - ๕ ทั้งนี้ พระปฐมบรมราชโองการของรัชกาลที่ ๙ แม้มีเพียงประโยคเดียวแต่มีเนื้อความสำคัญเช่นเดียวกับของรัชกาลที่ ๖ และรัชกาลที่ ๗

ประเด็นที่ ๒ รูปแบบของพระปฐมบรมราชโองการของรัชกาลที่ ๑ - ๕ ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๑๑ และของรัชกาลที่ ๙ มีเพียงภาษาไทยเพียงภาษาเดียว ส่วนพระปฐมบรมราชโองการในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ ๕ ครั้งหลัง พ.ศ. ๒๔๑๖ ของรัชกาลที่ ๖ และของรัชกาลที่ ๗ มี ๒ ภาษา คือภาษามคธและภาษาไทย ดังรายละเอียดที่แสดงให้เห็นดังนี้

จากหลักฐานที่พบพระปฐมบรมราชโองการในรัชกาลที่ ๑ - ๔ ในส่วนเนื้อความเฉพาะภาษาไทยความหมายเหมือนกัน ดังพระปฐมบรมราชโองการในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๘ ความว่า

“พรรณพฤกษ ชลธีแลสิ่งของในแผ่นดิน ทั่วทั้งพระราชอาณาเขตร์ ซึ่งหาผู้หวงแหนมิได้นั้น ตามแต่สมณชีพราหมณาจารย์ราษฎรปราฐนาเถิด...”[๑]

เนื้อความของพระปฐมบรมราชโองการดังกล่าวนี้ใช้สืบต่อมาในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ อย่างไรก็ดี ถึงแม้ว่ายังไม่พบหลักฐานพระปฐมบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ แต่เชื่อว่า มีเนื้อความเช่นเดียวกัน

ส่วนพระปฐมบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ ดังที่ปรากฏในจดหมายเหตุบรมราชาภิเษก และพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค) มีคำศัพท์ที่แตกต่างกันเล็กน้อย ความว่า

“...ผลพฤกษ์ชลธารและสิ่งของในแผ่นดินเขตพระนคร ซึ่งหาผู้หวงห้ามไม่นั้น ตามแต่สมณพราหมณาจารย์ราษฎรจะปรารถนาเทอญ...”[๒]

พระปฐมบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๑ ดังที่ปรากฏในจดหมายเหตุบรมราชาภิเษกยังคงมีความหมายเช่นเดิม ความว่า

---

๑ นฤมล ธีรวัฒน์, ผู้ชำระต้นฉบับ, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์วิชาการ, ๒๕๓๙), หน้า ๕๘.

๒ **เรื่องราชาภิเษกและจดหมายเหตุบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ ๕** (พระนคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๐๙. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนาวาตรี สมภพ สุตสุนทร ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร วันที่ ๒๗ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๐๙), หน้า ๒๒. และเจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค), **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔**, พิมพ์ครั้งที่ ๖ (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๘. คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสที่วันพระบรมราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี วันที่ ๑๘ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๔๗), หน้า ๑๖.

"...พรรณพฤกษชลธีและสิ่งของในแผ่นดินทั่วอาณาเขตพระนคร ซึ่งหาผู้หวงแหนมิได้นั้น ตามแต่สมณชีพราหมณาจารย์ราษฎรจะปรารถนาเถิด..."[๓]

ส่วนพระปฐมบรมราชโองการในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งหลัง พ.ศ. ๒๔๑๖ ในตอนต้นได้เพิ่มภาษามคธ และจากนั้นจึงเป็นภาษาไทย ดังความในจดหมายเหตุพระบรมราชาภิเษก ว่า

"๏ อิทานาหํ สพฺเพสํ อนุมติยา ราชา มุทฺธาวสิตฺโต สฺยาเมสุ อิสฺสราธิปจฺจํ รชฺชํ กาเมริ ธมฺมิกราชปเวณิยา อนุชานามิ ยนฺตํ สยามวิชิเต อปรปริคฺคหิตํ ติณกฏฺโธทกํ สมณพฺราหฺมณาทโย สพฺเพ สฺยามรฏฺฐิกา ยถาสุขํ ปริภุญฺชนฺตุ ฯ

๏ จึ่งพระมหาราชครูผู้ใหญ่ รับพระบรมราชโองการเป็นปฐมด้วยคำมคธว่าดังนี้ฯ

๏ สมฺปฏิจฺฉามหํ โภโต รญฺโญ อิมํ ปรมํ ปรมราช อ อุ ม การํ วรปณฺฑรสุรสิงหนาทสาทิสํ มม สิรสาฯ

๏ แล้วจึ่งมีพระบรมราชโองการเป็นคำไทย ตามเนื้อความภาษามคธดังนี้ ฯ

๏ ครั้งนี้ท่านทั้งปวงพร้อมใจ ยอมให้เราเป็นเจ้าครองราชสมบัติได้รับมุรธาภิเษก เป็นใหญ่ในสยามราษฎร์วราณาจักรนี้แล้ว เราอนุญาตยอมให้ โดยธรรมิกราชประเพณี พรรณพฤกษชลธีในสยามราษฎร์วราณาจักรนี้ ซึ่งไม่เจ้าของหวงแหนนั้น ตามแต่สมณพราหมณาจารย์ ประชาราษฎรทั้งปวง จะปรารถนาใช้สอยเทอญฯ"[๔]

---

๓ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๓๘.

๔ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๕๗.

ธรรมเนียมปฏิบัติที่พระปฐมบรมราชโองการที่กล่าวครั้งแรกเป็นภาษามคธและตามด้วยภาษาไทยนั้น ปฏิบัติสืบมาในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เนื้อความที่เคยใช้มาตั้งแต่ครั้งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวคือ

"...พรรณพฤกษชลธีในสยามราษฎร์วราณาจักรนี้ ซึ่งไม่เจ้าของหวงแหนนั้น ตามแต่สมณพราหมณาจารย์ ประชาราษฎรทั้งปวง จะปรารถนาใช้สอยเทอญฯ..."

และข้อความในตอนต้นของพระปฐมบรมราชโองการของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวครั้งหลังที่เพิ่มเติมเข้ามาว่า *"ครั้งนี้ท่านทั้งปวงพร้อมใจยอมให้เราเป็นเจ้าครองราชย์สมบัติได้รับมุรธาภิเษก เป็นใหญ่ในสยามราษฎร์วราณาจักรนี้แล้ว เราอนุญาตยอมให้ โดยธรรมิกราชประเพณี..."* ไม่ปรากฏอีกต่อไป โดยพระปฐมบรมราชโองการได้เปลี่ยนเป็นเนื้อความ ดังนี้

"๏ อิทานาหํ พฺราหมฺณ ราชภารํ วหนฺโต พฺหุโน ชนสฺส อตาย หิตาย สุขาย ธมฺเมน รชฺชํ กาเรมิ ตุมฺหากํ สปริคฺหานํ อุปริราชกํ อาณํ ปสาเรตฺวา นาโถ หุตฺวา ธมฺมิกํ รกฺขาวรณคุตฺตึ สํวิทหามิ วิสาฏฺฐา หุตฺวา ยถาสุขํ วิหรถฯ

๏ จึงพระราชครู รับพระบรมราชโองการเปนประถมด้วยคำมคธดังนี้ว่า

๏ โอมฺ เทวสฺส อิมํ ปฐมํ โองฺการภูตํ สูรสีหนาทํ สมฺปฏิจฺฉามิฯ

๏ แล้วจึงมีพระบรมราชโองการเปนคำไทยตามภาษามคธดังนี้

๏ ดูกรพราหมณ์ บัดนี้เราทรงราชภาระ ครองแผ่นดินโดยธรรมสม่ำเสมอ เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและสุขแห่งมหาชน เราแผ่ราชอาณาเหนือท่านทั้งหลายกับโภคสมบัติ เปนที่พึ่งจัดการปกครอง

รักษาป้องกัน อันเปนธรรมสืบไป ท่านทั้งหลายจงวางใจอยู่ตามสบาย เทอญฯ”[๕]

ครั้นต่อมาในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร เมื่อวันที่ ๕ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๙๓ หลังจากคณะพราหมณ์ถวายพระพรชัย พระราชครูวามเทพมุนีถวายพระพรชัยมงคลด้วยภาษามคธ แล้วกราบบังคมทูลเป็นภาษาไทย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระปฐมบรมราชโองการพระราชทานอารักขาแด่ประชาชนชาวไทยด้วยภาษาไทยเพียงอย่างเดียว ความว่า

“เราจะครองแผ่นดินโดยธรรมเพื่อประโยชน์สุขแห่งมหาชนชาวสยาม”[๖]

ครั้นต่อมาในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ มหิศรภูมิพลราชวรางกูร กิติสิริสมบูรณอดุลยเดช สยามินทราธิเบศรราชวโรดม บรมนาถบพิตร พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๔ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๖๒ หลังจากพระมหาราชครูพิธีศรีวิสุทธิคุณ ประธานพิธีพราหมณ์ถวายพระพรชัยมงคล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระปฐมบรมราชโองการอารักขาแก่ประชาชนชาวไทย[๗] ด้วยภาษาไทยอย่างเดียว ความว่า

---

๕ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, **ประมวลภาพประวัติศาสตร์ไทย พระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมัยรัตนโกสินทร์** (นครปฐม: บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด, ๒๕๕๐), ไม่ระบุเลขหน้า.

๖ **ราชกิจจานุเบกษา ฉบับจดหมายเหตุพระราชพิธีราชาภิเษกสมรส พระราชพิธีบรมราชาภิเษกและพระราชพิธีเฉลิมพระราชมนเทียรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช สยามินทราธิราช พ.ศ. ๒๔๙๓** (พระนคร: กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๔๙๓), หน้า ๘๔.

๗ “ที่ ๑๐/ ๒๕๖๒ หมายกำหนดการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พุทธศักราช ๒๕๖๒,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๑๒๓ ตอนที่ ๑๓ ข (๔ พฤษภาคม ๒๕๖๒) : ๑๕ - ๑๖.

พระบรมสาทิสลักษณ์สมเด็จพระบูรพมหากษัตริยาธิราชเจ้า แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์

"เราจะสืบสาน รักษา และต่อยอด และครองแผ่นดินโดยธรรม เพื่อประโยชน์สุขแห่งอาณาราษฎรตลอดไป"[๘]

หลังจากนั้นทรงหลั่งทักษิโณทกตั้งพระราชสัตยาธิษฐานจะทรงปฏิบัติพระราชกรณียกิจปกครองราชอาณาจักรไทยโดยทศพิธราชธรรมจริยา[๙] อันสะท้อนถึงพระราชปณิธานในการดำเนินตามเบื้องพระยุคลบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิราช ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ

พระปฐมบรมราชโองการนับตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ มหิศรภูมิพลราชวรางกูร กิติสิริสมบูรณอดุลยเดช สยามินทราธิเบศรราชวโรดม บรมนาถบพิตร พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว นับเป็นเรื่องที่สะท้อนให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถในพระมหากษัตริย์แห่งบรมราชจักรีวงศ์ที่ทรงรับรู้ถึงกระแสธารแห่งการเปลี่ยนแปลงอย่างหนึ่ง อันเป็นผลให้ทรงนำพาสยามประเทศรอดพ้นวิกฤติต่าง ๆ นำความร่มเย็นเป็นสุขมาสู่อาณาประชาราษฎร์มาจนถึงปัจจุบัน

---

๘ "ประกาศพระปฐมบรมราชโองการในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพุทธศักราช ๒๕๖๒," **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๑๓๖ ตอนที่ ๑๔ ข (๔ พฤษภาคม ๒๕๖๒) : ๑.

๙ "ที่ ๑๐/ ๒๕๖๒ หมายกำหนดการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พุทธศักราช ๒๕๖๒," **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๑๓๖ ตอนที่ ๑๓ ข (๔ พฤษภาคม ๒๕๖๒) : ๑๖.

คำว่า "บรม" ที่มา และความหมายในราชาศัพท์

เครื่องเบญจราชกกุธภัณฑ์

คำว่า "บรม" ที่มาและความหมายในราชาศัพท์

คนไทยส่วนใหญ่คงคุ้นเคยกับคำว่า *"บรม"* โดยเฉพาะเมื่อดูข่าวในพระราชสำนักเพราะคำนี้เป็นส่วนประกอบในคำราชาศัพท์ที่ได้ยินได้ฟังกันอยู่เสมอ เช่น *"บรมราชาภิเษก" "บรมราชชนนี" "บรมชนกนาถ" "บรมราชกุมารี" "บรมราชอิสริยยศ"* ฯลฯ หรือแม้แต่คำทั่วไป เช่น *"บรมบรรพต" "บรมศาสดา" "บรมครู"* ฯลฯ ซึ่งการนำคำนี้มาใช้ประกอบเป็นคำราชาศัพท์มีเกร็ดความรู้ที่น่าสนใจทั้งประวัติ ที่มา และความหมายอันเกี่ยวเนื่องกับเรื่องราวทางประวัติศาสตร์

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ ให้นิยามความหมายของคำว่า *"บรม"* ไว้ว่า *"..อย่างยิ่ง, ที่สุด, (มักใช้นำหน้าคำที่เกี่ยวกับพระพุทธเจ้า พระเจ้าแผ่นดิน และพระอัครมเหสี เป็นต้น เพื่อแสดงพระเกียรติยศยิ่งใหญ่) ..."*[๑] ซึ่งก็คือคำเดียวกับคำว่า *"ปรม"* ในภาษาบาลี - สันสกฤต[๒] นั่นเอง

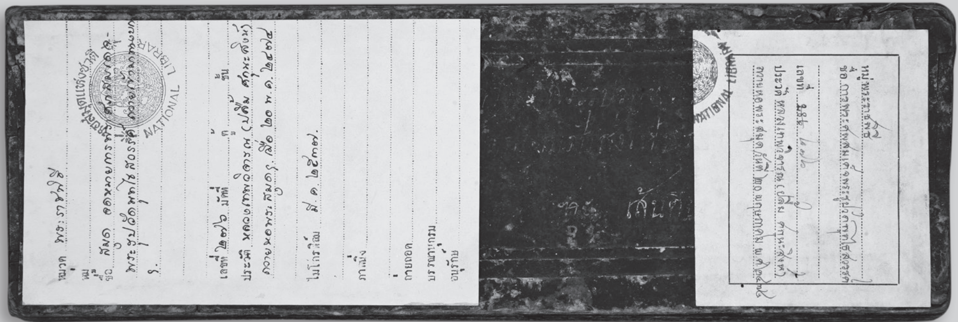
ในสมัยอยุธยาสืบเนื่องมาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น แบบแผนการใช้คำว่า *"บรม"* ในคำราชาศัพท์ไม่ชัดเจนว่าจะต้องใช้เฉพาะพระมหากษัตริย์ หรือที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์เท่านั้น เช่น พระบรมราชินี (ของพระมหากษัตริย์) พระบรมราชชนนี (ของพระมหากษัตริย์) ฯลฯ นอกจากนี้ พบว่ามีราชาศัพท์บางคำเท่านั้นที่ประกอบด้วยคำว่า *"บรม"* ได้แก่ คำว่า *"พระบรมศพ"* และ *"พระบรมโกศ"*[๓] ส่วนคำราชาศัพท์อื่น ๆ ไม่มีคำว่า *"บรม"* เป็นส่วนประกอบ เช่น *"พระราชโองการ"* พระราชพิธี *"ราชาภิเษก"* ฯลฯ

---

๑ ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔** (กรุงเทพฯ: บริษัท ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๖. เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔), หน้า ๖๕๐.

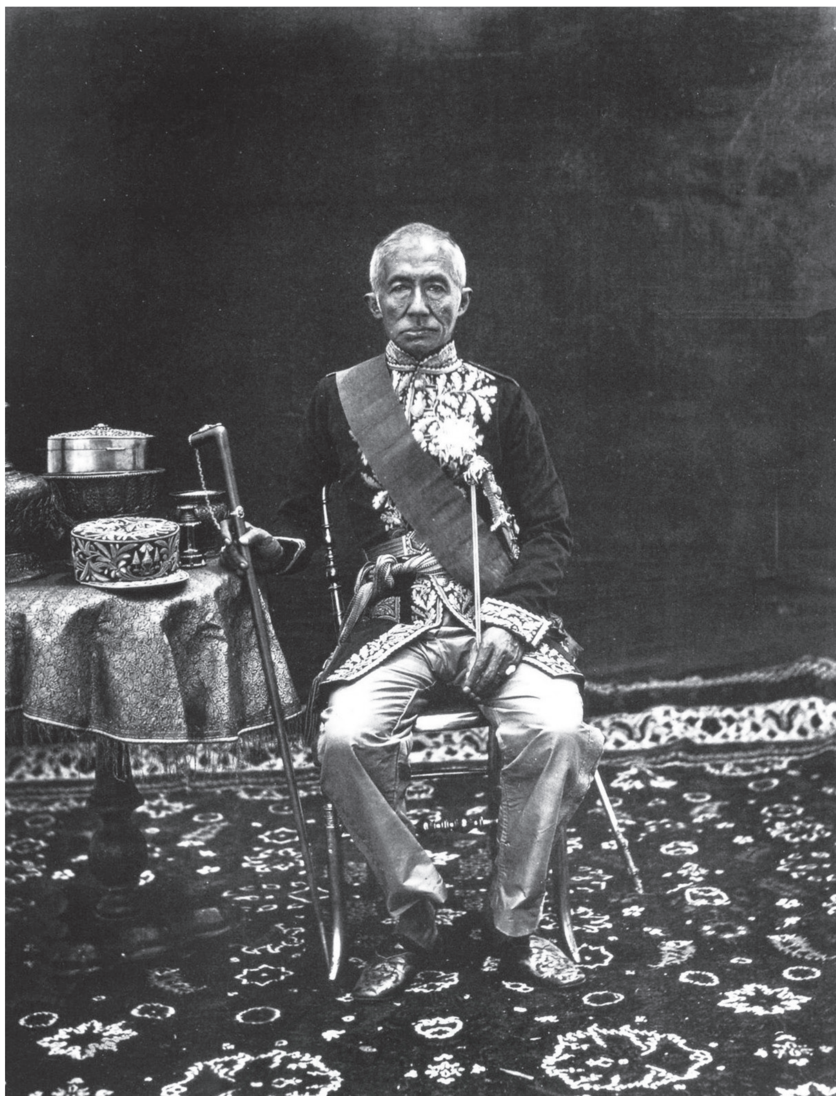
๒ **เรื่องเดียวกัน**, หน้าเดียวกัน.

๓ ดูรายละเอียดใน คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี สำนักนายกรัฐมนตรี, "เรื่องจดหมายการพระศพสมเด็จพระรูป วัดพุทไธสวรรค์ กรุงเก่า," และ "งานพระบรมศพ ปีฉลูเบญจศก (พุทธศักราช ๒๒๓๖)," ใน **ประชุมจดหมายเหตุสมัยอยุธยา ภาค ๑** (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๐), หน้า ๑๐๗ - ๑๑๘.

เกยกรับพระราชโองการ ๆ สั่งว่าฤกษจะได้เชิญสมเดจพระบรมศพเจ้า
กรมหลวงโยธาเทพมาจากพระธินั่งจักระหวัดดิ ไปยังพระเมรุ ฯ
ณวัน ๕ฯ๓ ค่ำเพลาฦ่งแล้ว ๒ บาท ให้เจ้าพนักงานแต่งการไว้ ฯ
ให้ครบผทุกพนักงาน แลณวัน ๖ฯ๓ ค่ำหลวงเทพอรชุนกราบทูลพระ
กรุณาฯ ว่าเมื่อคนเกล้าฯ จะเสดจฯ เข้าไปอยู่ภายพระเพลิงนั้น ฯ
แลพระธินั่งจักระหวัดดิเชิญสมเดจพระบรมศพอยู่แล้ว จะแต่งที่รับเสดจ
ณพระธินั่งองคไดแล้วแต่จะทรงพระกรุณา จึ่งทรงฯ สั่งแก่หลวงเทพอรชุนว่า
พระธินั่งจักระหวัดดินั้น สมเดจพระบรมศพอยู่แล้ว ก็ให้แต่งไว้ณพระ

หนังสือสมุดไทย หมู่พระราชพิธี เลขที่ ๒๗๖
เรื่อง การพระศพสมเด็จพระรูป วัดพุทไธสวรรค์

พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรรามาธิบดี่ศรีสินทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระสยามเทวมหามกุฎวิทยมหาราช

พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว

ต่อมาภายหลังเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพระราชพิธีอุปราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เกิดแบบแผนธรรมเนียมหลายอย่างขึ้นในราชสำนักรวมทั้งการใช้คำว่า *"บรม"* สำหรับ *"วังหลวง"* และ *"บวร"* สำหรับ *"วังหน้า"* ประกอบในคำราชาศัพท์นับตั้งแต่คำว่า *"ราชาภิเษก"* และ *"พระราชโองการ"* ซึ่งเป็นคำราชาศัพท์ที่ใช้สืบเนื่องมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ดังปรากฏความในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค) ว่า

> *"....ได้จารึกพระนามประดิษฐานไว้ในแผ่นพระสุพรรณบัฏ มีพระนามอันวิเศษคล้ายกันกับสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมวงศานุวงศ์ เสนาบดีทูลละอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่ผู้น้อยก็ได้ออกพระนามว่า สมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว รับพระราชโองการทั้งสองพระองค์ ก็ผิดกันแต่คำนำหน้าว่า [รับพระบรมราชโองการ] แลรับพระบวรราชโองการเท่านั้น...."*[๔]

นอกจากนี้ ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ยังพบอักษร *"ป.ร. (หรือ ปร.)"* ต่อท้ายพระปรมาภิไธยของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ซึ่งย่อมาจากคำว่า *"บรมราชาธิราช"* หรือ *"ปรมาราชาธิราช"* ซึ่งมาจากภาษาบาลีว่า *"ปรมราชาธิราช"* จากนั้นจึงมาเป็น *"ปรเมนทรมหา"* และ *"ปรมินทรมหา"* ซึ่งหม่อมราชวงศ์แสงสูรย์ ลดาวัลย์ สันนิษฐานว่า เริ่มใช้ในรัชกาลที่ ๔[๕]

---

๔ เจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค), **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔**, พิมพ์ครั้งที่ ๖ (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๘. คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสที่วันพระบรมราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี วันที่ ๑๘ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๔๗), หน้า ๓๐.

๕ ดูรายละเอียดใน "ตอบจดหมายอักษรย่อต่อท้ายพระปรมาภิไธย," **แสงสูรย์ ลดาวัลย์**, (กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๓๖), หน้า ๑๔๔ - ๑๔๕.

ปีสมเดจพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้ทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสิรฐ ทรงพระราช
ดำริห์เหนว่า สมเดจพระอนุชาเจ้า ก็ทรงพระปรีชารอบรู้การในพระ
นครแลการต่างประเทศ แลฉบับธรรมเนียมต่าง ๆ แลศิลปศาสตรในการ
ณรงค์สงครามเปนอันมาก พระบรมวงษานุวงษ เสนาบดีข้าทูลลอองธุลีพระบาท
ผู้ใหญ่ผู้น้อย ก็รักใคร่นับถือมาก เมื่อกระทำสัตยสาบาลถวาย ก็ได้
ออกพระนามทั้งสองพระองค์สมเดจพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระไทยสนิทเสน่หา
ยิ่งนัก มีการณรงค์สงครามคับขันประการใดจะได้ให้เสดจไปเปนจอมพยุหโยธา
ทัพทั้งปวง ปราบปรามปัจามิตรข้าศึกศัตรู มีพระเดชานุภาพจะได้เหมือนสมเดจ
พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสดจพระราชดำเนินเหมือนกัน เพราะฉนั้นจึงมิได้
จัดการพระราชพิธี อุปราภิเศกอย่างกรมพระราชวังบวรสถานมงคลแต่ก่อน ๆ ไม่
จึงโปรดพระราชทานให้มียศใหญ่กว่าแต่ก่อน ก็ได้จาฤกพระนามประดิษฐานไว้
ในแผ่นพระสุพรรณบัตร มีพระนามอันวิเศษคล้ายกันกับสมเดจพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว พระบรมวงษานุวงษ เสนาบดีข้าทูลลอองธุลีพระบาทผู้ใหญ่
ผู้น้อย ก็ได้ออกพระนามว่า สมเดจพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว รับพระ
ราชโองการทั้งสองพระองค์ก็ผิดกันแต่คำนำน่า ที่ว่าแลรับพระบวรราชโองการเท่านั้น
แลซึ่งจะกระทำการพระราชพิธี บวรราชาภิเศกนั้นก็แม้นๆ กันกับการราชาภิ

หนังสือสมุดไทย หมู่รัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ชื่อพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๒

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระศรี่พัชรินทราบรมราชินี่นาถ
พระบรมราชชนนี่พันปี่หลวง

ภายหลังคำว่า *“บรม”* และ *“บวร”* จึงได้นำมาใช้ประกอบคำศัพท์ต่าง ๆ เพื่อแสดงถึงความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับ *“วังหลวง”* และ *“วังหน้า”* ตัวอย่างเช่น คำนำพระนามพระบรมวงศานุวงศ์ ได้แก่ *“สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ” “พระเจ้าบรมวงศ์เธอ”* และ *“พระเจ้าบวรวงศ์เธอ” “พระบวรวงศ์เธอ”*[๖]

ด้วยเหตุที่คำว่า *“บรม”* มีที่มาเกี่ยวข้องกับ *“วังหลวง”* มาแต่แรก ภายหลังจึงได้นำมาใช้เป็นส่วนหนึ่งของคำราชาศัพท์สำหรับพระมหากษัตริย์เพียงเท่านั้น ดังเห็นได้จากเมื่อคราว พ.ศ. ๒๔๓๙ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรป ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง เป็นผู้สำเร็จราชการต่างพระองค์ ได้มีพระบรมราโชวาทพระราชทานพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงปราจิณกิติบดีเมื่อครั้งดำรงตำแหน่งราชเลขานุการของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง และผู้แทนเสนาบดีกระทรวงวังให้จัดการราชประเพณีทั้งปวงในเวลาที่เสด็จพระราชดำเนินต่างประเทศตามพระบรมราโชวาท ซึ่งรวมทั้งการใช้ถ้อยคำในการกราบบังคมทูลพระกรุณาสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง[๗] ความว่า

---

๖ ต่อมาภายหลังพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แก้ไขคำนำพระนาม *“พระเจ้าบวรวงศ์เธอ” “พระบวรวงศ์เธอ”* เป็น *“พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ”* และ *“พระราชวงศ์เธอ”* ตามลำดับ ดูรายละเอียดใน “ประกาศคำนำพระนามพระบรมวงษานุวงษ์,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๒๘ (๓๐ กรกฎาคม ๑๓๐) : ๑๕๔ - ๑๕๕.

๗ ในครั้งนั้น ออกพระนามเป็น ๓ อย่างคือ สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระนางเจ้า พระบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระบรมราชินีนาถ พร้อมทั้งให้เพิ่มท้ายพระนามว่า *“ซึ่งสำเร็จราชการแผ่นดินต่างพระองค์”* ดูรายละเอียดใน “พระบรมราโชวาทพระราชทานราชเลขานุการ,” และ “พระบรมราโชวาทสำหรับกระทรวงวัง,” กรมศิลปากร, **เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี ในรัชกาลที่ ๖ และรัชกาลที่ ๗**, (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๖), หน้า ๒๔ - ๓๔. พิมพ์เนื่องในโอกาสจัดงานฉลองวันพระราชสมภพครบร้อยปีของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ วันที่ ๑ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๐๗).

"...๓. คำที่จะกราบบังคมทูลทั้งปวง ให้ใช้ถ้อยคำเสมอคำกราบบังคมทูลพระกรุณายกเสียแต่คำที่มี "บรม" ให้ยกคำบรมนั้นเสีย เช่นคำว่า "พระบรมราชวโรกาส" ให้ใช้ว่า "พระราชวโรกาส" "พระบรมราชานุญาต" ให้ใช้ว่า "พระราชานุญาต"...."[๘]

พระบรมราโชวาทข้างต้นสะท้อนให้เห็นถึงแนวพระราชดำริในการใช้คำว่า *"บรม"* ที่สงวนไว้เฉพาะองค์พระมหากษัตริย์เพียงเท่านั้น ซึ่งเป็นที่รับรู้และยึดถือปฏิบัติสืบต่อมา

ภายหลังได้มีการใช้คำราชาศัพท์ที่ประกอบด้วยคำว่า *"บรม"* เพิ่มเติมมากขึ้น เช่น *"บรมราชสมภพ" "บรมราชาภิเษก" "พระบรมนามาภิไธย" "พระบรมราชชนนี" "พระบรมชนกนาถ"* ฯลฯ แตกต่างกับราชาศัพท์ที่ประกอบด้วยคำว่า *"บวร"* ที่ใช้จำกัดเนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกเลิกตำแหน่งวังหน้า ส่งผลให้คำว่า *"บวร"* กลายเป็นคำในอดีต ซึ่งส่วนใหญ่ใช้ในโอกาสเมื่อกล่าวถึงเรื่องราวในอดีตที่เกี่ยวข้องกับวังหน้าเท่านั้น

อย่างไรก็ดี ธรรมเนียมปฏิบัติภายในราชสำนัก รวมทั้งการใช้คำราชาศัพท์ได้มีการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมตามกาลสมัย และพระราชนิยม ดังตัวอย่างคำว่า *"บรม"* ที่ได้กล่าวมาในข้างต้น ซึ่งในปัจจุบันใช้ในคำราชาศัพท์เมื่อพระมหากษัตริย์ทรงรับบรมราชาภิเษกแล้วเท่านั้น[๙]

---

๘ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๒๕.

๙ ดูตัวอย่างการใช้คำราชาศัพท์ *"พระราชโองการ"* และ *"พระบรมราชโองการ"* ใน " ที่ ๘/๒๕๖๒ หมายกำหนดการพระราชพิธีจารึกพระสุพรรณบัฏ ดวงพระราชสมภพ และแกะพระราชลัญจกรประจำรัชกาลในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พุทธศักราช ๒๕๖๒," **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๑๓๖ ตอนที่ ๑๒ ข (๓ พ.ค. ๖๒) : ๑๗. และ "ที่ ๓๓/ ๒๕๖๒ หมายกำหนดการเสด็จพระราชดำเนินเลียบพระนครโดยขบวนพยุหยาตราทางชลมารค เนื่องในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พุทธศักราช ๒๕๖๒," **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๑๓๗ ตอนที่ ๓ ข (๑๖ ม.ค. ๖๓) : ๗.

คำว่า “สวรรคต” “เสด็จสวรรคต” “เสด็จสู่สวรรคาลัย”
“พระราชกุศลออกพระเมรุ” และ “พระราชกุศลออกพระเมรุมาศ”
มีความหมายและที่มาอย่างไร

พระโกศทองใหญ่ประดิษฐานเหนือพระแท่นสุวรรณเบญจดล (พระเบญจา)
ในพระราชพิธีพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช
บรมนาถบพิตร บนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ภายในพระบรมมหาราชวัง

คำว่า "สวรรคต" "เสด็จสวรรคต" "เสด็จสู่สวรรคาลัย" "พระราชกุศลออกพระเมรุ" และ "พระราชกุศลออกพระเมรุมาศ" มีความหมายและที่มาอย่างไร

เนื่องในงานพระราชพิธีพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร มีข่าวสารจากทางราชการและสื่อมวลชนออกเผยแพร่เกี่ยวกับการเตรียมงานพระราชพิธี และปรากฏคำราชาศัพท์อันเกี่ยวเนื่องจำนวนมาก เช่น คำว่า *"สวรรคต" "เสด็จสวรรคต" "เสด็จสู่สวรรคาลัย" "พระราชกุศลออกพระเมรุ"* และ *"พระราชกุศลออกพระเมรุมาศ"* คำเหล่านั้นมีที่มาและความหมายที่น่าศึกษา

คำว่า "สวรรคต" "เสด็จสวรรคต" และ "เสด็จสู่สวรรคาลัย"

คำว่า *"สวรรคต"* นี้ เป็นการประกอบศัพท์จากคำว่า *"สวรรค์"* และ *"คต"* ซึ่งคำว่า *"สวรรค์"* หมายถึง โลกของเทวดา, เมืองฟ้า *"คต"* หมายถึง ถึงแล้ว, ไปแล้ว *"สวรรคต"* จึงแปลว่า ไปสู่สวรรค์แล้ว ส่วนคำว่า เสด็จ แปลว่า ไป ปัจจุบันคำว่า *"สวรรคต" "เสด็จสวรรคต"* เป็นคำราชาศัพท์ที่ใช้ในความหมายว่า *"ตาย"* ใช้แก่พระมหากษัตริย์ สมเด็จพระบรมราชินีนาถ สมเด็จพระบรมราชินี สมเด็จพระยุพราช สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช พระบรมวงศ์ชั้นสมเด็จเจ้าฟ้าที่ทรงได้รับพระราชทานเศวตฉัตร ๗ ชั้น หรือผู้ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เป็นการเฉพาะ

อนึ่ง เป็นที่น่าสังเกตเกี่ยวกับการออกเสียงคำว่า *"สวรรคต"* ซึ่งพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ กำหนดให้อ่านออกเสียงคำว่า *"สวรรคต"* ว่า *"สะหฺวันคด"*[๑] แต่ก็มักได้ยินผู้อ่านบางคนออกเสียงคำนี้ว่า *"สะ-หฺวัน-นะ-คด"*

---

๑ ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔** (กรุงเทพฯ: บริษัท ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๖. เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔), หน้า ๑๑๘๔.

อยู่เสมอ สอดคล้องกับในเอกสารโบราณบางแห่งเขียนคำนี้ว่า *"สวันณคต"* จึงทำให้ผู้เขียนเข้าใจว่า อาจจะเป็นการออกเสียงหรือเขียนมาแต่เดิม ต่อมาภายหลังเมื่อเปลี่ยนรูปเป็น *"สวรรคต"* และกำหนดให้อ่านออกเสียง *"สะ-หวัน-คด"* แต่ผู้คนส่วนหนึ่งก็คงยังคุ้นกับการออกเสียงว่า *"สะ-หฺวัน-นะ-คด"* อย่างไรก็ดี การเขียนในสมัยก่อนเขียนตามเสียงอ่านเป็นสำคัญ

ส่วนคำว่า *"สวรรคาลัย"* เป็นการประกอบศัพท์เช่นเดียวกับคำว่า *"เทวาลัย"* *"วิทยาลัย"* ตามรูปศัพท์ แปลว่า ที่อยู่ในแดนสวรรค์ มาจากคำว่า *"สวรรค์"* หมายถึง โลกของเทวดา, เมืองฟ้า และ *"อาลัย"* ซึ่งมาจากคำว่า *"อาลย"* (อา-ละ-ยะ) แปลว่า ที่อยู่, ที่พัก คำว่า *"เสด็จสู่สวรรคาลัย"* จึงแปลว่า เสด็จสู่แดนสวรรค์ ปัจจุบันเป็นราชาศัพท์ใช้ในความหมายว่า *"ตาย"* ของพระมหากษัตริย์ และเจ้านายชั้นสูงเช่นเดียวกับคำว่า *"สวรรคต"* *"เสด็จสวรรคต"* อนึ่ง พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ ให้ความหมายคำว่า *"สวรรคาลัย"* หมายถึง ตาย (ใช้แก่เจ้านายชั้นสูง)

พระเมรุมาศในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

อย่างไรก็ดี ในอดีตพบหลักฐานคำว่า *"สวรรคต" "เสด็จสวรรคต"* และ *"เสด็จสู่สวรรคาลัย"* ที่ใช้ในความหมายว่า *"ตาย"* ของพระมหากษัตริย์และเจ้านายชั้นสูง มีการประกอบคำศัพท์ที่แตกต่างกับปัจจุบัน ตัวอย่างเช่น จดหมายเหตุพระบรมศพ รัชกาลที่ ๒ ใช้คำว่า *"เสด็จสู่สวรรคต"*[๒] *"เสด็จสวรรคาไลย"*[๓] ซึ่งในจดหมายเหตุบรมราชาภิเษกครั้งแรก รัชกาลที่ ๕ พุทธศักราช ๒๔๑๑ ยังคงใช้ว่า *"เสด็จสู่สวรรคต"* ครั้นต่อมาในจดหมายเหตุบรมราชาภิเษกครั้งหลัง รัชกาลที่ ๕ พุทธศักราช ๒๔๑๖ เปลี่ยนเป็นใช้คำว่า *"เสด็จสวรรคต"*[๔]

---

[๒] กองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑** (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคลสหประชาพาณิชย์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๕.

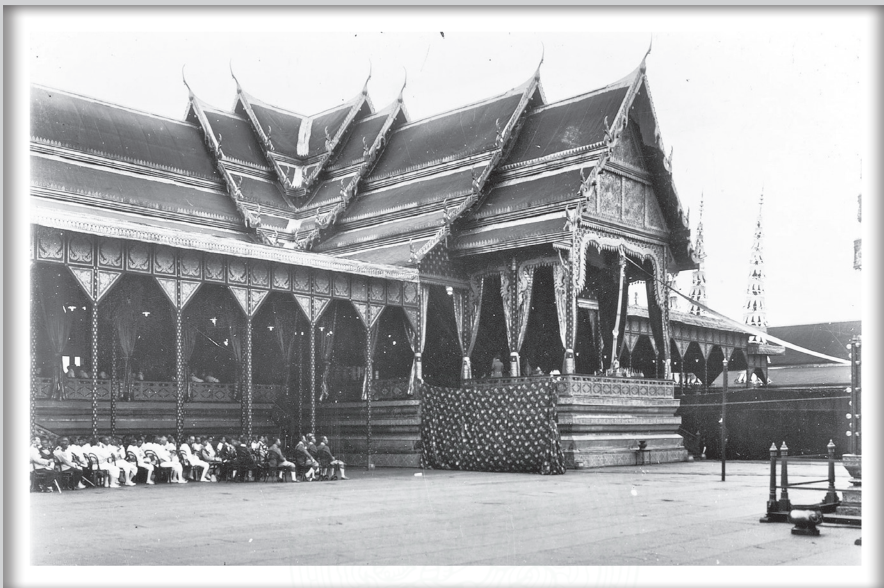
[๓] กรมศิลปากร, **เรื่องราชาภิเษก และจดหมายเหตุบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ ๕** (พระนคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๐๙. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนาวาอากาศตรี สมภพ สุตสุนทร ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร วันที่ ๒๗ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๐๙), หน้า ๓๒.

[๔] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๔๓.

ฐานองค์พระเมรุมาศในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระที่นั่งทรงธรรม ในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระที่นั่งทรงธรรมนี้ เป็นองค์ประกอบหนึ่งในพระเมรุมาศ ลักษณะเป็นพระที่นั่งโถง
สำหรับพระมหากษัตริย์ประทับเมื่อเสด็จฯ ไปงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ

พระเมรุมาศในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ
พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร
วันที่ ๒๙ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๙๓

ริ้วกระบวนในการพระราชกุศลออกพระเมรุในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระศพ
สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี
วันที่ ๙ เมษายน พุทธศักราช ๒๕๕๕

คำว่า “พระราชกุศลออกพระเมรุ” และ “พระราชกุศลออกพระเมรุมาศ”

ก่อนที่จะถวายพระเพลิงพระบรมศพ โปรดให้เชิญพระบรมศพออกมาบำเพ็ญพระราชกุศล ณ อาคารที่เป็นสถาปัตยกรรมชั่วคราวที่สร้างขึ้นเป็นการเฉพาะ เพื่อใช้เป็นสถานที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระมหากษัตริย์และเจ้านายชั้นสูงเรียกว่า *“พระเมรุมาศ”* ส่วนของเจ้านายโดยทั่วไป และสมเด็จพระสังฆราช เรียกว่า *“พระเมรุ”* และของสามัญชนเรียกว่า *“เมรุ”* เรียกการบำเพ็ญพระราชกุศล การบำเพ็ญพระกุศล ดังกล่าวว่า *“ออกพระเมรุ”*

การสร้างพระเมรุมาศ พระเมรุ และเมรุนี้ สร้างขึ้นตามความเชื่อเรื่องโลกและจักรวาล ที่มีเรื่องราวปรากฏอยู่ในคัมภีร์โลกศาสตร์ เช่น โลกบัญญัติ อรุณวดีสูตร โลกทีปนี มหากัปปโลกสัณฐานบัญญัติ จักรวาฬทีปนี เตภูมิกถา หรือไตรภูมิพระร่วง ไตรภูมิโลกยวินิจฉัย เป็นต้น ซึ่งมีสาระสำคัญคล้ายคลึงกัน ตัวอย่างเช่น คำอธิบายเกี่ยวกับ *“โลกธาตุหนึ่ง”* ก็คือ *“จักรวาลหนึ่ง”* และคำจำกัดความเกี่ยวกับจักรวาลได้รับการขยายเพิ่มเติมในรายละเอียดขึ้นเรื่อย ๆ ส่วน *“เขาพระสุเมรุ”* ศูนย์กลางของจักรวาล ส่วนมากมักกล่าวตรงกันว่าถูกล้อมรอบด้วยเขาสัตบริภัณฑ์และนทีสีทันดร เพียงแต่รายละเอียดของเขาพระสุเมรุมีความแตกต่างกันบ้าง[๕]

“เตภูมิกถา” หรือ *“ไตรภูมิพระร่วง”* ซึ่งเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายในสังคมไทย ได้บรรยายโลกและจักรวาลไว้ว่า มีลักษณะเป็นวงกลม มีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางของจักรวาล ใต้เขาพระสุเมรุเป็นเมืองอสูร บนเขาพระสุเมรุเป็นที่ตั้งของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีไพชยนต์ปราสาทอยู่กลางเมือง เขาพระสุเมรุล้อมรอบด้วยทะเล ๗ ชั้น เรียกว่า ทะเลสีทันดร สลับด้วยภูเขา ๗ ลูก เรียกว่า สัตบริภัณฑ์ หรือสัตภัณฑ์ คือ ยุคนธร อิสินธร กรวิก สุทัสสนะ เนมินธร วินันตกะ และอัสสกัณณะ ถัดออกเป็นมหาสมุทรทั้ง ๔ และทวีปทั้ง ๔ กลางทะเลนั้นมีเกาะอยู่ ๒,๐๐๐ เกาะ

---

๕ ดูรายละเอียดใน วิไลรัตน์ ยังรอต, “การศึกษาภาพภูมิจักรวาลจากภาพจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในเขตกรุงเทพมหานคร,” วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๓๘ - ๕๐.

มนุษย์เรานี้อาศัยอยู่ในชมพูทวีป อันเป็นที่ตั้งของป่าหิมพานต์ ชั้นนอกสุดเป็นกำแพงจักรวาลล้อมรอบเป็นเขตสุดขอบจักรวาล[๖]

คติความเชื่อเรื่องโลกและจักรวาลในเตภูมิกถาดังกล่าวข้างต้นเป็นที่มาในการสร้างพระเมรุมาศ และพระเมรุ มีปริมณฑลรายล้อมด้วยสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ พระเมรุมาศจึงเป็นการจำลองโลกและจักรวาล มีองค์พระเมรุมาศ พระเมรุ เป็นเสมือนเขาพระสุเมรุอันเป็นศูนย์กลางของจักรวาล ส่วนอาคารรายล้อมองค์พระเมรุมาศ พระเมรุ เปรียบเสมือนสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รายล้อมจักรวาล เช่น สัตบริภัณฑ์ ทวีปทั้ง ๔ ป่าหิมพานต์ และกำแพงจักรวาล แต่เป็นเรื่องยากที่จะระบุความหมายอย่างแน่ชัดในแบบแผนของพระเมรุมาศ พระเมรุทั้งหมด เพราะสิ่งก่อสร้างบางอย่างสร้างขึ้นตามประโยชน์ใช้สอย และในสมัยหลัง *"พระเมรุมาศ"* และ *"พระเมรุ"* สร้างย่อลง แต่ยังคงเรียกว่า *"เมรุ"*[๗]

การสร้างพระเมรุมาศครั้งแรกปรากฏหลักฐานในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา กล่าวถึงเหตุการณ์ในรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ โปรดเกล้าฯ ให้สร้างถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระนเรศวรมหาราช[๘] หลังจากนั้นพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาได้กล่าวถึงการสร้างพระเมรุมาศเพื่อถวายพระเพลิงพระบรมศพพระมหากษัตริย์และเจ้านายต่าง ๆ ได้แก่ สมเด็จพระนารายณ์มหาราช[๙]

---

[๖] ดูรายละเอียดใน พญาลิไทย, **ไตรภูมิกถา ฉบับถอดความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: เอดิสันเพรส โพรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๒๒๑ - ๒๔๐.

[๗] สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **สาส์นสมเด็จ เล่ม ๓** (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๕), หน้า ๑๔๓.

[๘] กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๒** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๒. คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี มอบให้กรมศิลปากรจัดพิมพ์ในนามคณะกรรมการโครงการชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือชุดพงศาวดารเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในมหามงคลสมัยฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี), หน้า ๑๕๗.

[๙] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๒๔๑ - ๒๔๒.

สมเด็จพระเพทราชา[๑๐] สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ (พระเจ้าเสือ)[๑๑] สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ (พระเจ้าท้ายสระ)[๑๒] และกรมหลวงโยธาเทพ[๑๓]

ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นในเอกสารชั้นต้นที่กล่าวถึงงานพระบรมศพ ไม่พบคำว่า *"เมรุมาศ"* พบแต่คำว่า *"พระเมรุขนาดใหญ่"* และ *"พระเมรุราช"* เช่น เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๘ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดให้ทำการพระเมรุพระบรมอัฐิสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกซึ่งเป็นการทำพระเมรุขนาดใหญ่ครั้งแรกในรัชกาล[๑๔]

จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ กล่าวถึงกำหนดการถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดให้หัวเมืองตัด *"เสาพระเมรุใหญ่"*[๑๕] สำหรับจะใช้ในการพระเมรุ และในหมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ กล่าวถึงกระบวนแห่พระบรมศพสมเด็จพระศรีสุลาลัย จากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทไปถวายพระเพลิง พบคำว่า *"พระเมรุ"* *"พระเมรุทอง"*[๑๖] และ *"พระเมรุราช"*[๑๗] เช่นเดียวกับในหมายรับสั่ง เรื่อง กระบวนแห่พระโกศพระบรมศพพลันเกล้าฯ กรมพระราชวังบวรฯ พบคำว่า *"พระเมรุ"* *"พระเมรุราช"* และ *"พระเมรุทอง"*[๑๘]

---

๑๐ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๒๖๘.
๑๑ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๒๘๒.
๑๒ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๒๙๓.
๑๓ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๒๘๕ - ๒๘๖.
๑๔ นฤมล ธีรวัฒน์ (ผู้ชำระต้นฉบับ), **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์วิชาการ, ๒๕๓๙), หน้า ๑๕๖.
๑๕ หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑** (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคลสหประชาพาณิชย์, ๒๕๓๐), หน้า ๒๓.
๑๖ หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒย์ เกษมศรี, บรรณาธิการ, **ประชุมหมายรับสั่งภาคที่ ๔ ตอนที่ ๑ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. ๑๑๘๖ - ๑๒๐๑** (กรุงเทพฯ: บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗), ๒๕๓๖), หน้า ๑๘๔.
๑๗ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๘๕.
๑๘ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๐๗.

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ กล่าวถึงงานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ยังคงใช้คำว่า *"พระเมรุขนาดใหญ่"* แต่ในพระราชพิธีเดียวกันได้ใช้คำว่า *"พระเมรุมาศ"* เพียงแห่งเดียวเท่านั้น คือ ตอนที่บรรยายถึง *"...ได้ตั้งกระบวนแห่เชิญพระบรมสารีริกธาตุไปสู่พระเมรุมาศ..."*[๑๙] เท่านั้น

คำว่า *"พระเมรุมาศ"* ปรากฏแพร่หลายขึ้นในเอกสารที่เกี่ยวกับพระราชพิธีพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ก็ยังคงใช้คำว่า *"พระเมรุ"* *"พระเมรุใหญ่"* ในเอกสารฉบับเดียวกัน[๒๐] ต่อมาภายหลังจึงได้กำหนดไว้เป็นแบบแผนที่ชัดเจนว่า พระเมรุมาศ ใช้เรียกสถานที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพพระมหากษัตริย์และเจ้านายชั้นสูงเท่านั้น

อนึ่ง ในสมัยหลัง คำว่า *"พระเมรุมาศ"* ยังใช้ประกอบคำศัพท์เรียกงานบำเพ็ญพระราชกุศลว่า *"พระราชกุศลออกพระเมรุมาศ"* อีกด้วย โดยพบว่าใช้คำว่า *"การพระราชกุศลออกพระเมรุ"* และ *"การพระราชกุศลออกพระเมรุมาศ"* ในหมายกำหนดการเดียวกันคือ *"กำหนดการถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล สยามินทราธิราช ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง พุทธศักราช ๒๔๙๓"*[๒๑] ครั้นต่อมาในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ณ พระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง เมษายน พุทธศักราช ๒๔๙๙ กลับมาใช้คำว่า *"พระราชกุศลออกพระเมรุ"*[๒๒] เช่นเดียวกับอดีต

---

[๑๙] เจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค), **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔,** พิมพ์ครั้งที่ ๖ (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๘. คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสที่วันพระบรมราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี วันที่ ๑๘ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๔๗), หน้า ๖๓.

[๒๐] ดูรายละเอียดใน "ประกาศเรื่องการพระเมรุพระบรมศพ," **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๒๗ (๑๑ ธันวาคม ๑๒๙) : ๔๓ - ๔๖.

[๒๑] "ที่ ๔/๒๔๙๓ กำหนดการถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล สยามินทราธิราช ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง พุทธศักราช ๒๔๙๓," **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๖๗ ตอนที่ ๑๖ (๒๑ มีนาคม ๒๔๙๓) : ๑๒๖๑, ๑๒๖๔, ๑๒๗๘, ๑๒๗๙.

[๒๒] "ที่ ๗/๒๔๙๙ หมายกำหนดการถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง เมษายน พุทธศักราช ๒๔๙๙," **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๗๓ ตอนที่ ๓๓ (๑๗ เมษายน ๒๔๙๙) : ๑๒๔๐.

ต่อมาใช้ว่า *“พระราชกุศลออกพระเมรุมาศ”* ในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗ ณ พระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๘[๒๓] และในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ณ พระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๙[๒๔]

ครั้นต่อมาเมื่อเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๐ ใน *“หมายกำหนดการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ณ พระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๖๐”* ใช้คำว่า *“พระราชกุศลออกพระเมรุ”*[๒๕] ตามอย่างโบราณ

คำอธิบายข้างต้นคงให้ความกระจ่างในระดับหนึ่งแก่ท่านผู้สนใจ ทั้งได้เห็นถึงความหมาย ประวัติ รวมถึงการเปลี่ยนแปลงของคำศัพท์ในแต่ละสมัย อย่างไรก็ดีคำศัพท์ที่เกี่ยวเนื่องกับพระราชพิธีพระบรมศพซึ่งเป็นโบราณราชประเพณีนี้มีเป็นจำนวนมาก ซึ่งสามารถศึกษาได้ในหนังสือที่เกี่ยวข้อง เช่น หนังสือ *“คำศัพท์ที่เกี่ยวเนื่องกับงานพระราชพิธีพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร”* ของกรมศิลปากร หนังสือ *“ราชาศัพท์”* ของสำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ และ หนังสือ *“ราชาศัพท์ฉบับราชบัณฑิตยสถาน”* เป็นต้น

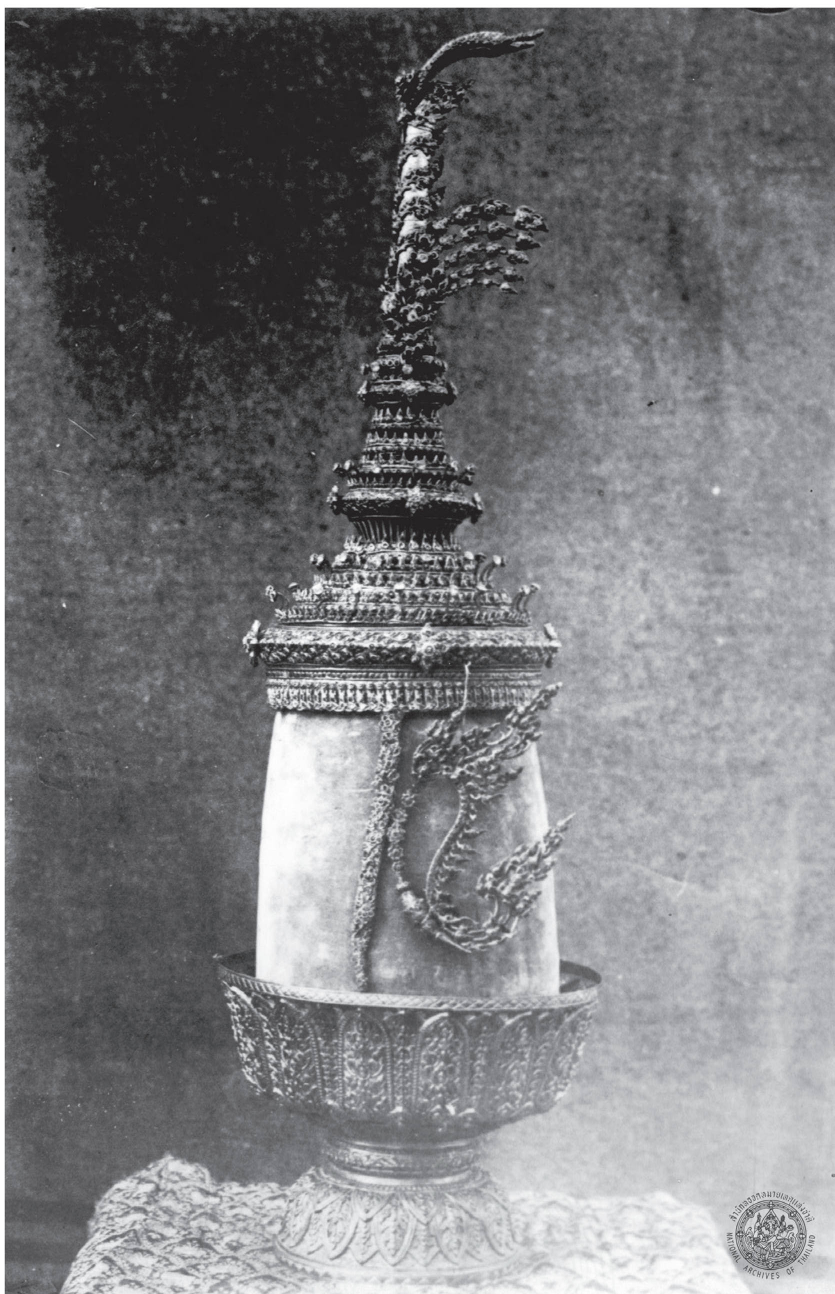
[๒๓] “ที่ ๔/๒๕๒๘ หมายกำหนดการถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๗ ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง เมษายน พุทธศักราช ๒๕๒๘,” **ราชกิจจานุเบกษา** ฉบับพิเศษ เล่ม ๑๐๒ ตอนที่ ๔๓ (๖ เมษายน ๒๕๒๘) : ๑.

[๒๔] “หมายกำหนดการที่ ๓/ ๒๕๓๙ หมายกำหนดการถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ณ พระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๑๑๓ ตอนพิเศษ ๖ ง (๘ มีนาคม ๒๕๓๙) : ๑.

[๒๕] “ที่ ๒๕/๒๕๖๐ หมายกำหนดการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ณ พระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๖๐,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๑๓๔ ตอนที่ ๕๖ ข (๒๕ ตุลาคม ๒๕๖๐) : ๑.

เครื่องพระมหาสุก้า

พระชฎามหากฐิน

เครื่องพระมหาสุกำ

การที่จะเข้าใจถึงคติที่มาและความหมายในการถวายเครื่องพระมหาสุกำ เครื่องสุกำ พระบรมศพ พระศพ อันเป็นเครื่องประกอบพระบรมราชอิสริยยศ พระราชอิสริยยศ พระอิสริยยศสำคัญในพระราชพิธีพระบรมศพ พระศพ ตามโบราณราชประเพณี ซึ่งมีการปรับเปลี่ยนวิธีการและรูปแบบให้เหมาะสมกับกาลสมัยมาโดยลำดับ จำเป็นจะต้องรู้และเข้าใจถึงความหมายที่แท้จริงของคำว่า *"เครื่องพระมหาสุกำ"* ซึ่งความหมายที่เข้าใจและรับรู้กันโดยทั่วไปในปัจจุบัน น่าจะแตกต่างกับความหมายดั้งเดิมในอดีต อันเป็นประเด็นสำคัญที่จะอธิบายในที่นี้

ความหมายแรก เป็นความหมายที่เข้าใจกันในปัจจุบัน ดังที่ปรากฏในพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ และ พ.ศ. ๒๕๕๔ หมายถึงเครื่องใช้ในขั้นตอนหลังจากการสรงน้ำพระบรมศพ แล้วพนักงานจะเชิญพระบรมศพประดิษฐานในพระโกศเทียบได้กับประเพณีของราษฎรคือขั้นตอนการแต่งตัวศพห่อผ้าขาว มัดตราสัง ก่อนที่จะบรรจุในโลง ส่วน**ความหมายที่ ๒** หมายถึงเครื่องทรงอย่างสมเด็จพระจักรพรรดิราชที่แต่งถวายพระบรมศพตามที่ปรากฏในจดหมายเหตุพระบรมศพรัชกาลที่ ๒

ที่มาและความหมายของคำว่า *"สุกำ"* ที่ใช้กันในปัจจุบัน น่าจะมาจากคำว่า *"ศุกรัม"* แต่ผู้รู้ยังไม่ทราบความหมายที่แน่ชัด ศาสตราจารย์พระยาอนุมานราชธน (ยง เสฐียรโกเศศ) สันนิษฐานว่า *"ศุกรัม"* มาจากภาษาทมิฬ แปลว่า ขาว ซึ่ง *"เครื่องศุกรัม"* ส่วนใหญ่คงจะหมายถึงผ้าขาว[๑] นิยามความหมายดังกล่าวนี้ปรากฏในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๙๓ และพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ซึ่งได้ให้ความหมายของคำว่า *"สุกำ"* หมายถึง *"เครื่องขาวแต่งศพ"*[๒]

---

๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และพระยาอนุมานราชธน, **บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ เล่ม ๓**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: บริษัท สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๒๑), หน้า ๑๑๔.

๒ ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๙๓**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๖), หน้า ๙๑๖. และ **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๖), หน้า ๘๑๒.

นอกจากนี้ ยังมีคำที่มีเสียงใกล้เคียงกับคำว่า *“ศุกรัม”* คือคำว่า *“สุกหร่ำ”* ดังปรากฏหลักฐานในจดหมายเหตุพระบรมศพรัชกาลที่ ๒ ความว่า

> *“...เชิญพระเครื่องต้นพระมหาสุกะหร่ำ สำหรับทรงพระบรมศพสมเดจพระบรมมหากระษัตราธิราชเจ้าเข้าไปทูลเกล้าฯ ถวายสมเดจพระบรมโอรสาธิราชเจ้าฯ ทรงทอดพระเนตรเสรจแล้ว จึ่งเจ้าพนักงานพระมาลาภูษาเชิญเครื่องพระมหาสุกะหร่ำ...”*[๓]

และ

> *“...ทรงพระสุพรรณแผ่นจำหลักปริมณฑล ฉลองพระภักตร์ทรงพระมาลาสุกรำตาดทองมีระบายสองชั้น...”*[๔]

ส่วนในกฎมณเฑียรบาลกล่าวว่า ในพระราชพิธีเดือน ๑๑ *“อาสยุชพิทธี”* ระบุว่า *“...เช้าธรงมหามกุฎราชาประโภก กลางวันธรงพระสุพรรณมาลา เอย็นธรงพระมาลาสุกหร่ำสภักชมภู...”*[๕] และในเดือน ๑๒ พระราชพิธีไล่เรือ *“...ธรงพระมาลาสุกหร่ำ สมเดจ์พระอรรคมเหษีธรงสุกหร่ำบนธี่นั่ง...”*[๖]

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เข้าพระทัยว่า พระมาลาสุกหร่ำ ในกฎมณเฑียรบาล หมายถึงดอกไม้สด ซึ่งหากคำว่า *“สุกหร่ำ”* และ*“ศุกรัม”* เป็นคำเดียวกันก็น่าจะเป็นดอกไม้สีขาว[๗]

---

[๓] กองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑** (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคลสหประชาพาณิชย์, ๒๕๓๐), หน้า ๑๕.

[๔] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๖.

[๕] วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, **กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ** (กรุงเทพฯ: โครงการเมธีวิจัยอาวุโส สกว. “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก, ๒๕๔๘), หน้า ๑๕๙ - ๑๖๐.

[๖] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๖๒.

[๗] สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และพระยาอนุมานราชธน, **บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ เล่ม ๓**, หน้า ๑๑๘.

ต่อมาในสมัยหลัง คำว่า *"ศุกรัม"* เขียนแตกต่างกันหลายอย่าง ได้แก่ *"ศุกรัม" "ศุกลัม" "สุกรรม"* ซึ่งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงเห็นว่า

"...คำว่า ศุกรัม หมายถึงผ้าขาวแน่นอน แต่เจ้าหน้าที่ไม่เข้าใจ เรียกแก้ไปเปนเครื่องสุกรรม หรือเลยเถิดไปเปนเครื่องประจุกรรม ก็มี..."[๘]

ตัวอย่างการเรียก *"เครื่องศุกรัม"* เป็น *"เครื่องบรรจุกรรม"* ดังปรากฏในราชกิจจานุเบกษา เช่น งานพระศพของพระสัมพันธวงศ์เธอ พระองค์เจ้าพรรณรายความว่า

"...ได้เสด็จพระราชดำเนิรมาพระราชทานน้ำสรงพระศพแล้ว พระบรมวงษานุวงษ์ได้สรงพระศพต่อไปแล้ว เจ้าพนักงานทรงเครื่องประจุกรรมเสร็จ เชิญพระศพลงลองในแลเชิญขึ้นตั้งบนแว่นฟ้า ๒ ชั้น..."[๙]

งานพระศพสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์ความว่า

"...พระราชทานน้ำสรงพระศพ เจ้าพนักงานประโคมแตรสังข์กลองชนะ พระบรมวงษานุวงษ์แลท่านเจ้าพระยาเสนาบดีได้สรงน้ำพระศพต่อไปทั่วแล้ว เจ้าพนักงานภูษามาลาทรงเครื่องบรรจุกรรมพระศพเสร็จ เชิญลงพระลองใน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสรวมพระชฎาพระราชทานแล้ว เชิญขึ้นประดิษฐานบนชั้นแว่นฟ้าประกอบพระโกษฐกุดั่นใหญ่..."[๑๐]

---

๘ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๑๘.

๙ "ข่าวสิ้นพระชนม์," **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๓๑ (๒๘ มิถุนายน ๒๔๕๗) : ๗๔๘.

๑๐ "ข่าวสิ้นพระชนม์," **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๓๒ (๒๕ เมษายน ๒๔๕๘) : ๑๗๓.

อนึ่ง พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานไม่เคยปรากฏคำว่า *"ศุกรัม"* ซึ่งพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๙๓ มีเฉพาะคำว่า *"สุกำ"* เพียงคำเดียว และพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ปรากฏทั้งคำว่า *"ศุกลัม"* และ *"สุกำ"* ซึ่งให้นิยามความหมายไว้เหมือนกัน ต่างกันแต่ระบุที่มาของ *"ศุกลัม"* ไว้ว่า *"น. เครื่องขาวแต่งศพ. (ส. = สีขาว)"*[๑๑] แต่ไม่ปรากฏคำว่า *"ศุกรัม"* ต่อมา พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ และ พ.ศ. ๒๕๕๔ ยังคงปรากฏคำว่า *"ศุกลัม"* ตามนิยามความหมายที่เคยให้ไว้ แต่ไม่ปรากฏคำว่า *"สุกำ"* และปรากฏคำว่า *"สุกำศพ"* เข้ามาแทนที่ ซึ่งได้ให้ความหมายว่า

> *"...การ*[๑๒] *ที่เจ้าพนักงานภูษามาลาหรือเจ้าพนักงานสนมพลเรือนเอาผ้าขาวห่อศพและใช้ด้ายดิบมัดตราสัง แล้วบรรจุศพลงโกศ หรือหีบศพ ซึ่งมีกระดาษฟางปูรองรับ เช่น เจ้าหน้าที่จะสุกำศพ, ทำสุกำศพ ก็ว่า."*[๑๓]

ที่มาและคติความเชื่อในการปฏิบัติต่อพระบรมศพ

คติและเรื่องราวการปฏิบัติต่อพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิปรากฏหลักฐานในมหาปรินิพพานสูตร ซึ่งกล่าวถึงการปฏิบัติต่อพระพุทธสรีระที่พระอานนท์ทูลถามว่าจะปฏิบัติอย่างไรเมื่อเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระพุทธเจ้าตรัสว่า ให้ปฏิบัติต่อพระพุทธสรีระอย่างพระเจ้าจักรพรรดิ ดังนี้

---

[๑๑] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๖), หน้า ๗๖๐.

[๑๒] พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ใช้คำว่า *"อาการ"* ดูใน ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒** (กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น, ๒๕๔๖), หน้า ๑๒๐๑.

[๑๓] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔** (กรุงเทพฯ: บริษัท ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๖. เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔), หน้า ๑๒๔๑.

จิตรกรรมฝาผนังเล่าเรื่องการปลงพระสรีระของพระพุทธเจ้า
ภายในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

“[๑๓๓] ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พวกข้าพระองค์จะปฏิบัติในพระสรีระของพระตถาคตอย่างไร. อานนท์ พวกเธออย่าขวนขวายเพื่อบูชาสรีระของพระตถาคตเลย พวกเธอจงสืบต่อในประโยชน์ตน ประกอบตามในประโยชน์ตน ไม่ประมาทในประโยชน์ตน มีตนส่งไปแล้วอยู่เถิด อานนท์ กษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิตบ้าง พราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตบ้าง คฤหบดีผู้เป็นบัณฑิตบ้าง เลื่อมใสในพระตถาคตมีอยู่ เขาเหล่านั้น จักกระทำการบูชาสรีระของพระตถาคตเอง.

ก็ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พึงปฏิบัติในพระสรีระของพระตถาคตเจ้าอย่างไร พึงปฏิบัติในพระสรีระของพระตถาคตเหมือนที่เขาปฏิบัติในพระสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิ เขาปฏิบัติในพระสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิเป็นอย่างไร อานนท์ เขาห่อพระสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้าใหม่ ครั้นห่อแล้วซับด้วยสำลี ครั้นซับด้วยสำลีแล้ว ห่อด้วยผ้าใหม่ โดยอุบายนี้ ห่อพระสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิด้วยผ้า ๕๐๐ คู่[๑๔] เชิญลงในรางเหล็กอันเต็มด้วยน้ำมัน ครอบด้วยรางเหล็กอื่น[๑๕] กระทำจิตกาธารด้วยของหอมทุกชนิด ถวายพระเพลิงพระสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิ สร้างพระสถูปของพระเจ้าจักรพรรดิไว้ในทางใหญ่ ๔ แพร่ง อานนท์ เขาปฏิบัติในพระสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิอย่างนี้แล้ว พึงปฏิบัติในพระสรีระของพระตถาคตเหมือนเขาปฏิบัติในพระสรีระของพระเจ้าจักรพรรดิฉะนั้น พึงสร้างพระสถูปของพระตถาคตไว้ในทางใหญ่ ๔ แพร่ง

---

๑๔ ปาสาทิโก ซึ่งต่อมาคือ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ฟื้น ชุตินฺธโร ป.๙ วัดสามพระยา) มีความเห็นว่า ผ้าและสำลีที่ห่อแนบอยู่ที่พุทธสรีระไม่น่าจะมี ๕๐๐ คู่ มีอยู่เพียง ๒ คู่ เท่านั้น เพราะคำว่า ๕๐๐ นี้ มีทั้งที่เป็นคำตรง และเป็นสำนวน อีกทั้งหลักฐานบางอย่างระบุว่ามีอยู่เพียง ๒ คู่ เท่านั้น ดูรายละเอียดในพระภิกษุปาสาทิโก, **คำแปลมหาปรินิพพานสูตร (มีบันทึกความเห็นประกอบ)** (พระนคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๑๒), หน้า ๒๔๙ - ๒๘๘.

๑๕ ปาสาทิโก แปลว่า *“...จึงบรรจุสรีระที่ถูกห่อด้วยผ้าใหม่และถูกบุด้วยปุยฝ้ายแล้วนั้น เข้าไปในหีบศพเหล็กปิดทอง (ที่เหมือนถัง tank เก็บน้ำมัน) ปิดด้วยฝาหีบเหล็กที่ปิดทองแล้วอีกอันหนึ่ง...”* และดูบันทึกของท้ายประกอบ ใน **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๗๑ และ ๒๓๔ - ๒๔๙.

ชนเหล่าใด จักยกขึ้นซึ่งมาลัยของหอมหรือจุณ จักอภิวาท หรือยังจิตให้เลื่อมใสในพระสถูปนั้น ข้อนั้นจักเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่ชนเหล่านั้นตลอดกาลนาน...”[๑๖]

ส่วนในไตรภูมิกถาหรือไตรภูมิพระร่วงพระราชนิพนธ์ของพญาลิไทย ได้บรรยายถึงการปฏิบัติต่อพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิไว้ว่า

“...เมื่อพระยามหาจักรพรรดิราชสวรรคตแล้ว พระบรมศพได้รับการชะโลมด้วยกระแจะจวงจันทน์อันหอม มัดตราสังด้วยผ้าขาวเนื้อละเอียด แล้วนำสำลีอย่างดีที่ตีได้ร้อยครั้งมาห่อชั้นหนึ่ง ใช้ผ้าขาวอันละเอียดมาห่อทับอีกชั้นหนึ่ง แล้วนำสำลีอันละเอียดบริสุทธิ์มาห่อทับอีกชั้นหนึ่ง หอสลับกันอยู่อย่างนั้นจนถึง ๑,๐๐๐ ชั้น คือ ห่อผ้า ๕๐๐ ชั้น ห่อด้วยสำลี ๕๐๐ ชั้น นำน้ำหอมซึ่งอบได้ ๑๐๐ ครั้งมาสรงพระบรมศพ เสร็จแล้วจึงอัญเชิญพระบรมศพบรรจุไว้ในโกศทองประดับหินดำถมอมีลวดลายและสีสันต่าง ๆ งดงามละเอียดและประณีตยิ่งนักอัญเชิญพระบรมศพขึ้นสู่เชิงตะกอน เพื่อถวายพระเพลิงด้วยแก่นจันทน์และกฤษณาทั้งห้า บูชาด้วยข้าวตอกดอกไม้มากมาย ครั้นถวายพระเพลิงแล้วชาวพระนครจึงนำพระอัฐิธาตุไปบรรจุไว้ในที่ก่อไว้ในทางสี่แพร่งกลางเมือง เพื่อให้คนทั้งหลายได้กราบไหว้สักการบูชา...”[๑๗]

---

๑๖ “มหาปรินิพพานสูตร,” **พระสูตรและอรรถกถาแปล ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่มที่ ๒ ภาคที่ ๑** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๓๐๙ - ๓๑๐.

๑๗ พญาลิไทย, **ไตรภูมิกถาฉบับถอดความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: ศิลปากร, ๒๕๕๕), หน้า ๑๔๖ - ๑๔๗. และดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน **ไตรภูมิกถา พระราชนิพนธ์พญาลิไทยถ่ายถอดตามตัวอักษรขอมของพระมหาช่วยวัดปากน้ำจารไว้เมื่อพุทธศักราช ๒๓๒๑ (สมัยธนบุรี)** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๕๕), หน้า ๑๐๒.

คติความเชื่อและธรรมเนียมอันเก่าแก่ดังกล่าวข้างต้น เป็นของชาวชมพูทวีปในการปฏิบัติต่อพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิ และได้เข้ามามีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมประเพณีในการปฏิบัติต่อพระบรมศพ พระศพ และศพของผู้คนในดินแดนประเทศไทยที่นับถือพระพุทธศาสนา แต่คงมีการปรับเปลี่ยนให้เหมาะสมสอดคล้องกับความเชื่อดั้งเดิม ดังปรากฏเรื่องราวในไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์ของพญาลิไทยในสมัยสุโขทัย ซึ่งเป็นที่น่าสังเกตว่า ในมหาปรินิพพานสูตรและไตรภูมิพระร่วงกล่าวตรงกันว่าพระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิและพระพุทธสรีระชโลมด้วยเครื่องหอมแล้วห่อด้วยผ้าขาวอย่างดี แต่ต่างกันที่ในมหาปรินิพพานสูตรกล่าวว่านำพระบรมศพพระเจ้าจักรพรรดิและพระพุทธสรีระประดิษฐานใน *“รางเหล็ก”* ส่วนในไตรภูมิพระร่วงกลับระบุว่า พระบรมศพของพระเจ้าจักรพรรดิอยู่ใน *“โกศทอง”*

นอกจากนี้ หลักฐานดังกล่าวยังเป็นร่องรอยสำคัญ แสดงให้เห็นถึงธรรมเนียมการปฏิบัติต่อพระบรมศพที่แตกต่างจากราชสำนักอยุธยาบางประการ กล่าวคือ ในราชสำนักอยุธยาหลังจากสรงน้ำพระบรมศพ ก่อนเชิญประดิษฐานในพระโกศมีธรรมเนียมการปฏิบัติ ซึ่งเรียกในสมัยหลังว่า *“การถวายเครื่องพระมหาสุกำ”* และสืบเนื่องมาในราชสำนักรัตนโกสินทร์ ดังปรากฏในเอกสารประเภทคำให้การ และจดหมายเหตุพระบรมศพ ได้แก่ *“คำให้การชาวกรุงเก่า” “คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม”* และ *“จดหมายเหตุพระบรมศพ รัชกาลที่ ๒”*

โบราณราชประเพณีการถวายเครื่องพระมหาสุกำพระบรมศพ

เมื่อสรงน้ำพระบรมศพแล้ว เจ้าพนักงานเชิญเครื่องพระมหาสุกำ จากนั้นจึงถวายเครื่องพระมหาสุกำพระบรมศพ ซึ่งมีรายละเอียดต่างกันไปในแต่ละสมัย ดังตัวอย่างจากคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม กล่าวถึงการถวายเครื่องพระมหาสุกำพระบรมศพสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศว่า

> *“...ครั้นสรงน้ำหอมแล้ว จึ่งทรงสุคนธารส แลกระแจะจวงจันทน์ทั้งปวง แล้วทรงสนับเพลาเชิงงอนทองชั้นใน แล้วทรงพระภูษาพื้นขาว ปักทองชั้นนอก แล้วจึงทรงเครื่องต้นแลเครื่อง*

ทองแล้วจึงทรงฉลองพระองค์อย่างใหญ่ กรองทอง สังเวียรหยัดแลชายไหว ชายแครงตาบทิพแลตาบหน้า แลสังวาลประดับเพชร แล้วจึ่งทรงทองต้นพระกร แลปลายพระกรประดับเพชรพระมหาชฎาเดินหนมียอดห้ายอด แล้วทรงพระธำมรงค์เพชรอยู่เพลิงทั้งสิบนิ้วพระหัตถ์ แลสิบนิ้วพระบาท..."[๑๘]

ส่วนในหนังสือ *"คำให้การชาวกรุงเก่า"* กล่าวถึงเมื่อพระมหากษัตริย์เสด็จสวรรคตได้ปฏิบัติต่อพระบรมศพตามโบราณราชประเพณี ความว่า

"...สรงน้ำชำระพระบรมศพสะอาดแล้ว ถวายพระสุคนธ์สรงพระบรมศพ แล้วเอาผ้าคลุมบรรทมมีลายริมเงินคลุมพระบรมศพไว้ จนถึงเวลา (พระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใหม่) สรงพระบรมศพครั้นสรงเสร็จแล้ว ถวายพระภูษาอาภรณ์ทรงพระบรมศพ และทรงสังวาลและพระชฎา (เชิญพระบรมศพสู่พระบรมโกศ) ประดิษฐานไว้ยังพระแท่นมหาปราสาท..."[๑๙]

ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ ปรากฏหลักฐานใน *"จดหมายเหตุพระบรมศพรัชกาลที่ ๒"* ได้บรรยายขั้นตอนหลังจากการสรงน้ำพระบรมศพแล้วเสร็จไว้อย่างละเอียด ขั้นตอนดังกล่าวคือการถวายเครื่องพระมหาสุกำ ก่อนเชิญพระบรมศพประดิษฐานในพระลองใน ซึ่งเป็นหลักฐานสำคัญที่ทำให้เข้าใจในความหมายของคำว่า *"เครื่องพระมหาสุกำ"* ในความรับรู้ของราชสำนักสยามในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ความว่า

---

๑๘ วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, **คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง** (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยฯ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, ๒๕๓๔), หน้า ๕๔.

๑๙ กรมศิลปากร, **คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๕), หน้า ๒๗๓.

“...ถวายพระภูษาลายพระกระบวนพื่นขาวเขียนทอง ทรงนุ่งไว้พกเบื้องพระภักตรชั้นหนึ่ง ถวายพระภูษาลา (ย) พระกระบวนพื้นขาวเขียนทองมีกรวยเชิงทรงนุ่งไว้พกเบื้องพระปฤษฎางค์เปนชั้นสอง ถวายสนับเพลาเจียรบาดพื้นทองดอกเงินติดเชิงงอนตาดทอง แล้วทรงพระภูษาลายพระกระบวนพื้นขาวเขียนทองมีกรวยเชิงไว้พกเบื้องพระภักตรอีกองค์หนึ่ง ทรงรัดพระองค์มั่นประดับเพชรสายสร้อยอ่อน แล้วทรงสภักเฉียงตาดทอง แล้วทรงฉลองพระองค์ทรงประภาศตาดทอง

มีสังเวียนหยัก (ต้นพระศอ / ปลายพระกร) ทำด้วยทองคำ ทรงฉลองพระองค์กรุยกรองทอง

พื้นขาวทรงพระองค์ประดับเพชร์สายทองมีประจำยาม แลทรงพระมหาสังวาลประจำทิศประดับเพชรองค์หนึ่ง ทรงพระสังวาลประดับเพชรเฉวียงซ้ายองค์หนึ่ง

พระเฟื่องประดับเพชรองค์หนึ่ง ทรงทองปลายพระกรประดับเพชร (ซ้าย ๑ / ขวา ๑)

ทรงพระธำมรงค์พระหัดขวาพระธำมรงค์เพชรทั้งสี่นิ้วพระหัถ พระหัถซ้ายทรง

พระธำมรงค์ (ทับทิม ๑ / มรกฎ ๑ / ไพฑูรย ๑ / บุศย์น้ำทอง ๑) ๔ องค์ แล้วทรงพระกองเชิงประดับเพชร (ซ้าย ๑ / ขวา ๑)

ทรงฉลองพระบาทถมยาราชาวดี (ซ้าย ๑ / ขวา ๑) แล้วทรงพระหัถโยลีตาดทอง (ซ้าย ๑ / ขวา ๑)

ทรงพระบาทโยลีตาดทอง (ซ้าย ๑ / ขวา ๑) พระธำมรงค์เพชร์นพสูญใส่พระโอฐองค์หนึ่ง

ทรงพระสุพรรณแผ่นจำหลักปริมณฑล ฉลองพระภักตร์ ทรงพระมาลาสุกรำตาดทองมีระบายสองชั้น...”[๒๐]

---

๒๐ กองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑**, หน้า ๑๖.

แผ่นทองคำจำหลักลายดุนปิดพระพักตร์ (พระสุพรรณแผ่นจำหลักปริมณฑลฉลองพระพักตร์)
ซองพระศรีบรรจุธูปเทียน ดอกบัว และพระสางวงเดือน
ในงานพระราชพิธีพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี
พุทธศักราช ๒๕๓๘

"จดหมายเหตุพระบรมศพ รัชกาลที่ ๒" ระบุไว้ชัดเจนว่า ขั้นตอนสุดท้ายในการ *"ถวายเครื่องพระมหาสุกรำ"* คือ การถวายแผ่นทองคำจำหลักปิดพระพักตร์ และถวายพระมาลาสุกรำตาดทองตามลำดับ ซึ่งการถวาย*"พระสุพรรณแผ่นจำหลักปริมณฑลฉลองพระพักตร์"* นี้ ในประเพณีราษฎร์จะนำขี้ผึ้งหนาประมาณครึ่งนิ้วมาแผ่ปิดหน้าผู้ตาย หรือบางทีปิดที่ตาและปาก หรือในกรณีผู้มีทรัพย์จะใช้ทองคำเป็นหน้ากากปิดหน้า หรืออาจจะปิดทองคำเปลวบนขี้ผึ้งตามแต่ฐานะของเจ้าภาพ การทำเช่นนี้เพื่อป้องกันการอุจาดตา และเมื่อเผาศพเรียบร้อยแล้วจะนำทองไปสร้างพระพุทธรูป[๒๑]

โบราณราชประเพณีการถวายเครื่องต้นพระบรมศพอย่างบรมขัตติยาธิราชปฏิบัติสืบมาในการจัดเตรียมพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว[๒๒] ดังตัวอย่างในพระราชพิธีถวายน้ำสรงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ณ พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน เจ้าพนักงานกรมพระภูษามาลาได้ถวายเครื่องทรงอย่างบรมขัตติยราชาธิราชพระบรมศพก่อนเชิญพระบรมศพประดิษฐานในพระลอง ความว่า

> *"...สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเครื่องเต็มยศทหารมหาดเล็กรักษาพระองค์ จ.ป.ร. ทรงสายสพายมหาจักรีบรมราชวงศ์ เสด็จประทับพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน ถวายน้ำสรงพระบรมศพแล้วพระบรมวงศานุวงศ์และท่านเสนาบดีเจ้าพระยาถวายน้ำสรงพระบรมศพตามลำดับไป เจ้าพนักงานประโคมแตรสังข์มโหรทึกกลองชนะจ่าปี่จ่ากลอง เมื่อสรงเสร็จแล้วเจ้าพนักงานกรมพระภูษามาลา มีพระยาอุไทยธรรม พระยาวงศาภรณ์ภูษิตเป็นต้น ถวายเครื่องทรงอย่างบรมขัตติยราชาธิราชเสร็จแล้ว เชิญประดิษฐานในพระลองเงิน สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถวายพระมหากฐินทรงปิดพระลองหุ้ม*

---

๒๑ เสฐียรโกเศศ, นามแฝง, **ประเพณีเนื่องในการตาย**, พิมพ์ครั้งที่ ๘ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ พ. พิทยาคาร, ๒๕๑๗), หน้า ๔๕.

๒๒ ยิ้ม ปัณฑยางกูร, เรียบเรียง, **จดหมายเหตุพระบรมศพ รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๗ และจดหมายเหตุพระราชพิธีลงสรง**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เมฆาเพรส จำกัด, ๒๕๓๕), หน้า ๔๓, ๖๑.

ด้วยตาดอีกชั้นหนึ่ง จางวางและเจ้ากรมพระตำรวจเชิญพระลองเงินจากพระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน...”[๒๓]

ลำดับขั้นตอนการเชิญพระบรมศพประดิษฐานในพระโกศ

หลังจากเจ้าพนักงานถวายเครื่องพระมหาสุกำพระบรมศพแล้วมีลำดับขั้นตอนเชิญพระบรมศพประดิษฐานในพระโกศ ดังนี้

๑. เจ้าพนักงานภูษามาลาจัดพระบรมศพให้อยู่ในท่าที่พระชานุ (เข่า) ทั้งสองขึ้นแนบเสมอพระองค์

๒. ถวายพระปทุมปัตนิการ หรือไม้กาจับหลัก ซึ่งด้านล่างมีแป้นเป็นฐานรูปสี่เหลี่ยม ที่ปลายไม้ด้านบนทำเป็นทรงรูปโค้งเพื่อรองรับพระหนุ (คาง) เจ้าพนักงานจะสอดไม้กาจับหลักเข้าไประหว่างพระบาท ให้ปลายไม้ด้านบนรองรับพระหนุเพื่อจัดพระเศียรให้อยู่ในท่าที่เหมาะสม

๓. เจ้าพนักงานเชิญพระพาหาโอบมาด้านหน้าและจัดให้อยู่ในท่าประนมพระหัตถ์ ที่พระหัตถ์ถวายซองพระศรีทองคำลงยา บรรจุดอกบัว ธูปเทียนเป็นเครื่องสักการะพระมหาจุฬามณีเจดีย์

๔. ถวายพระกัปปาสิกสูตร (ด้ายสุกำ) เป็นการมัดตรึงพระบรมศพให้คงรูปด้วยด้ายพระสุกำ ซึ่งเป็นด้ายดิบทำจากฝ้าย จดหมายเหตุพระบรมศพ รัชกาลที่ ๒ กล่าวถึงขั้นตอนนี้ไว้ว่า

“...แล้วถวายพันธิการ ด้วยพระกัปปาสิกะสูตรเปนบ่วงขันธห้า แต่พระบาทเปนประถมขึ้นไปตามลำดับ...”[๒๔]

๕. เชิญพระบรมศพประทับนั่งบนผ้าขาวซึ่งเรียกว่า *“พระกัปปาสิกเสวตรพัตร”* หรือที่คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรมเรียกว่า *“ผ้าห่อเมี่ยง”*

---

[๒๓] “ข่าวพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสวรรคต,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๔๒ (๖ ธันวาคม ๒๔๖๘) : ๒๗๐๕ - ๒๗๐๖.

[๒๔] กองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑**, หน้า ๑๖.

ซึ่งมีขนาดยาว ๖ ศอก ปูซ้อนเป็นหกแฉก เจ้าพนักงานจะรวมชายผ้าขึ้นประชุมไว้เหนือพระเศียร แล้วถวายพันธิการคือมัดตั้งแต่เบื้องล่างจนถึงชายผ้าที่รวมไว้ด้านบน แล้วปล่อยให้เหลือชายพระกัปปาสิกสูตรไว้สำหรับผูกโยงสดับปกรณ์ จากนั้นเชิญผ้าอีกผืนหนึ่งมาห่อตั้งแต่พระบาท (เท้า) ไปถึงพระกัณฐา (คอ) แล้วพันเหน็บผ้าไว้[๒๕]

๖. เชิญพระบรมศพลงพระลองใน หนุนพระเขนยโดยรอบเพื่อกันเอียง

๗. ถวายพระชฎามหากฐิน ซึ่งเป็นเครื่องราชอิสริยาภรณ์ประเภทชฎาพระมหากษัตริย์ทรงใช้ในวโรกาสสำคัญแทนพระมหาพิชัยมงกุฎที่มีน้ำหนักมาก เช่น เมื่อเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนพยุหยาตราเลียบพระนคร หรือพระราชทานผ้าพระกฐิน จึงเป็นเหตุให้เรียกว่า *"พระชฎามหากฐิน"* มีลักษณะของพระชฎาที่ปลายยอดแตกกิ่งออกเป็นช่อหางไหลเอนไปด้านหลังลดหลั่นกันทั้งหมด ๕ ยอด จึงเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า *"พระชฎาห้ายอด"* ผู้ที่ถวายพระชฎามหากฐินพระบรมศพเป็นองค์รัชทายาทผู้สืบราชสันตติวงศ์ ภายหลังจากที่ทรงพระสุกำพระบรมศพและเชิญลงพระลองเงิน

พระเจ้าแผ่นดินทุกพระองค์ต้องทำพระชฎามหากฐินประจำพระองค์เองขึ้นใหม่ ดังที่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้ทำพระชฎามหากฐินที่ใช้ในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกขึ้นใหม่

> *"...อนึ่ง ในค่ำวันนี้ ฉันได้สั่งพระยาอนุรักษ์ราชมณเฑียร (หม่อมราชวงศ์ปุ้ม มาลากุล ณ กรุงเทพ, ต่อมาเปนเจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี) ทำชฎามหากะฐินให้ฉันใหม่ยอด ๑. ที่ต้องสั่งทำใหม่เช่นนี้ เปนของตามเคย, เพราะว่าชฎามหากะฐินยอดเดิมนั้นไม่รับกับหัว, และพระเจ้าแผ่นดินทุกพระองค์ต้องทำของพระองค์ขึ้นใหม่, ซึ่งใช้ทรงตลอดพระชนมายุ และเมื่อสวรรคต และเมื่อเสด็จสวรรคตก็ทรงพระบรมศพในพระโกษฐ์ไปจนถึงกำหนดจะถวายพระเพลิงจึ่งเปลื้องออกไปยุบเอาทองหล่อพระฉลองพระองค์..."*[๒๖]

---

[๒๕] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๖ - ๑๗.

[๒๖] ราม. วชิราวุธ ปร., นามแฝง, **ประวัติต้นรัชกาลที่ ๖**, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๐), หน้า ๙๓.

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสวมพระชฎามหากฐิน
ในพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมโภช พุทธศักราช ๒๔๕๔

อย่างไรก็ดี ในสมัยรัตนโกสินทร์ไม่ปรากฏหลักฐานว่า โปรดให้ยุบเอาพระชฎามหากฐินไปสร้างพระพุทธรูปฉลองพระองค์ และเท่าที่ปรากฏหลักฐานในสมัยรัตนโกสินทร์มีพระชฎามหากฐินเพียง ๔ องค์เท่านั้น คือ พระชฎามหากฐินรัชกาลที่ ๑[๒๗] พระชฎามหากฐินรัชกาลที่ ๕[๒๘] พระชฎามหากฐินรัชกาลที่ ๖[๒๙] และพระชฎามหากฐินรัชกาลที่ ๗[๓๐]

๘. เจ้าพนักงานปิดฝาพระลอง แล้วถวายผ้าคลุมตาดทอง จากนั้นจึงเป็นขั้นตอนที่เจ้าพนักงานเชิญขึ้นบนพระแท่นสุวรรณเบญจดลต่อไป

เครื่องพระมหาสุกำ และพระชฎามหากฐินนี้ จะถูกเปลื้องออก เมื่อถึงกำหนดจะถวายพระเพลิงพระบรมศพ เรียกว่า *"เปลื้องพระมหาสุกำ"* ซึ่งเป็นขั้นตอนสำคัญขั้นตอนหนึ่งในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพในอดีต

การเปลี่ยนแปลงธรรมเนียมในการถวายเครื่องพระมหาสุกำพระบรมศพ

ในการพระราชพิธีพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี เมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๘ และการพระราชพิธีพระศพสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์ พ.ศ. ๒๕๕๔ ได้มีการเปลี่ยนแปลงขั้นตอนในการสุกำพระบรมศพ พระศพ ให้เหมาะสมกับกาลสมัย และพระราชนิยม โดยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เชิญพระบรมศพ พระศพ ลงหีบแทนการบรรจุลงในพระโกศ ซึ่งเป็นแบบแผนปฏิบัติสืบมาในการพระราชพิธีพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร

---

[๒๗] สันนิษฐานว่า เป็นองค์เดียวกับ *"พระมหาชฎา"* ซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้สร้างในการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พ.ศ. ๒๓๒๘

[๒๘] เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า *"พระชฎามหาชมพู"* เนื่องจากลงยาสีชมพูตลอดทั้งองค์ตามสีประจำวันพระบรมราชสมภพ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ทรงสร้างถวายเป็นพระชฎาห้ายอด ประจำรัชกาล

[๒๙] พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยาธรรมาธิกรณาธิบดี (หม่อมราชวงศ์ปุ้ม มาลากุล) เมื่อครั้งเป็นพระยาอนุรักษ์ราชมณเฑียร จัดสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓

[๓๐] พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น ทำจากทองคำลงยาประดับเพชร ทรวดทรงและการประดับตกแต่ง ใกล้เคียงมากกับพระชฎามหากฐินรัชกาลที่ ๖

การจัดเตรียมสถานที่และเครื่องใช้
ในการสรงน้ำพระศพ
สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ
เจ้าฟ้ากัลยาณิวัฒนา
กรมหลวงนราธิวาสราชนครินทร์
ณ พระที่นั่งพิมานรัตยา
ภายในพระบรมมหาราชวัง
พุทธศักราช ๒๕๕๔

ดังรายละเอียดที่ นางสาวเพลินพิศ กำราญ พนักงานสำนักพระราชวังพิเศษ ได้บรรยายถึงการประดิษฐานพระบรมศพ และชุดฉลองพระองค์พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ซึ่งเชิญมาจากโรงพยาบาลศิริราชเพื่อสรงน้ำพระบรมศพ ณ พระที่นั่งพิมานรัตยา ภายในพระบรมมหาราชวัง ความว่า

"...นายแพทย์และพยาบาลผู้ถวายการรักษา ณ โรงพยาบาลศิริราช เชิญพระบรมศพขึ้นบรรทมบนพระแท่นซึ่งปูลาดด้วยพระยี่ภู่พร้อมพระเขนย หันพระเศียรไปทางทิศตะวันออก ตรงกับพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระบรมศพทรงฉลองพระองค์ชั้นในสีขาวแขนยาว ฉลองพระองค์ชั้นนอกเป็นสูทสีชมพู พระสนับเพลาสีดำ ฉลองพระเนตรกระจกใส ฉลองพระบาทและถุงพระบาทสีดำ แล้วถวายคลุมพระองค์ด้วยผ้าตาดระกำ..."[๓๑]

หลังจากสรงน้ำพระบรมศพเสร็จ แพทย์และพยาบาลเชิญพระบรมศพลงในหีบถวายการแต่งผ้าคลุมพระองค์และจัดพระบรมศพให้เรียบร้อย เจ้าพนักงานจึงเชิญพระบรมศพประดิษฐานในหีบและถวายเครื่องประกอบพระบรมศพตามธรรมเนียม ความว่า

"...เจ้าพนักงานถวายซองพระศรีบรรจุดอกบัวและธูปเทียนสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร ทรงรับแล้ววางที่ข้างพระกรขวาของพระบรมศพ ทรงรับแผ่นทองคำจำหลักปิดพระพักตร์ แล้วพระราชทานคืนเจ้าพนักงาน ทรงรับพระชฎาห้ายอดทรงวางข้างพระเศียร แล้วพระราชทานคืนเจ้าพนักงาน เสร็จแล้ว ทหาร

---

๓๑ เพลินพิศ กำราญ, "การสรงน้ำพระบรมศพ," ใน **จดหมายเหตุงานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤบดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร**, หน้า ๑. (ยังไม่ได้ตีพิมพ์เผยแพร่).

มหาดเล็กราชวัลลภรักษาพระองค์ ๑๐ นาย ปิดหีบพระบรมศพแล้ว เชิญหีบพระบรมศพไปยังพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท...”[๓๒]

หีบพระบรมศพคลุมด้วยผ้าตาดและคลุมทับด้วยธงมหาราช ประดิษฐานบนพระแท่นแว่นฟ้าหลังพระแท่นสุวรรณเบญจดล ซึ่งประดิษฐานพระโกศทองใหญ่ พระเศียรพระบรมศพหันไปทางทิศใต้[๓๓]

อนึ่ง ในมหาปรินิพพานสูตร ระบุว่า เมื่อพระพุทธเจ้าปรินิพพานทรงหันพระเศียรไปทางทิศเหนือ[๓๔] รวมทั้งในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ก็ระบุไว้เช่นเดียวกันว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จสวรรคต ทรงรับสั่งให้มหาดเล็กจัดพระเศียรไปทางทิศเหนือ[๓๕] ซึ่งน่าจะเป็นที่มาของคติโบราณที่เรียกทิศเหนือว่า *“เบื้องตีนนอน”* และทิศใต้ว่า *“เบื้องหัวนอน”* ดังที่ปรากฏในจารึกสุโขทัย[๓๖] และชาวปักษ์ใต้ยังใช้สืบมาจนถึงปัจจุบัน

จากหลักฐานที่กล่าวในข้างต้นซึ่งบรรยายถึงเครื่องฉลองพระองค์พระบรมศพพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยในจดหมายเหตุพระบรมศพรัชกาลที่ ๒ ว่า *“พระภูษาลายพระกระบวนพื้นขาวเขียนทอง”* และ *“ฉลองพระองค์กรุยกรองทองพื้นขาว”*[๓๗] และคำจำกัดความของคำว่า *“สุกำศพ”* ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๙๓ ว่าหมายถึง *“เครื่องขาวแต่งศพ”*[๓๘] ทำให้รู้และ

---

๓๒ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๒.

๓๓ **เรื่องเดียวกัน**, หน้าเดียวกัน.

๓๔ “มหาปรินิพพานสูตร,” ใน **พระสูตรและอรรถกถาแปล ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่มที่ ๒ ภาคที่ ๑**, หน้า ๓๐๖.

๓๕ เจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์**, พิมพ์ครั้งที่ ๖ (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๘. คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสที่วันพระบรมราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี วันที่ ๑๘ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๔๗), หน้า ๓๒๘.

๓๖ **ประชุมจารึกภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย** (กรุงเทพฯ: สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, ๒๕๔๘. คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสที่วันพระบรมราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี วันที่ ๑๘ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๔๗), หน้า ๔๗.

๓๗ กองหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑**, หน้า ๑๖.

๓๘ ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๙๓**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, หน้า ๙๑๖.

เข้าใจความหมายของคำว่า *“เครื่องพระมหาสุกำ”* ที่แท้จริงว่าน่าจะหมายถึง เครื่องขาวแต่งพระบรมศพที่ทรงเครื่องต้นอย่างพระมหาจักรพรรดิราช อาจเทียบเคียงได้กับสมเด็จพระมหากษัตริย์ทรงเครื่องเศวตพัสตร์ หรือเครื่องขาว ในการสรงพระมุรธาภิเษกในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก ซึ่งหลังจากสรงพระมุรธาภิเษกแล้วจึงทรงเปลี่ยนฉลองพระองค์อย่างพระเจ้าจักรพรรดิในการเสด็จออกมหาสมาคม ทั้งยังทำให้เห็นถึงร่องรอยของคติความเชื่อในการถวายเครื่องพระมหาสุกำพระบรมศพว่าคือการถวายเครื่องเศวตพัสตร์พระบรมศพอย่างพระเจ้าจักรพรรดิอันเป็นวาระสุดท้ายในโลกมนุษย์ก่อนเสด็จกลับยังสรวงสวรรค์ ซึ่งคำราชาศัพท์เรียกว่า *“สวรรคต” “ เสด็จสวรรคต”* และ *“เสด็จสู่สวรรคาลัย”* เหมือนอย่างเมื่อครั้งทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเพื่อความเป็นพระมหากษัตริย์โดยสมบูรณ์

อย่างไรก็ดี เมื่อธรรมเนียมการปฏิบัติต่อพระบรมศพ พระศพ ศพ ในสังคมไทยได้ปรับเปลี่ยนวิธีการและรูปแบบไปตามความเชื่อ โลกทัศน์ และความเจริญของเทคโนโลยี คำศัพท์จำนวนหนึ่งที่ใช้กันมาแต่โบราณยังคงใช้สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน แต่บางคำได้เปลี่ยนแปลงรูปบ้าง ความหมายบ้าง จนกระทั่งผู้คนในปัจจุบันยากที่จะเข้าใจความหมายที่แท้จริงได้อย่างถูกต้องและแน่ชัด เช่นเดียวกับคำว่า *“เครื่องพระมหาสุกำ” “เครื่องสุกำ”* แต่หากเมื่อพิจารณาจากหลักฐานดังที่กล่าวมาในข้างต้น จะเห็นได้ว่า เครื่องพระมหาสุกำในการพระราชพิธีพระบรมศพ คือ *“เครื่องทรงอย่างบรมขัตติยาธิราช”* อันเป็นเครื่องประกอบพระบรมราชอิสริยยศสำคัญยิ่งในวาระสุดท้ายแห่งพระชนม์ชีพของสมเด็จพระมหากษัตริยาธิราชเจ้าในมนุษยโลกก่อนที่จะเสด็จกลับสู่สรวงสวรรค์ตามคติสมมุติเทพ

พระโกศ

พระโกศทรงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ภายในพระบรมมหาราชวัง

พระโกศ

พระโกศเป็นเครื่องประกอบพระบรมราชอิสริยยศ พระราชอิสริยยศ และพระอิสริยยศ ใช้ทรงพระบรมศพ พระศพของพระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ และสมเด็จพระสังฆราช เรียกโดยสามัญว่า *"โกศ"* ซึ่งคำว่า *"โกศ"* ในเอกสารประวัติศาสตร์มีการสะกดแตกต่างกันทั้งในเอกสารสมัยเดียวกัน และต่างสมัย เช่น ในจารึกสมัยสุโขทัยสะกดว่า *"โกส"*[๑] ในหนังสือไตรภูมิกถาซึ่งจารขึ้นในสมัยธนบุรี สะกดว่า *"โกฎฐ"*[๒] ในพระราชพงศาวดารสมัยรัชกาลที่ ๑ ซึ่งเขียนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ สะกดว่า *"โกฎ"*[๓] ส่วนในราชกิจจานุเบกษาสมัยรัชกาลที่ ๕ เล่ม ๑ - ๖ สะกดแตกต่างกัน ได้แก่ *"โกฐ"*[๔] , *"โกษ"*[๕] และ *"โกษฐ์"*[๖] พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ กำหนดให้สะกดว่า *"โกศ"* ส่วน *"โกษ"* ระบุว่าเป็นคำโบราณ[๗] นอกจากนี้ ยังได้ให้นิยามความหมายของคำว่า *"โกส"* หมายถึง ผอบไว้อีกคำหนึ่งด้วย โดยระบุว่าเป็นคำโบราณ ปรากฏในประชุมจารึกสยามภาคที่ ๑ จารึกสุโขทัย ของศาสตราจารย์ยอช เซเดส์ ชำระและแปล ฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ

---

๑ กรมศิลปากร, **ประชุมจารึกภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย** (กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๘. คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในโอกาสที่วันพระราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี มอบให้กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่), หน้า ๑๑๗.

๒ พญาลิไทย, **ไตรภูมิกถา พระราชนิพนธ์พญาลิไทยถ่ายถอดตามตัวอักษรขอมของพระมหาช่วย วัดปากน้ำ จารไว้เมื่อพุทธศักราช ๒๓๒๑ (สมัยธนบุรี)** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๕๕), หน้า ๑๐๒.

๓ นฤมล ธีรวัฒน์, ผู้ชำระต้นฉบับ, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ฉบับตัวเขียน** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์วิชาการ, ๒๕๒๖), หน้า ๑๖๗.

๔ **ราชกิจจานุเบกษาในรัชกาลที่ ๕ เล่ม ๑**, หน้า ๓๓, ๕๗๘.

๕ ดังปรากฏในราชกิจจานุเบกษาเกี่ยวกับการสิ้นพระชนม์ของเจ้านายต่าง ๆ เช่นใน **ราชกิจจานุเบกษาในรัชกาลที่ ๕ เล่ม ๑**, หน้า ๒๓๕. **ราชกิจจานุเบกษา รัชกาลที่ ๕ เล่ม ๓ จ.ศ. ๑๒๔๘**, หน้า ๑๙๒.

๖ **ราชกิจจานุเบกษาในรัชกาลที่ ๕ เล่ม ๑**, หน้า ๓๘๕.

๗ ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔** (กรุงเทพฯ: บริษัท ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๖. เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔), หน้า ๑๖๐.

พ.ศ. ๒๔๖๗[๘] ส่วนความหมายที่แท้จริงตามรูปศัพท์ของคำว่า *"โกศ"* ยังเป็นที่ถกเถียงกันว่าหมายถึงอะไร บ้างมีความเห็นว่า *"โกศ"* เป็นคำภาษาสันสกฤต หมายถึง คลัง[๙] หรือ *"เครื่องห่อหุ้มหรือครอบ"* ซึ่งเดิมใช้เป็นครอบสำหรับศิวลึงค์ ทำด้วยทองหรือโลหะอันมีค่า ประดับด้วยแก้วมณีและลวดลายอันวิจิตร[๑๐]

ความหมายที่รับรู้และเข้าใจโดยทั่วไปของคำว่า *"โกศ"* ในปัจจุบันหมายถึง ภาชนะประเภทเครื่องยอดมีรูปทรงเป็นทรงกรวยยอดแหลม มี ๒ ความหมาย อย่างแรก หมายถึงที่ใส่ศพนั่ง ฝาครอบมียอด และความหมายที่ ๒ หมายถึงที่ใส่กระดูกศพที่เผาแล้ว ฝาครอบมียอด ทั้งสองความหมายพบมาตั้งแต่สมัยสุโขทัย ดังปรากฏในไตรภูมิกถา และจารึกวัดศรีชุม

ไตรภูมิกถา หรือไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์ในพระมหาธรรมราชาลิไทย กล่าวถึงการพระศพของพระเจ้าจักรพรรดิ ได้อธิบายว่าเมื่อห่อหุ้มพระศพด้วยผ้าขาวเนื้อละเอียดและสำลีรวม ๑,๐๐๐ ชั้น ตลอดจนรดด้วยน้ำหอมแล้ว จึงเชิญประดิษฐานพระศพในโกศทอง ความว่า

> *"...เมื่อพระยามหาจักรพรรดิราชสวรรคตแล้ว พระบรมศพได้รับการชะโลมด้วยกระแจะจวงจันทน์อันหอม มัดตราสังด้วยผ้าขาวเนื้อละเอียด แล้วนำสำลีอย่างดีที่ตีได้ร้อยครั้งมาห่อชั้นหนึ่ง ใช้ผ้าขาวอันละเอียดมาห่อทับอีกชั้นหนึ่ง แล้วนำสำลีอันละเอียดบริสุทธิ์มาห่อทับอีกชั้นหนึ่ง หอสลับกันอยู่อย่างนั้นจนถึง ๑,๐๐๐ ชั้น คือห่อผ้า ๕๐๐ ชั้น ห่อด้วยสำลี ๕๐๐ ชั้น นำน้ำหอมซึ่งอบได้ ๑๐๐ ครั้งมาสรงพระบรมศพ เสร็จแล้วจึงอัญเชิญพระบรมศพบรรจุไว้ในโกศทองประดับหินดำถมอมีลวดลายและสีสันต่าง ๆ งดงามละเอียดและประณีตยิ่งนัก*

---

๘ **เรื่องเดียวกัน**, หน้าเดียวกัน.

๙ **เรื่องเดียวกัน**, หน้าเดียวกัน.

๑๐ ดูรายละเอียดใน พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร, *"ธรรมเนียมใส่โกศมีมาแต่ไหน,"* ใน **ชุมนุมพระนิพนธ์ของพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๗), หน้า ๑๑๕ - ๑๒๓.

พระโกศพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
พระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พระบรมอัฐิสมเด็จพระศรีพัชรินทรา
บรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง และพระบรมอัฐิพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
ประดิษฐานบนพระที่นั่งพุดตานถมภายใต้นพปฎลมหาเศวตฉัตร
ณ ท้องพระโรงพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ในการบำเพ็ญพระราชกุศลทักษิณานุปทาน
เสร็จแล้วจึงเชิญพระโกศพระบรมอัฐิขึ้นสู่ที่ประดิษฐาน ณ หอพระบรมอัฐิ

อัญเชิญพระบรมศพขึ้นสู่เชิงตะกอน เพื่อถวายพระเพลิงด้วยแก่นจันทน์และกฤษณาทั้งห้า บูชาด้วยข้าวตอกดอกไม้มากมาย ครั้นถวายพระเพลิงแล้วชาวพระนครจึงนำพระอัฐิธาตุไปบรรจุไว้ในที่ก่อไว้ในทางสี่แพร่งกลางเมือง เพื่อให้คนทั้งหลายได้กราบไหว้สักการบูชา...”[๑๑]

ส่วนจารึกหลักที่ ๒ วัดศรีชุม ซึ่งจารึกด้วยอักษรไทย ภาษาไทย มีอายุประมาณ พ.ศ. ๑๙๑๒ หรือหลังจากนั้น ปรากฏคำว่า *“โกศ”* ในด้านที่ ๒ ระหว่างบรรทัดที่ ๖๒ - ๖๔ ความว่า

“...พระเป็นเจ้าจึงลงมาฉวัดรอบสุวรรณเจดีย์ รัสมีกระเลียกงามหนักหนา...ดังกงเกวียนแก้ว แล้วพระศีวาธาตุเจ้าจึงเสด็จเข้าในโกศทอง ฝูงพระธาตุ...จึงเข้ามาสู่พระเจดีย์พอดังเผิ้งพ่านเข้ามาสู่รังนั้นแล...”[๑๒]

ในอดีตพระโกศพระบรมศพ พระศพ เป็นเครื่องประกอบพระบรมราชอิสริยยศ พระราชอิสริยยศ พระอิสริยยศที่สำคัญยิ่ง เมื่อพระมหากษัตริย์ พระราชวงศ์เสด็จสวรรคต สิ้นพระชนม์ จะเชิญพระบรมศพ พระศพ ประดิษฐานในพระโกศ เพื่อเชิดชูยกย่องหรือแสดงถึงพระเกียรติยศครั้งสุดท้าย

นอกจากนี้ พระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์และข้าราชการที่ประกอบคุณงามความดีเมื่อวายชนม์ยังได้รับพระราชทานโกศเป็นเครื่องประกอบเกียรติยศอีกด้วย

---

๑๑ พญาลิไทย, **ไตรภูมิกถาฉบับถอดความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๕๕), หน้า ๑๔๖ - ๑๔๗. และดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน **ไตรภูมิกถา พระราชนิพนธ์พญาลิไทยถ่ายถอดตามตัวอักษรขอมของพระมหาช่วย วัดปากน้ำ จารไว้เมื่อพุทธศักราช ๒๓๒๑ (สมัยธนบุรี)** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๕๕), หน้า ๑๐๒.

๑๒ กรมศิลปากร, **ประชุมจารึกภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย**, หน้า ๑๑๗.

พระโกศทองใหญ่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นเมื่อ พุทธศักราช ๒๓๕๑

พระโกศทองใหญ่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้น

ภาชนะเครื่องยอดดังกล่าวข้างต้นในความหมายแรก มี ๒ ชั้น เรียกว่า *“พระบรมโกศ” “พระโกศ” “โกศ” “พระลอง”* และ *“ลอง”* ชั้นนอกทำด้วยโครงไม้หุ้มทองปิดทอง ประดับกระจกและอัญมณี ส่วนชั้นในทำด้วยเหล็ก ทองแดง หรือเงินปิดทอง

การเรียกชื่อภาชนะชั้นนอกและชั้นในนี้ ในเอกสารประวัติศาสตร์ต่าง ๆ ที่มีอายุอยู่ในสมัยอยุธยาถึงปัจจุบัน เช่น จดหมายเหตุ พระราชพงศาวดาร หมายรับสั่ง และราชกิจจานุเบกษา เป็นต้น เรียกชื่อสลับกันไปมา บางสมัยเรียกชั้นในว่า *“โกศ”* และชั้นนอกว่า *“ลอง”* บางสมัยเรียกชั้นในว่า *“ลอง”* หรือ *“ลองใน”* และชั้นนอกว่า *“โกศ”* อย่างไรก็ดี ในบางครั้งเรียกรวมกันทั้งชั้นนอกและชั้นในว่า *“โกศ”*

จดหมายเหตุงานพระบรมศพเจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาเทพ พระราชธิดาสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เป็นพระมเหสีฝ่ายซ้ายของสมเด็จพระเพทราชา สมัยอยุธยา เรียกที่ทรงพระบรมศพชั้นในว่า *“โกศ”* ส่วนชั้นนอกเรียกว่า *“ลอง”* ความว่า

> *“...ชาวที่มารับเอาพระเสลี่ยงเงินต่อชาวเครื่องเข้าไปเชิญสมเด็จพระบรมโกศ ขึ้นบนพระเสลี่ยงเงินแล้ว จึงเคลื่อนลงจากพระที่นั่งจักรวรรดิ จึงเป่าแตรสัญญา แล้วให้ตีฆ้องตีกลองประโคมอยู่ แลข้าทูลละอองธุลีพระบาทจึงแห่มาตามประตูฝ่ายซ้าย ๕ คู่ ครั้นถึงพระยานุมาศสามคานแล้ว จึงเชิญสมเด็จพระบรมโกศลงจากพระเสลี่ยงแล้ว พระราชโกษา ชาวพระมาลา ชาวพระภูษา จึงเชิญพระลองเข้าประกับพระบรมโกศ....”*[๑๓]

และ

> *“...จึงเชิญพระลองออกจากพระบรมโกศแล้ว ชาวที่ชาวมาลาจึงเชิญพระเสลี่ยงเงินเข้ารับสมเด็จพระบรมศพไปในพระเมรุแล้ว*

---

[๑๓] กรมศิลปากร, **เรื่องสมเด็จพระบรมศพคือจดหมายเหตุงานพระเมรุครั้งกรุงเก่ากับพระราชวิจารณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**, พิมพ์ครั้งที่ ๓ (พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๙), หน้า ๑๑ - ๑๒.

เวียนนอกเสาแฝดสามรอบแล้ว จึงเชิญพระบรมศพขึ้นตั้งเหนือพระเบญจาแล้วเชิญพระลองประกับเข้าไว้...”[๑๔]

ครั้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เรียกที่ทรงพระศพชั้นในว่า *“ลอง”* และเรียกชั้นนอกว่า *“โกศ”* ดังเช่น พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ กล่าวถึงพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระโกศถวายสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี และสมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอ เจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์ ความว่า

“...ครั้งนั้นโปรดให้ทำพระโกศ ๘ เหลี่ยมยอดมณฑปด้วยไม้จำหลักลายกุดั่น ๒ พระโกศ เรียกว่ากุดั่นใหญ่พระโกศ ๑ กุดั่นน้อยพระโกศ ๑ พระยาพระคลังทำกุดั่นใหญ่ พระยาราชสงครามทำกุดั่นน้อย หุ้มทองจำหลักยอดเป็นทรงมณฑป...”[๑๕]

ราชกิจจานุเบกษา เรื่อง *“ข่าวสิ้นพระชนม”* ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมสมเด็จพระบำราบปรปักษ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๙ บรรยายไว้ว่า

“...พระบาทสมเดจพระเจ้าอยู่หัวเสดจพระราชดำเนินสรงน้ำพระศพพร้อมด้วยพระบรมวงษานุวงษ ครั้นสรงพระศพเสรจแล้วโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานทรงเครื่องพระศพตามสมควรแก่พระเกียรติยศ แล้วเชิญพระศพลงพระลอง เชิญขึ้นตั้งบนแว่นฟ้าในท้องพระโรง ประกับพระโกษกุดั่นใหญ่ มีเครื่องสูงตั้งประจำพระศพ ๙ คัน แลโปรดเกล้าฯ ให้เพิ่มชุมสายอีก ๔ คัน มีพระสงฆ

---

๑๔ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๓ - ๑๔.

๑๕ นฤมล ธีรวัฒน์, ผู้ชำระต้นฉบับ, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ฉบับตัวเขียน** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์วิชาการ, ๒๕๓๙), หน้า ๑๖๗.

สวดพระอภิธรรมประจำพระศพ ๘ รูปทั้งกลางวันกลางคืน มีกลองฉะนะ ๑๕ คู่ พร้อมด้วยจ่ากลองจ่าปี่แตรสังขสำหรับประโคม ประจำพระศพ กว่าจะได้พระราชประทานเพลิง...”[๑๖]

ราชกิจจานุเบกษา เรื่อง *“การสรงน้ำพระบรมศพสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช แลเชิญไปประดิษฐานไว้ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท”* เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๗ บรรยายไว้ว่า

“...เจ้าพนักงานทรงเครื่องพระบรมศพ ตามราชประเพณีแล้ว เชิญลงพระลอง เจ้ากรมปลัดกรมพระตำรวจเชิญมาประดิษฐานบน พระยานมาศ ๓ ลำคาน ที่น่าพระตำหนัก ประกอบพระโกษทองใหญ่ ประดับด้วยดอกไม้ไหว...”[๑๗]

และ

“...เปลื้องพระโกษออกเชิญพระลองขึ้นพระเสลี่ยงหิ้วแล้ว เชิญขึ้นบนพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ประดิษฐานบนแว่นฟ้า ทองคำ ๓ ชั้น ในฐานพระบุพโพแลฐานเขียง ในพระฉากที่นั่งมุขกระสันองค์ ตะวันตก ประกอบพระโกษและประดับเฟื่องดอกไม้ไหว...”[๑๘]

ราชกิจจานุเบกษา เรื่อง *“พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว สวรรค์คต”* เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ บรรยายไว้ว่า

“...เวลาบ่าย ๔ โมงเศษ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถวายน้ำสรง พระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แล้ว

---

๑๖ **ราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๕ เล่ม ๓ จ.ศ. ๑๒๔๘**, หน้า ๑๙๒.

๑๗ **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๑๑, หน้า ๓๓๔.

๑๘ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๓๓๕.

พระบรมวงษานุวงษ์ แลเสนาบดีสรงพระบรมศพตามลำดับไป เจ้าพนักงานประโคม แตร สังข์ กลองชนะ มโหระทึก เมื่อสรงเสร็จแล้ว เจ้าพนักงานกรมพระภูษามาลา มีพระยาราชโกษา พระเทพเทพาภรณ์ เปนต้น ถวายเครื่องทรงอย่างบรมขัติยาธิราชเสร็จแล้ว เชิญประดิษฐานในพระลองลงจากพระที่นั่งอัมพรสถาน ขึ้นพระเสลี่ยงหิ้วมาประดิษฐานบนพระที่นั่งสามคาน.....เจ้าพนักงานประกอบพระโกษทองใหญ่เสร็จแล้ว....เจ้าพนักงานเชิญพระโกษ เสด็จขึ้นพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท เข้าในพระฉากมุขตวันตก แวดล้อมด้วยเครื่องสูงชุมสายบังแทรกต้นไม้ทองเงินแลตั้งเครื่องราชูปโภคเครื่องนมัสการ ในเวลานี้นางร้องไห้ร้องอยู่ในพระฉากมุขด้านใต้ เมื่อประดิษฐานพระลองประกอบพระโกษเสร็จแล้ว สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทอดผ้าไตร..."[๑๙]

ต่อมาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร เรียกที่ทรงพระบรมศพ พระศพชั้นในว่า *"พระโกศ"* และชั้นนอกว่า *"พระลอง"* ดังปรากฏหลักฐานในหมายกำหนดการพระราชทานเพลิงพระศพเจ้านาย และกำหนดการพระราชกุศลทักษิณานุสรณ์ เช่น พระราชทานพระลองกุดั่นใหญ่ประกอบพระโกศทรงพระศพพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัฒน์จาตุรนต์[๒๐] พระราชทานพระลองทองใหญ่ประกอบพระโกศทรงพระศพสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอู่ทองเขตขัติยนารี[๒๑] ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานเปลื้องพระลองทองน้อยซึ่งทรงพระศพอยู่เดิมออกพระราชทาน

---

๑๙ ดูรายละเอียดใน "พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรค์คต," **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๒๗ (๓๐ ตุลาคม ๑๒๙) : ๑๗๘๒ - ๑๗๘๘.

๒๐ "หมายกำหนดการที่ ๑๓/๒๔๗๘ พระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัฒน์จาตุรนต์ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๗๘," **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๕๒ (๑๗ พฤศจิกายน ๒๔๗๘) : ๒๕๑๘ - ๒๕๒๗.

๒๑ "หมายกำหนดการที่ ๑๔/๒๔๗๙ พระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอู่ทองเขตขัติยนารี ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส มกราคม พุทธศักราช ๒๔๗๙," **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๕๓ (๑๗ มกราคม ๒๔๗๙) : ๒๖๓๑ - ๒๖๓๙.

พระลองทองใหญ่มีพุ่มเฟืองทรงพระศพในงานพระราชกุศลทักษิณานุสรณ์ พระราชทานสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เป็นการเพิ่มพระเกียรติยศขึ้นเป็นพิเศษ[๒๒] เป็นต้น

ครั้นถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดช มหาราช บรมนาถบพิตร เรียกที่ทรงพระบรมศพ พระศพชั้นนอกว่า “พระลอง” และชั้นในว่า *“พระโกศ”* สลับกันไปมา ดังปรากฏในหมายกำหนดการถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระราชทานเพลิงพระศพเจ้านาย และพระสงฆ์ทรงสมณศักดิ์ เช่น

พระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๓ ความว่า *“...เจ้าพนักงานเปลื้องพระลองประกอบพระโกศออกถวายตาดคลุมพระโกศ...”*[๒๓] หรือ *“...เจ้าพนักงานเชิญพระลองพระบรมศพเลื่อนลงจากเกรินสู่ราชรถปืนใหญ่...”*[๒๔]

พระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า เมื่อ พ.ศ. ๒๔๙๙ ความว่า *“..ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานเปลื้องพระลองทองใหญ่ประกอบพระโกศพระบรมศพถวายตาดคลุม...”*[๒๕] หรือ *“...เจ้าพนักงานภูษามาลาเลื่อนพระโกศพระบรมศพสู่เกรินบันไดนาค เชิญพระบรมศพสู่พระเมรุมาศ ครั้นถึงที่แล้วปิดพระวิสูตรเปลื้องพระลองทองใหญ่ เชิญพระโกศพระบรมศพประดิษฐาน ณ พระจิตกาธาน...”*[๒๖] หรือ

พระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตฺติโสภโณ) เมื่อ พ.ศ. ๒๕๐๕ ความว่า *“...เจ้าพนักงานเตรียม*

---

[๒๒] “กำหนดการพระราชกุศลทักษิณานุสรณ์พระราชทานสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พุทธศักราช ๒๔๙๐,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๖๔ ตอนที่ ๑๓ (๑๘ มีนาคม ๒๔๙๐) : ๔๙๑ - ๔๙๒.

[๒๓] “หมายกำหนดการถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล สยามินทราธิราช ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง พุทธศักราช ๒๔๙๓,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๖๗ ตอนที่ ๑๖ (๑๗ เมษายน ๒๔๙๙) : ๑๒๖๕.

[๒๔] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๒๖๘.

[๒๕] “หมายกำหนดการถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง พุทธศักราช ๒๔๙๙,” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๗๓ ตอนที่ ๓๓ (๑๗ เมษายน ๒๔๙๙) : ๑๒๔๔.

[๒๖] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๒๔๘.

การที่พระที่นั่งทรงธรรม วัดเบญจมบพิตร เปลื้องพระโกศกุดั่นน้อยที่ประกอบพระโกศพระศพออก ประกอบพระโกศกุดั่นใหญ่...”[๒๗]

ปัจจุบันเรียกชั้นนอกว่า *“พระโกศ”* ชั้นในเรียกว่า *“พระลอง” “พระลองใน”* ดังพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ ให้นิยามความหมายของคำว่า *“โกศ”* และ *“ลอง”* ไว้ดังนี้

> *“โกศ น. สิ่งที่ทำขึ้นสำหรับประกอบนอกพระลอง หรือลอง ที่ใส่พระบรมศพ พระศพ หรือศพ รูปทรงกระบอกก้นสอบ ปากผาย มีฐาน และมีฝาครอบเป็นเครื่องยอด มีลักษณะแตกต่างกันไปตามอิสริยยศ, ที่ใส่พระบรมอัฐิ พระอัฐิ หรืออัฐิ มีขนาดต่าง ๆ ฝาครอบมียอด, ราชาศัพท์เรียกว่า พระโกศ”*[๒๘]

> *“ ลอง น. ของที่ทำรองรับไว้ชั้นใน เช่น ลองพระสุพรรณราช ; สิ่งที่ทำขึ้นสำหรับใส่ศพนั่ง รูปทรงกระบอก ก้นสอบ ปากผาย มีฐาน และฝาทรงมัณฑ์ ทำด้วยเงินหรือทองแดงใช้ทรงพระบรมศพ พระศพ หรือศพ ตั้งอยู่ในพระโกศ หรือโกศ,*[๒๙] *ราชาศัพท์ใช้ว่า พระลอง ลองใน น. โกศชั้นใน.”*[๓๐]

---

๒๗ “หมายกำหนดการพระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตฺติโสภโณ) ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส พฤศจิกายน ๒๕๐๕,” **ราชกิจจานุเบกษา** ฉบับพิเศษ เล่ม ๗๙ ตอนที่ ๑๐๑ (๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๐๕) : ๑ - ๗.

๒๘ ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔** (กรุงเทพฯ: บริษัท ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๖. เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔), หน้า ๑๖๐.

๒๙ แต่ในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้นิยามความหมายคำว่า “ลอง” ไว้ว่า “ลอง ๑ น. ของที่ทำรองรับไว้ชั้นใน เช่น ลองพระสุพรรณราช ; ส่วนที่ประกอบชั้นนอกของพระโกศหรือพระโกศหรือโกศ เรียกว่า พระลอง หรือลอง. ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒** (กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖), หน้า ๙๙๓.

๓๐ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๐๔๐.

หนังสือเรื่อง การประดิษฐานพระบรมโกศ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระบรมมหาราชวัง เรียกภาชนะชั้นนอกที่ทรงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ว่า *"พระโกศทองทองใหญ่"*[๓๑] ซึ่งมีลักษณะเป็นพระโกศทรงแปดเหลี่ยม ปากผาย มียอด ทรงมงกุฎ ทำด้วยไม้จำหลักลาย หุ้มทองคำทั้งองค์[๓๒]

"พระโกศ" "โกศ" ซึ่งเป็นภาชนะชั้นนอกนี้ มีขนาดและรูปทรงต่างกันไปตามลำดับของพระบรมราชอิสริยยศ พระราชอิสริยยศ พระอิสริยยศ และยศ เช่น พระโกศทองใหญ่ พระโกศทองน้อย พระโกศไม้สิบสอง โกศแปดเหลี่ยม เป็นต้น

---

๓๑ ภาชนะชั้นนอกที่ทรงพระบรมศพสมเด็จพระบูรพมหากษัตริย์ในมหาจักรีบรมราชวงศ์ มีเพียงพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล พระอัฐมรามาธิบดินทรเท่านั้นที่เรียกว่า *"พระลองทองใหญ่"*

๓๒ สำนักราชเลขาธิการ, **การประดิษฐานพระบรมโกศ ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท** (กรุงเทพฯ: บริษัทโรงพิมพ์กรุงเทพ (๑๙๘๔) จำกัด, ๒๕๖๐. ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้พิมพ์พระราชทานในการพระราชพิธีทรงบำเพ็ญพระราชกุศลปัณรสมวารถวายพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท พระบรมมหาราชวัง วันพฤหัสบดี ที่ ๒๗ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๕๙), หน้า ๕.

พระโกศจันทน์สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง

พระโกศจันทน์สมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี

โกศไม้สิบสอง

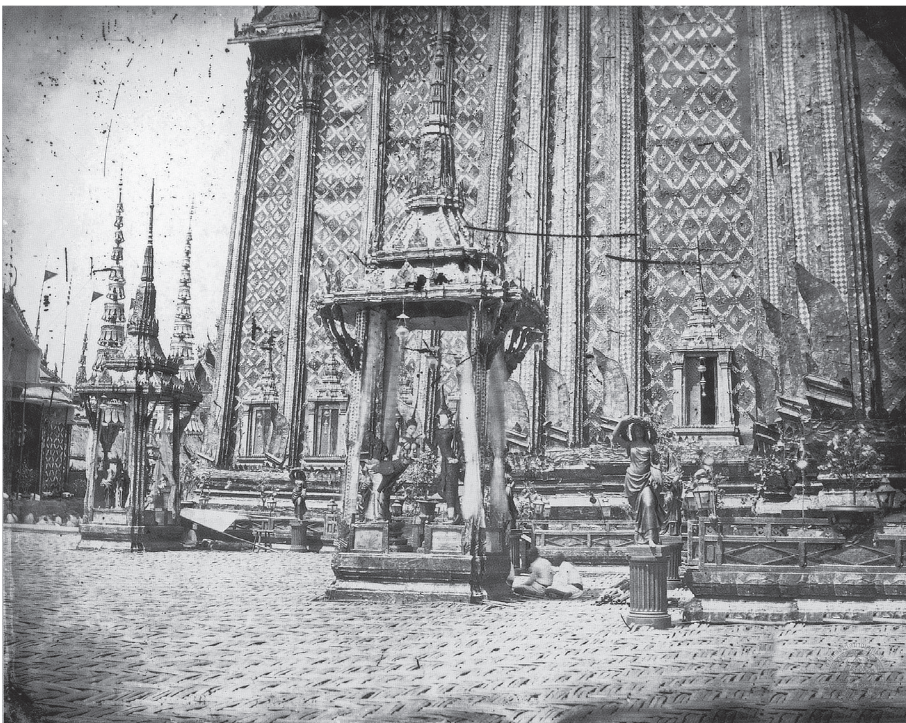

พระโกศพระอัฐิสมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี
ณ พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ภายในพระบรมมหาราชวัง

พระเมรุมาศ

ฐานประทักษิณรอบองค์พระเมรุมาศในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งพื้นปูด้วยไม้ไผ่สาน (รวก)
มีหุ่นรูปกินนรและกินรีอยู่ในซุ้มมณฑปยอดปรางค์
และใกล้กันประดับด้วยประติมากรรมรูปบุคคลแบบตะวันตก

พระเมรุมาศ

สถาปัตยกรรมชั่วคราวในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระมหากษัตริย์และเจ้านายชั้นสูงเรียกว่า *"พระเมรุมาศ"* ส่วนของเจ้านายโดยทั่วไปและสมเด็จพระสังฆราชเรียกว่า *"พระเมรุ"* และของสามัญชนเรียกว่า *"เมรุ"*

พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา กล่าวถึงเหตุการณ์ในรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถเมื่อโปรดเกล้าฯ ให้แต่ง *"พระสุเมรุมาศ"* หรือ *"พระเมรุมาศ"* เพื่อเป็นสถานที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ความว่า

> *"...พระบาทสมเด็จเอกาทธรฐอิศวรบรมนาถบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวก็มีพระราชโองการตรัสสั่งแก่เจ้าพญาเสนาบดีมนตรีมุขทั้งหลาย ให้แต่งการพระศพสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงแลแต่งพระสุเมรุมาศสูงเส้นสิบเจ็ดวา ประดับด้วยเมรุทิศ เมรุรายราชวัติ ฉัตรนาก ฉัตรเบญจรงค์นานาเสร็จ อัญเชิญพระศพเสด็จเหนือมหากฤษฎาธารอันประดับด้วยอภิรุมกลิ้งกลดรจนาแลท้าวพญาเสนาบดีมนตรีมุขทั้งหลายมาประดับแห่ห้อมล้อมมหากฤษฎาธาร ก็อัญเชิญพระศพเสด็จลีลาโดยรัถยาราชวัติไปยังพระเมรุมาศด้วยยศบริวารแลเครื่องสักการบูชาหนักหนา..."*[๑]

หลังจากนั้นพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาได้กล่าวถึงการสร้างพระเมรุมาศเพื่อถวายพระเพลิงพระบรมศพพระมหากษัตริย์และเจ้านายต่าง ๆ ได้แก่

---

๑ กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๒** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๒.คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี มอบให้กรมศิลปากรจัดพิมพ์ในนามคณะกรรมการโครงการชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือชุดพงศาวดารเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในมหามงคลสมัยฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี), หน้า ๑๕๗.

สมเด็จพระนารายณ์มหาราช[๒] สมเด็จพระเพทราชา[๓] สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๘ (พระเจ้าเสือ)[๔] สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๙ (พระเจ้าท้ายสระ)[๕] และกรมหลวงโยธาเทพ[๖]

การจัดสร้างพระเมรุสมัยอยุธยา มีการจำแนกตามฐานานุศักดิ์ ดังปรากฏหลักฐานที่ระบุถึงแบบแผนการสร้างพระเมรุ ในคำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง กล่าวถึงแบบอย่างการพระเมรุ เอก โท ตรี ว่า

> *"...พระเมรุเอก เสายาว ๒๐ วา ขื่อยาว ๗ วา ทรงตั้งแต่ฐานบัดถึงยอดตรี ๔๐ วา มียอดปรางค์ใหญ่ ๑ ฐานปรางค์มีชั้นแว่นฟ้ารอบสองชั้น ถัดชั้นแว่นฟ้าลงมามีรูปพรหมภักตร์ประดับยอดฐาน ถัดมามีรูปเทพนมรอบ ถัดมามีรูปอสูรแบกฐานบัตรรอบฐาน ตามช่วงซุ้มคฤหะกุดาคารน้อย ๆ นั้น มีรูปเทพสถิตยประจำอยู่ทุกช่วงซุ้มแลมุขคฤหกุดาคารใหญ่ เปนหน้ามุขซ้อนสองชั้นทั้งสี่มุข ๆ นั้น มียอดปรางค์ย่อม ๆ ตั้งอยู่บนหลังคามุขทั้ง ๔ ทิศ ที่เรียกว่า เมรุทิศนั้น ที่ระวางมุขใหญ่ในร่วมมณฑปที่ย่อเก็จนั้น มียอดปรางค์ย่อม ๆ ตั้งอยู่ตามระวางมุขนั้นทั้ง ๔ ทิศที่เรียกว่า เมรุแซก....ภายในพระเมรุเปนพื้นขาวเขียนลายทรงข้าวบิณฑ์เทพนม เพดานดาษผ้าขาวเขียนลายดาวทองเปนระยะทั่วไป บานพระบัญชรฝ่ายนอก เขียนลายรดน้ำทองตโกฝ่ายในเขียนรูปเทพบุตรเทพธิดา ในกลางพระเมรุมีพระเมรุทองยอดมณฑปนพสูรย์สูง ๑๐ วา มีซุ้มคูหาหน้ารวงผึ้ง.... ในระหว่างพระเมรุทองตั้งพระเบ็ญจาทองคำรับพระบรมโกษฎ ที่เพดานพระเมรุทองนั้น แขวนพระมหานพดลเศวตฉัตร์..."*[๗]

---

[๒] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๒๔๑ - ๒๔๒.

[๓] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๒๖๘.

[๔] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๒๘๒.

[๕] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๒๙๓.

[๖] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๒๘๕ - ๒๘๖.

[๗] วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, **คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง** (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๓๔), หน้า ๓๐ - ๓๑.

พระเมรุในพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์
พระบรมราชเทวี พระอัครมเหสี และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรรณาภรณ์เพ็ชรรัตน์
ณ ท้องสนามหลวง
มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๒๓ (วันที่ ๑ เมษายน เป็นวันขึ้นปีใหม่)

ส่วนพระเมรุโทและพระเมรุตรี เป็นอาคารที่มีฐานานุศักดิ์รองลงมาตามลำดับ มีพระเมรุประธานเป็นเมรุทองทรงมณฑปยอดปรางค์ มีมุขยื่น ๔ ทิศ ส่วนยอดปรางค์ตอนบนไม่มีชั้นพรหมพักตร์และใช้ในการถวายพระเพลิงและพระราชทานเพลิง พระบรมราชินี พระบรมโอรสาธิราช พระราชโอรส พระราชธิดา ตลอดจนพระบรมวงศานุวงศ์ลดหลั่นลงมาตามฐานันดรศักดิ์

> *"...พระเมรุโท ขื่อห้าวา เสายาว ๑๗ วา ระธาใหญ่สูง ๑๐ วา ๑๔ ระธา มียอดมณฑป เหนือสองระธา ใต้สองระธา กลาง ๑ ระธา เปนยอดป้อมยอดปรางค์ทิศแซกไม่มีหลังคาสี่มุข บลาลีไม่มีหน้าพรหมภักตร์ รอบยอดปรางค์ใหญ่ ไม่มีพระเมรุทองสูง ๗ วา อยู่ภายในเมรุใหญ่ พระเมรุตรี ขื่อ ๔ วา เสายาว ๑๕ วา ระธาใหญ่ ๑๒ คัน สูง ๘ วามียอดป้อมทั้งสิ้น ปรางค์ยอดทิศแซกไม่มี พรหมภักตร์รูปสัตว์ไม่มี ยักษที่ประตูไม่มี พระเมรุทองภายในไม่มี เมรุทิศเปนยอดนพสูรย์ ซุ้มประตูเป็นยอดนพสูรย์ ซุ้มเทวดาไม่มี"*[๘]

อย่างไรก็ดี เป็นที่น่าสังเกตว่า พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา และจดหมายเหตุงานพระเมรุครั้งกรุงเก่าที่บรรยายถึงงานถวายพระเพลิงพระบรมศพพระราชทานเพลิงพระศพ ปรากฏทั้งคำว่า *"พระสุเมรุมาศ"* *"พระเมรุมาศ"* *"พระเมรุ"* และ *"พระเมรุทอง"*

ในสมัยธนบุรีแบบแผนขั้นตอนราชประเพณีการปลงพระศพยังคงสืบทอดรูปแบบมาจากครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี มีการแบ่งลำดับชั้นของขนาดพระเมรุและเครื่องประดับตกแต่งที่สะท้อนถึงพระราชอิสริยยศเจ้านายผู้วายชนม์ โดยโปรดให้จัดงานพระเมรุที่วัดอินทาราม และใช้เป็นที่พระราชทานเพลิงพระศพเจ้านายหลายลำดับชั้น เช่น งานพระเมรุสมเด็จพระพันปีหลวง กรมพระเทพามาตย์ พระราชชนนีสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช นอกจากนี้ ยังปรากฏหลักฐานพระเมรุในรูปแบบที่แตกต่างจากเดิมคือ พระเมรุหุ้มผ้าขาว และพระเมรุบรรพต[๙]

---

[๘] **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๓๑.

[๙] ดูใน ยิ้ม ปัณฑยางกูร, **จดหมายเหตุงานพระบรมศพรัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๗ และจดหมายเหตุพระราชพิธีลงสรง**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เมฆาเพรส จำกัด, ๒๕๓๕), หน้า ๓๑ - ๓๓.

วัดอินทาราม หรือวัดบางยี่เรือนอก
สถานที่พระราชทานเพลิงพระศพเจ้านาย สมัยธนบุรี

ครั้นถึงสมัยรัตนโกสินทร์มีการฟื้นฟูราชประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการปลงพระศพพระมหากษัตริย์ เจ้านายขึ้นใหม่ โดยอาศัยขนบธรรมเนียมประเพณีครั้งกรุงเก่าเป็นต้นแบบ นอกจากการสร้างพระเมรุแล้ว ยังมีการจัดสร้างเครื่องประกอบพระราชพิธีออกพระเมรุอีกหลายประการ เช่น พระโกศ ราชรถ ราชยาน เครื่องสูง ฯลฯ อีกทั้งได้มีการพัฒนารายละเอียดของพระราชพิธีให้เหมาะสมกับสภาพบ้านเมืองอีกด้วย

เอกสารชั้นต้นที่กล่าวถึงงานพระบรมศพไม่พบคำว่า *"เมรุมาศ"* พบแต่คำว่า *"พระเมรุขนาดใหญ่"* และ *"พระเมรุราช"* เช่น เมื่อ พ.ศ. ๒๓๓๘ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดให้ทำการพระเมรุพระบรมอัฐิสมเด็จพระปฐมบรมมหาชนกซึ่งเป็นการทำพระเมรุขนาดใหญ่ครั้งแรกในรัชกาล *"...จึงโปรดให้สร้างพระเมรุขนาดใหญ่ และเครื่องมหรสพสมโภชเหมือนอย่างการพระบรมศพพระเจ้าแผ่นดินครั้งกรุงเก่า..."*[๑๐] สอดคล้องกับจดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี ที่กล่าวถึงรัชกาลที่ ๑ โปรดให้ตัดเสาพระเมรุ และให้รายละเอียดเพิ่มเติมว่า

> *"...ชักแห่เข้าพระเมรุทิศมุขแทรกมุขกระสันต์ ประดับชั้นสามสร้าง เสี้ยวกางประจำประตู ชั้นในฉัตร์เงินลำยองฉัตร์ทอง ฉัตร์นากบรรจง เยี่ยมทรงอย่างปรางค์ปราสาทเทวราชประนมกร เก้าชั้นอย่างพระเมรุพระบรมโกษพระพุทธิเจ้าหลวงกรุงเก่า ชักพระอัฐิเข้าพระเมรุทอง..."*[๑๑]

---

[๑๐] นฤมล ธีรวัฒน์, ผู้ชำระต้นฉบับ, **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน** (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์วิชาการ, ๒๕๓๙), หน้า ๑๕๖.

[๑๑] **จดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพ) ตั้งแต่ จ.ศ. ๑๑๒๙ - ๑๑๘๒ เป็นเวลา ๕๓ ปี. พิมพ์ครั้งที่ ๔ พิมพ์ตามต้นฉบับ ครั้งที่ ๑ ร.ศ. ๑๒๗** (นนทบุรี: สำนักพิมพ์ต้นฉบับ, ๒๕๔๖), หน้า ๗๘.

ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเสด็จสวรรคต จดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวีได้กล่าวไว้ว่า *"...พระโองการให้ตั้งการพระเมรุ"* และ *"...เชิญพระบรมโกฐทรงพระพิไชยราชรถชักแห่เข้าพระเมรุทองพระเบ็ญจาทองคำเปนรูปภาพ ประดับเก้าชั้นทรงพระบรมโกฐ ๗ วันถวายพระเพลิง..."*[๑๒]

จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ กล่าวถึงกำหนดการจะถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย โปรดให้หัวเมืองตัด *"เสาพระเมรุใหญ่"*[๑๓] สำหรับจะใช้ในการพระเมรุ

หมายรับสั่งรัชกาลที่ ๓ กล่าวถึงกระบวนแห่พระบรมศพสมเด็จพระศรีสุลาลัยจากพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทไปถวายพระเพลิง เมื่อพระมหาพิชัยราชรถมาถึงประตู *"พระเมรุ"* ด้านทิศตะวันออก แล้วเชิญพระบรมโกศลงพระยานุมาศเข้าประทักษิณ *"พระเมรุ"* ๓ รอบแล้วจึงเชิญพระโกศขึ้นประดิษฐานพระเบญจา ภายใต้พระเศวตฉัตรในพระเมรุทอง[๑๔] และกระบวนแห่แต่หน้าวัดพระเชตุพนไปเข้าสู่ *"พระเมรุราช"*[๑๕] ส่วนหมายรับสั่ง เรื่อง กระบวนแห่พระโกศพระบรมศพล้นเกล้าฯ กรมพระราชวังบวรฯ บรรยายถึงกระบวนแห่พระบรมศพถึงประตู *"พระเมรุ"* ด้านทิศตะวันออก แล้วเชิญพระบรมโกศลงพระยานุมาศแห่เวียน *"พระเมรุราช"* ๓ รอบ แล้วเชิญพระบรมศพขึ้นตั้งประดิษฐานบนพระแท่นเบญจาในพระเมรุทอง[๑๖]

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค) กล่าวถึงงานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาเจษฎาราชเจ้า เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๕ ว่า *"...เจ้าพนักงานจัดการทำพระเมรุขนาดใหญ่สูงตลอดยอด ๒ เส้น มียอดปรางค์ ๕ ยอด ภายในมี*

---

๑๒ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๘๕.

๑๓ หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑** (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคลสหประชาพาณิชย์, ๒๕๓๐), หน้า ๒๓.

๑๔ หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒย์ เกษมศรี, บรรณาธิการ, **ประชุมหมายรับสั่งภาคที่ ๔ ตอนที่ ๑ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. ๑๑๘๖ - ๑๒๐๑** (กรุงเทพฯ: บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗), พ.ศ. ๒๕๓๖), หน้า ๑๘๔.

๑๕ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๘๕.

๑๖ **เรื่องเดียวกัน**, หน้า ๑๐๗.

พระเมรุมาศในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ณ ท้องสนามหลวง ซึ่งมีพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ
วันที่ ๑๖ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๕๓ (วันที่ ๑ เมษายน เป็นวันขึ้นปีใหม่)

พระเมรุทองสูง ๑๐ วา ตั้งชั้นพระเบญจาทองรองพระบรมโกศ มีเมรุทิศทั้งแปด มีราชวัติ ๒ ชั้น..."[๑๗]

อย่างไรก็ดี ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค) ปรากฏคำว่า *"พระเมรุมาศ"* อยู่เพียงแห่งเดียว ความว่า *"...ครั้นมาถึงเดือน ๖ ขึ้น ๗ ค่ำ เวลาบ่ายโมงหนึ่ง ได้ตั้งกระบวนแห่เชิญพระบรมสารีริกธาตุไปสู่พระเมรุมาศ...."*[๑๘] ส่วนในที่อื่นใช้คำว่า *"พระเมรุ"* ทั้งสิ้น

คำว่า *"พระเมรุมาศ"* ปรากฏแพร่หลายขึ้นในเอกสารที่เกี่ยวกับพระราชพิธีพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่ก็ยังคงใช้คำว่า *"พระเมรุ"* *"พระเมรุใหญ่"* ในเอกสารฉบับเดียวกัน[๑๙] ต่อมาภายหลังจึงได้กำหนดไว้เป็นแบบแผนที่ชัดเจนว่า พระเมรุมาศ ใช้เรียกสถานที่ถวายพระเพลิงพระบรมศพพระมหากษัตริย์และเจ้านายชั้นสูงเท่านั้น อีกทั้งยังใช้ประกอบคำศัพท์เรียกงานบำเพ็ญพระราชกุศลพระบรมศพเพื่อถวายพระเพลิงพระบรมศพว่า *"พระราชกุศลออกพระเมรุมาศ"* อีกด้วย[๒๐]

อนึ่ง ความหมายตามรูปศัพท์ของคำว่า *"พระเมรุมาศ"* นี้ ทำให้เข้าใจว่ามีความหมายเช่นเดียวกับ *"เมรุทอง"* ดังที่พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕ ให้ความหมายไว้ แต่ต่อมาพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ ให้ความหมายของ *"เมรุทอง"* ว่า

---

๑๗ เจ้าพระยาทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค), **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔**, พิมพ์ครั้งที่ ๖ (กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร), ๒๕๔๘. คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสที่วันพระบรมราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี วันที่ ๑๘ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๔๗), หน้า ๖๓.

๑๘ **เรื่องเดียวกัน**, หน้าเดียวกัน.

๑๙ ดูรายละเอียดใน "ประกาศเรื่องการพระเมรุพระบรมศพ," **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๒๗ (๑๑ ธันวาคม ๑๒๙) : ๔๓ - ๔๖.

๒๐ ดูรายละเอียดใน เรื่อง *"สวรรคต" "เสด็จสู่สวรรคต" "เสด็จสู่สวรรคาลัย" "พระราชกุศลออกพระเมรุ"* และ *"พระราชกุศลออกพระเมรุมาศ"* มีที่มาและความหมายอย่างไร

"...น. เมรุขนาดเล็ก มีรูปทอง[๒๑] อย่างบุษบก สร้างอยู่ภายในพระเมรุมาศ ประดิษฐานพระโกศทรงพระบรมศพเพื่อถวายพระเพลิงพระบรมศพ เรียกว่า พระเมรุทอง..."[๒๒]

ความหมายในพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔ ข้างต้นนี้เป็นไปตามพระบรมราชาธิบายของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า

"...พระเมรุที่ปลูกเป็นรูปบุษบกสวมพระเบญจา เรียกว่า พระเมรุทอง ทำด้วยดีบุกก็ดีทำด้วยทองอังกฤษก็ดี ทำด้วยทองน้ำตะโกก็ดี หรือจะลงรักปิดทองคำเปลวก็ดี คงเรียกชื่อว่าพระเมรุทองทุกครั้งทุกคราว จะเรียกอย่างอื่นไม่มี..."[๒๓]

พระบรมราชาธิบายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดังกล่าวข้างต้นและคำบรรยายในเอกสารสมัยอยุธยา ทำให้เข้าใจว่า *"พระเมรุทอง"* ตั้งอยู่ภายใน *"พระเมรุมาศ"* สร้างเป็นรูปบุษบกสวมพระเบญจา อาจทำด้วยดีบุก ทองอังกฤษ ทองน้ำตะโก ลงรักปิดทอง หรือหุ้มทองคำจริง ซึ่งใช้ในการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นครั้งสุดท้าย หลังจากนั้นรูปแบบการสร้างพระเมรุมาศเปลี่ยนแปลงไป

อย่างไรก็ดี คำว่า *"พระเมรุทอง"* ยังคงปรากฏใช้อยู่ในสมัยหลัง ดังเช่นในราชกิจจานุเบกษา เรื่อง ข่าวพระเมรุท้องสนามหลวง จ.ศ. ๑๒๔๙ (พ.ศ. ๒๔๓๐) ความว่า

---

๒๑ น่าจะพิมพ์ผิดที่ถูกต้องน่าจะเป็น *"...รูปทรง..."*

๒๒ ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔.** (กรุงเทพฯ: ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๖. เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔), หน้า ๙๑๙.

๒๓ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, **ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหมวดวรรณคดีและหมวดโบราณคดี และประชุมพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔ ภาคปกิณกะ** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๖.

*"...ณ วัน เดือน ๔ ขึ้น ๔ ค่ำ เวลาเช้า ๔ โมงเศศเสดจออก พระเมรุ ทรงประเคนอาหารบิณฑบาตพระสงฆที่สวดมน ๔๐ องค์เสดจ กลับเข้าสู่พระบรมมหาราชวัง เวลาบ่ายโมงเสศมีการมโหระสพสมโภช โขน ๒ โรง หุ่น ๒ โรง งิ้วโรง ๑ มอญรำ ๑ ไม้ลอย ญวนหก เวลาบ่ายพระมหาราชครูพราหมเบิกแว่นเทียนสมโภชพระบรมสารีริกธาตุ พระพุทธรูป เวลาบ่าย ๕ โมงเสศ เสดจออก**พระเมรุทอง**[๒๔] นมัศการพระบรมธาตุ แล้วเสดจมาประทับสดัปกรณพระบรมอัษฐิที่พระที่นั่งทรงธรรม แล้วเสดจออกพลับพลา ทรงโปรยทานพระราชทาน..."*[๒๕]

คติในการสร้างพระเมรุมาศ

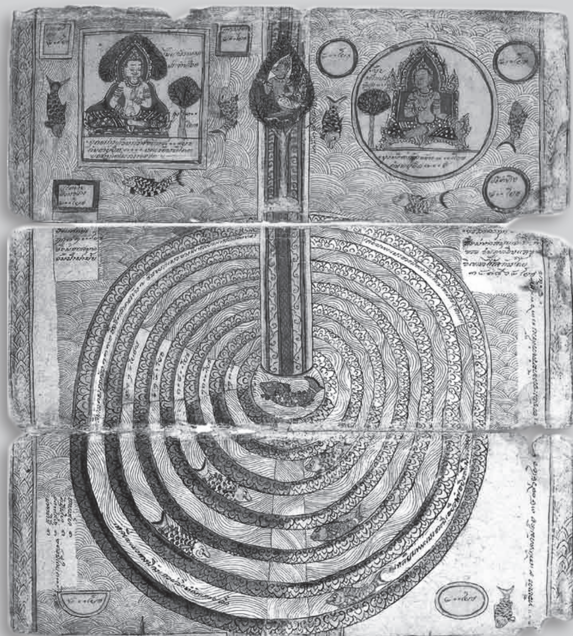
การสร้างพระเมรุมาศ พระเมรุ และเมรุนี้ สร้างขึ้นตามความเชื่อเรื่องโลกและจักรวาล ที่มีเรื่องราวปรากฏอยู่ในคัมภีร์โลกศาสตร์ ซึ่งผู้นิพนธ์มักเรียบเรียงเก็บความมาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา และฎีกา เช่น โลกบัญญัติ อรุณวดีสูตร โลกทีปนี มหากัปปโลกสัณฐานบัญญัติ จักรวาฬทีปนี เตภูมิกถา หรือไตรภูมิพระร่วง ไตรภูมิโลกยวินิจฉัย เป็นต้น คัมภีร์ต่าง ๆ เหล่านี้มีสาระสำคัญที่คล้ายคลึงกัน ตัวอย่างเช่น คำอธิบายเกี่ยวกับ *"โลกธาตุหนึ่ง"* ก็คือ *"จักรวาลหนึ่ง"* และคำจำกัดความเกี่ยวกับจักรวาลได้รับการขยายเพิ่มเติมในรายละเอียดขึ้นเรื่อย ๆ ส่วน *"เขาพระสุเมรุ"* ซึ่งเป็นศูนย์กลางของจักรวาล ส่วนมากมักกล่าวตรงกันว่าถูกล้อมรอบด้วยเขาสัตบริภัณฑ์และนทีสีทันดร แต่รายละเอียดของเขาพระสุเมรุมีความแตกต่างกันบ้าง[๒๖]

---

๒๔ เน้นคำโดยผู้เขียน

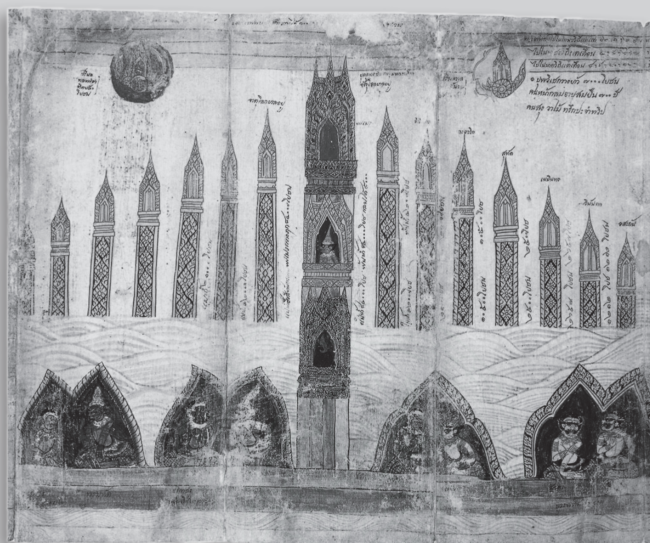
๒๕ "ข่าวพระเมรุมาศท้องสนามหลวง," **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๔ แผ่นที่ ๔๗ วันจันทร์ เดือนสี่ แรมแปดค่ำ ปีกุนนพศก ๑๒๔๙ นำเบอร ๓๕๗, **ราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๕ เล่มที่ ๔ จ.ศ. ๑๒๔๙**, หน้า ๓๖๔.

๒๖ ดูรายละเอียดใน วิไลรัตน์ ยังรอต, "การศึกษาภาพภูมิจักรวาลจากภาพจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในเขตกรุงเทพมหานคร," วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๐, หน้า ๓๘ - ๕๐.

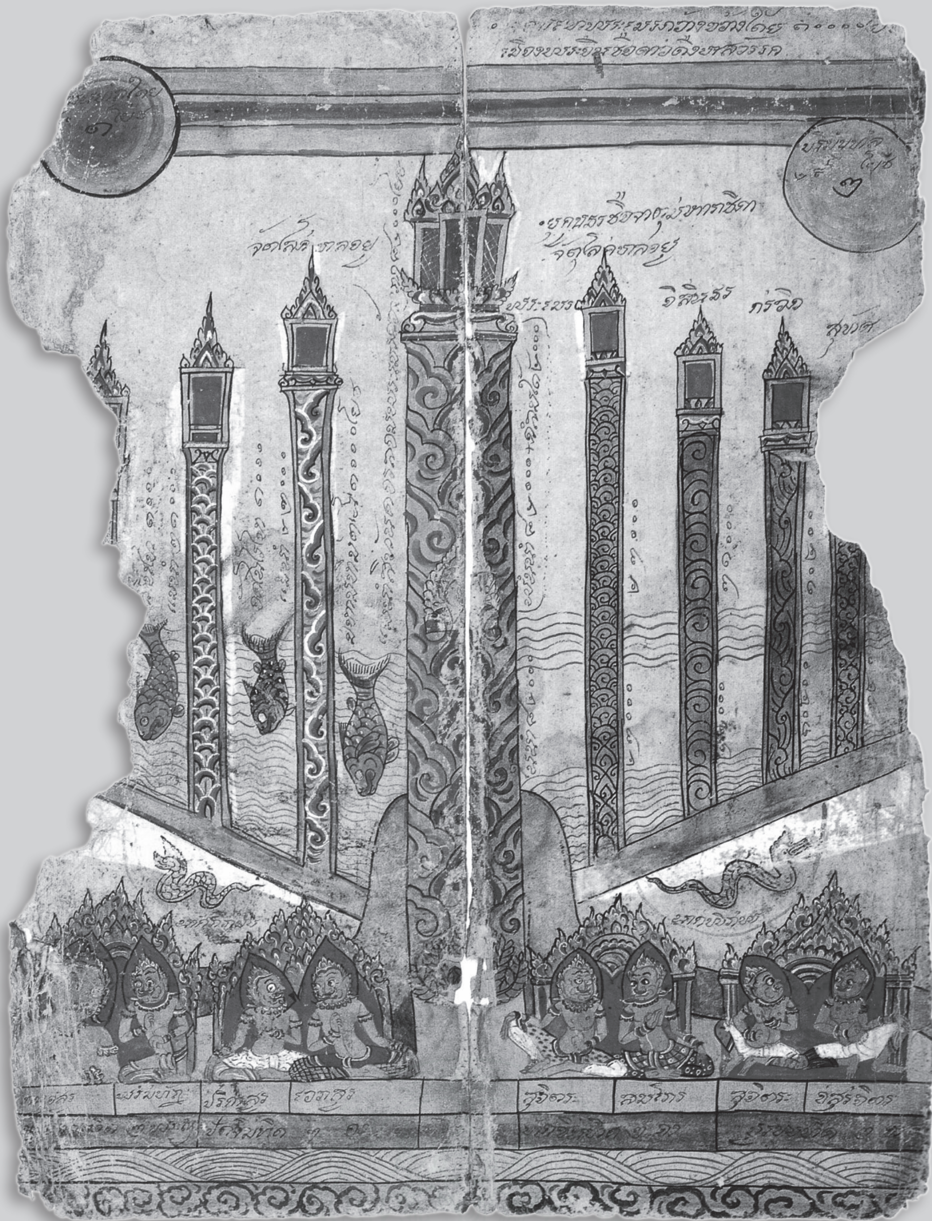

สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา เลขที่ ๖ หน้าต้น
แสดงภาพอุตรกาโรทวีป บุพพวิเทหทวีป และเหลี่ยมเขาพระสุเมรุ

สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา เลขที่ ๘ หน้าปลาย
แสดงภาพเขาพระสุเมรุ ล้อมรอบด้วยเขาสัตบริภัณฑ์ และนทีสีทันดร

สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรีอยุธยา เลขที่ ๖ หน้าปลาย
แสดงภาพเขาพระสุเมรุ ล้อมรอบด้วยเขาสัตบริภัณฑ์ ซึ่งมีนทีสีทันดรคั่นอยู่ระหว่างเขาทั้ง ๗
เหนือเขาพระสุเมรุเป็นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ส่วนใต้เขาพระสุเมรุเป็นนาคพิภพ และอสูรพิภพ

"เตภูมิกถา" หรือ *"ไตรภูมิพระร่วง"* ซึ่งเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายในสังคมไทย ได้บรรยายโลกและจักรวาลไว้ว่า มีลักษณะเป็นวงกลม มีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางของจักรวาล ใต้เขาพระสุเมรุเป็นเมืองอสูร บนเขาพระสุเมรุเป็นที่ตั้งของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีไพชยนต์ปราสาทอยู่กลางเมือง เขาพระสุเมรุล้อมรอบด้วยทะเล ๗ ชั้น เรียกว่า ทะเลสีทันดร สลับด้วยภูเขา ๗ ลูก เรียกว่า สัตบริภัณฑ์ หรือสัตภัณฑ์ คือ ยุคนธร อิสินธร กรวิก สุทัสสนะ เนมินธร วินันตกะ และอัสสกัณณะ ถัดออกเป็นมหาสมุทรทั้ง ๔ และทวีปทั้ง ๔ กลางทะเลนั้นมีเกาะอยู่ ๒,๐๐๐ เกาะ มนุษย์เรานี้อาศัยอยู่ในชมพูทวีป อันเป็นที่ตั้งของป่าหิมพานต์ ชั้นนอกสุดเป็นกำแพงจักรวาลล้อมรอบเป็นเขตสุดขอบจักรวาล[๒๗]

คติความเชื่อเรื่องโลกและจักรวาลในเตภูมิกถาดังกล่าวข้างต้นเป็นที่มาในการสร้างพระเมรุมาศ อันมีปริมณฑลรายล้อมด้วยสิ่งก่อสร้างต่าง ๆ พระเมรุมาศจึงเป็นการจำลองโลกและจักรวาล มีองค์พระเมรุมาศเป็นเสมือนเขาพระสุเมรุอันเป็นศูนย์กลางของจักรวาล ส่วนอาคารรายล้อมองค์พระเมรุมาศเปรียบเสมือนสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รายล้อมจักรวาล เช่น สัตบริภัณฑ์ ทวีปทั้ง ๔ ป่าหิมพานต์ และกำแพงจักรวาล

อย่างไรก็ตาม เป็นเรื่องยากที่จะระบุความหมายอย่างแน่ชัดในแบบแผนของพระเมรุมาศทั้งหมด เพราะสิ่งก่อสร้างบางอย่างสร้างขึ้นตามประโยชน์ใช้สอย เช่น ศาลาทรงธรรม เป็นพระที่นั่งโถงสำหรับพระมหากษัตริย์ประทับเมื่อเสด็จฯ ไปงานถวายพระเพลิง และอีกประการหนึ่งคือ ในสมัยหลังพระเมรุมาศสร้างย่อลง ดังสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ทรงกล่าวไว้ว่า

> *"...อันชื่อว่าเมรุนั้น นึกว่าจะมาแต่ลักษณะแห่งการปลูกสร้างที่ทำปราสาทใหญ่ไว้กลาง และทำระเบียงและกำแพงล้อมเป็นชั้น ๆ เช่น ปราสาทพระนครวัดเป็นต้น สิ่งที่แวดล้อมเปรียบเหมือนเขาสัตตบริพันธ์ ปราสาทกลางจึงเปรียบเหมือนเขาพระเมรุ เมรุที่เผาศพของเราที่ก็เป็นลักษณะอย่างนั้น มีคดมีซ่างล้อมปราสาท*

---

[๒๗] ดูรายละเอียดใน พญาลิไทย, **ไตรภูมิกถา ฉบับถอดความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๕๕), หน้า ๒๒๑ - ๒๔๐.

ศาลาเปลื้องเครื่องในพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระเจ้าภคินีเธอ
เจ้าฟ้าเพชรรัตนราชสุดา สิริโสภาพัณณวดี

ที่เผาศพ จึงได้เรียกว่าเมรุ ทีหลังไม่ได้ทำคดทำซ่างทำแต่ที่เผา ก็คงหลงเรียกว่าเมรุอยู่นั่น...”[๒๘]

ในสมัยรัตนโกสินทร์พระเมรุมาศ พระเมรุ เมรุ สร้างขึ้นบริเวณท้องสนามหลวง ซึ่งตั้งอยู่หน้าวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ ระหว่างพระบรมมหาราชวังและพระราชวังบวรสถานมงคล มีลักษณะเป็นท้องนา และใช้เป็นสถานที่ปลูกพระเมรุมาศ พระเมรุ เมรุ เพื่อถวายพระเพลิงพระบรมศพพระมหากษัตริย์ เจ้านายชั้นสูง พระราชทานเพลิงพระศพเจ้านาย หรือผู้ที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เป็นการเฉพาะ มาตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จนทำให้คนทั่วไปเรียกเป็นชื่อตำบลว่า *“ทุ่งพระเมรุ”* ภายหลังพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้เรียกใหม่ว่า *“ท้องสนามหลวง”*[๒๙]

ส่วนสถานที่พระราชทานเพลิงพระศพเจ้านายในระดับรอง ๆ ลงมา ขุนนาง และพระเถระคือ วัดต่าง ๆ ที่อยู่ทั้งในและนอกกำแพงเมือง ซึ่งเจ้าภาพจะสร้างเมรุสำหรับพระราชทานเพลิงเป็นการเฉพาะซึ่งเป็นการสิ้นเปลือง ดังนั้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชจึงโปรดให้สร้างเมรุเผาศพเป็นการถาวรขึ้นที่วัดสุวรรณาราม เมื่อแรกสร้างให้พระราชทานเพลิงพระศพเจ้านายที่มียศไม่สูงศักดิ์ถึงกับสร้างเมรุกลางเมือง ส่วนขุนนางจะเผาในปูนได้ก็ต่อเมื่อได้รับพระบรมราชานุญาตพิเศษ นับเป็นเมรุของหลวงแห่งแรก และต่อมาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระมหาเจษฎาราชเจ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างเมรุปูนอีก ๒ แห่ง คือ ที่วัดอรุณราชวราราม และวัดสระเกศ ภายหลังเมรุปูนทั้ง ๓ แห่งได้ชำรุดทรุดโทรมลง ศพที่ทำการฌาปนกิจในเมรุปูน

---

[๒๘] สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **สาส์นสมเด็จ เล่ม ๘** (พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา ๒๕๐๔), หน้า ๒๑๕.

[๒๙] พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, “ประกาศว่าด้วยท้องสนามหลวงแลท้องสนามไชย,” **ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๑**, พิมพ์ครั้งที่ ๒ (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๒๓), หน้า ๑๒๙ - ๑๓๐.

ก็ต่ำศักดิ์ลงไปมากจนถึงไม่ต้องขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตเป็นกรณีพิเศษ จึงทำให้เป็นที่รังเกียจของบรรดาเจ้านาย ผู้มีบรรดาศักดิ์ที่ต้องใช้สถานที่เผาศพเป็นของสาธารณะร่วมกัน จึงมักสร้างเมรุชั่วคราวขึ้นอีกต่างหากหน้าเมรุปูนเหล่านั้น[๓๐]

ครั้นราว พ.ศ. ๒๔๓๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สถาปนาสุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาส ด้วยมีพระราชประสงค์จะให้ปลงศพที่สุสานหลวงนี้ทุกชั้นบรรดาศักดิ์ สุดแต่ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตพิเศษเป็นสำคัญ และใช้เป็นพระเมรุหลวงสืบมาจนถึงปัจจุบัน ส่วนพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศ์ชั้นสูงยังคงโปรดเกล้าฯ ให้ถวายพระเพลิงพระบรมศพ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุมาศ พระเมรุ ท้องสนามหลวง[๓๑]

อย่างไรก็ดี นอกจากจะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชทานเพลิงพระศพพระบรมวงศ์ที่สิ้นพระชนม์ ณ พระเมรุท้องสนามหลวง พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส แล้วยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเพลิงพระศพ ณ พระเมรุวัดอื่น ๆ ด้วย เช่น พระเมรุวัดราชาธิวาส พระเมรุวัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม พระเมรุวัดมกุฎกษัตริยาราม วัดสระเกศ วัดอรุณราชวราราม ฯลฯ

เมื่อวันที่ ๑๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๙ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร เสด็จสวรรคตซึ่งเป็นการสูญเสียครั้งสำคัญของประเทศไทย พระบาทสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพระราชพิธีพระบรมศพอย่างสมพระเกียรติ และต่อมาระหว่างวันพุธ ที่ ๒๕ - วันอาทิตย์ ที่ ๒๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกอบพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ พระเมรุมาศ

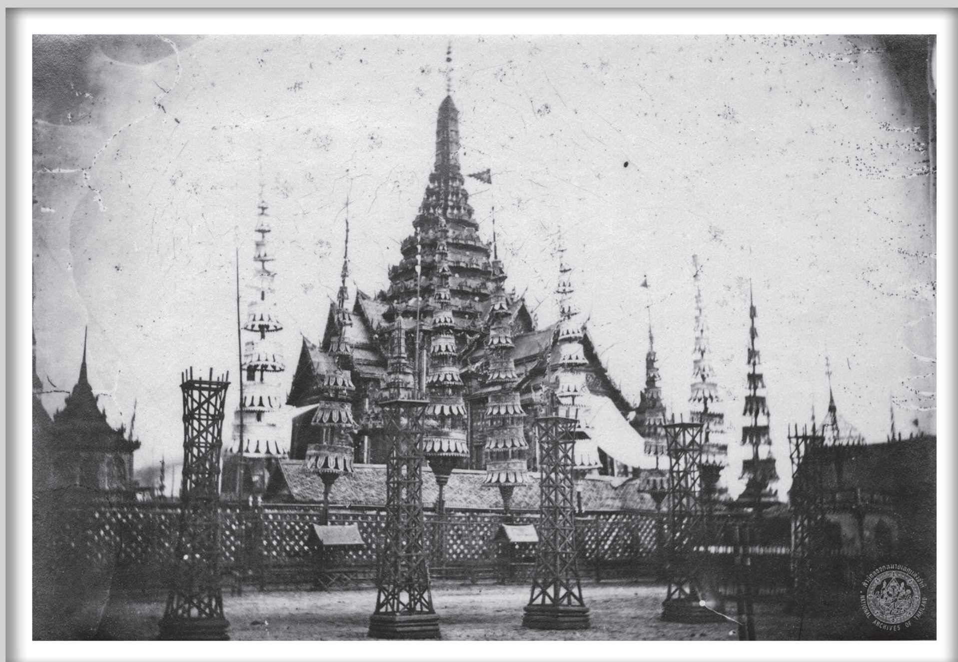
---

[๓๐] พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ, **ตำนานสุสานหลวงวัดเทพศิรินทราวาสกับตำนานมโหรี** (พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๐), หน้า ๑ - ๑๑.

[๓๑] **เรื่องเดียวกัน**, หน้าเดียวกัน.

ท้องสนามหลวง ซึ่งเป็นพระเมรุมาศทรงบุษบก ๙ ยอด ประกอบด้วยอาคารต่าง ๆ ภายในมณฑลพิธี ได้แก่ พระที่นั่งทรงธรรม พลับพลายก ศาลาลูกขุน และทับเกษตร นับเป็นการก่อสร้างพระเมรุมาศอย่างยิ่งใหญ่ตามโบราณราชประเพณี นอกจากนี้ ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดสร้างสถานที่ถวายดอกไม้จันทน์และพระเมรุมาศจำลองทั้งในกรุงเทพมหานคร และจังหวัดต่าง ๆ เพื่อให้พสกนิกรที่ไม่มีโอกาสเข้าร่วมในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ มณฑลพิธีท้องสนามหลวง ในวันพฤหัสบดี ที่ ๒๖ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๖๐ ได้มีโอกาสถวายดอกไม้จันทน์เป็นเครื่องราชสักการะแด่พระผู้เสด็จสู่สวรรคาลัยอีกด้วย

พระเมรุมาศในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี
องค์พระเมรุมาศใหญ่เป็นปราสาทจตุรมุขประกอบเครื่องยอดทรงมณฑป
ณ ท้องสนามหลวง เมษายน พุทธศักราช ๒๔๐๕

พระเมรุมาศในพระราชพิธีถวายพระเพลิง
พระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ณ ท้องสนามหลวง

พระเมรุในพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าศิริราชกกุธภัณฑ์
สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้าพาหุรัดมณีมัย สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าตรีเพ็ชรุตม์ธำรง
และพระอัครชายาเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาคย์นารีรัตน์ ณ ท้องสนามหลวง
กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๔๓๐ (วันที่ ๑ เมษายน เป็นวันขึ้นปีใหม่)

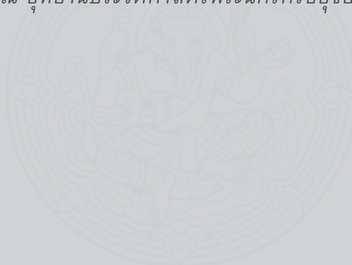
พระเมรุในพระราชพิธีพระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส
ณ ท้องสนามหลวง เมษายน พุทธศักราช ๒๔๖๕

พระเมรุมาศจำลองในพิธีวางดอกไม้จันทน์เป็นเครื่องราชสักการะ
เนื่องในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ
สมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร พุทธศักราช ๒๕๖๐
ภายในพระราชวังโบราณ อุทยานประวัติศาสตร์พระนครศรีอยุธยา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

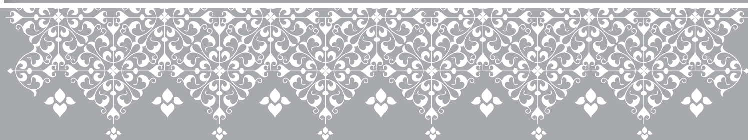
พระเมรุมาศในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ
พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ณ ท้องสนามหลวง
ซึ่งมีพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ วันที่ ๒๖ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๖๐

บรรณานุกรม

พระเมรุมาศในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ
พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร

บรรณานุกรม

กรมศิลปากร. **คำให้การชาวกรุงเก่า คำให้การขุนหลวงหาวัด และพระราชพงศาวดารกรุงเก่า ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๑๕.

________. **เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนี ในรัชกาลที่ ๖ และรัชกาลที่ ๗**. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์ ๒๕๐๗. (พิมพ์เนื่องในโอกาสจัดงานฉลองวันพระราชสมภพครบร้อยปีของสมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินีนาถ วันที่ ๑ มกราคม พุทธศักราช ๒๕๐๗).

________. **ประชุมจารึกภาคที่ ๘ จารึกสุโขทัย**. กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๔๘. (คณะอนุกรรมการฝ่ายจัดทำหนังสือที่ระลึกในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในโอกาสที่วันพระบรมราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี มอบให้กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่).

________. **เรื่องราชาภิเษกและจดหมายเหตุบรมราชาภิเษก รัชกาลที่ ๕**. พระนคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, ๒๕๐๙. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนาวาอากาศตรี สมภพ สุตสุนทร ณ ฌาปนสถานกองทัพบก วัดโสมนัสวิหาร วันที่ ๒๗ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๐๙).

________. **เรื่องสมเด็จพระบรมศพคือจดหมายเหตุงานพระเมรุครั้งกรุงเก่ากับพระราชวิจารณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๐๙. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าสุธาสิโนทัย เทวกุล ท.จ.ว. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ พุทธศักราช ๒๕๐๙).

กรมศิลปากร. กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. **ประชุมพงศาวดารฉบับกาญจนาภิเษก เล่ม ๒** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๒. (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี มอบให้กรมศิลปากรจัดพิมพ์ในนามคณะกรรมการโครงการชำระและจัดพิมพ์เผยแพร่หนังสือชุดพงศาวดารเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในมหามงคลสมัยฉลองสิริราชสมบัติครบ ๕๐ ปี).

________. กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์. **วรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ เล่ม ๑ (หมวดศาสนจักร) คัมภีร์มหาวงศ์**. กรุงเทพฯ: บริษัท ไทยพรีเมียร์ พริ้นติ้ง จำกัด, ๒๕๓๔.

________. สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์. **วรรณคดีแห่งชาติ เล่ม ๒ สมัยอยุธยา**. นครปฐม: บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด, ๒๕๖๑.

________. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. **ประมวลภาพประวัติศาสตร์ไทย พระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมัยรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ: บริษัท รุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗) จำกัด, ๒๕๕๐. (พิมพ์เนื่องในมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๘๐ พรรษา ๕ ธันวาคม ๒๕๕๐).

________. หอสมุดแห่งชาติ. **จดหมายเหตุรัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑**. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคลสหประชาพาณิชย์, ๒๕๓๐. (รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช จัดพิมพ์ทูลเกล้าฯ ถวายสนองพระมหากรุณาธิคุณในมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา วันพระราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พุทธศักราช ๒๕๓๐).

“การพระราชกุศลในวันตรงกับวันพระบรมราชาภิเศกครั้งหลัง ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว.” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๒๗ (๒๗ พฤศจิกายน ๑๒๙) : ๑๙๘๙ - ๑๙๙๓.

เกรียงไกร เกิดศิริ. “สิ่งที่เป็นหลักประธานของบ้านเมือง” ใน **๒๓๐ ปี ศรีรัตนโกสินทร์ มรดกความทรงจำกรุงเทพมหานคร**. กรุงเทพฯ: โครงการวิจัย ๑๐๐ เอกสารสำคัญเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ไทย, ๒๕๕๖, หน้า ๘๗ - ๑๒๐.

“กำหนดการพระราชกุศลทักษิณานุสรณ์พระราชทานสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ พุทธศักราช ๒๔๙๐.” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๖๔ ตอนที่ ๑๓ (๑๘ มีนาคม ๒๔๙๐) : ๔๙๑ - ๔๙๒.

คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๓๔.

คำให้การชาวกรุงเก่า. พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๗. (พระยาเจริญราชธน (มิ้น เลาหเสรษฐี) พิมพ์แจกในงานศพอิ่ม จ.จ. ผู้มารดา).

จดหมายเหตุความทรงจำของพระเจ้าไปยิกาเธอ กรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพ) ตั้งแต่ จ.ศ. ๑๑๒๙ - ๑๑๘๒ เป็นเวลา ๕๓ ปี. พิมพ์ครั้งที่ ๔ พิมพ์ตามต้นฉบับ ครั้งที่ ๑ ร.ศ. ๑๒๗. นนทบุรี: สำนักพิมพ์ต้นฉบับ, ๒๕๔๖.

จดหมายเหตุพระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมเด็จพระรามาธิบดี ศรีสินทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๖. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หอพระสมุดสำหรับพระนครรวบรวมพิมพ์พระราชทานในงารเฉลิมพระชนม์พรรษา ปีกุญ พ.ศ. ๒๔๖๖).

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **ชุมนุมพระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวหมวดวรรณคดีและหมวดโบราณคดีและประชุมพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๔ ภาคปกิณกะ**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑.

________. **ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๑ เล่ม ๑**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๒๓.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๖.

________. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕**. พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๕๖. (จัดพิมพ์เพื่อเทิดพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเนื่องในโอกาส ๑๕๐ ปีวันประสูติ และครบ ๕๐ ปี บุคคลสำคัญของโลก ๒๑ มิถุนายน ๒๕๕๕).

ทิพากรวงศมหาโกษาธิบดี (ขำ บุนนาค), เจ้าพระยา. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๗.

________. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔ ของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๖. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๘. (คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกในโอกาสที่วันพระบรมราชสมภพครบ ๒๐๐ ปี วันที่ ๑๘ ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๔๗).

"ที่ ๓/ ๒๕๓๙ หมายกำหนดการถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ณ พระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๓๙." **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๑๑๓ ตอนพิเศษ ๖ ง (๘ มีนาคม ๒๕๓๙) : ๑ - ๗๙.

"ที่ ๔/๒๔๙๓ กำหนดการถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล สยามินทราธิราช ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง พุทธศักราช ๒๔๙๓." **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๖๗ ตอนที่ ๑๖ (๒๑ มีนาคม ๒๔๙๓) : ๑๒๖๑ - ๑๓๐๒.

“ที่ ๔/๒๕๒๘ หมายกำหนดการถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง เมษายน พุทธศักราช ๒๕๒๘.” **ราชกิจจานุเบกษา** ฉบับพิเศษ เล่ม ๑๐๒ ตอนที่ ๔๓ (๖ เมษายน ๒๕๒๘) : ๑ - ๖๙.

“ที่ ๗/ ๒๔๙๙ หมายกำหนดการถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง เมษายน พุทธศักราช ๒๔๙๙.” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๗๓ ตอนที่ ๓๓ (๑๗ เมษายน ๒๔๙๙) : ๑๒๔๐ - ๑๒๘๑.

“ที่ ๑๐/ ๒๕๖๒ หมายกำหนดการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พุทธศักราช ๒๕๖๒.” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๑๓๖ ตอนที่ ๑๓ ข (๔ พฤษภาคม ๒๕๖๒) : ๑ - ๖๙.

“ที่ ๑๑/๒๔๙๓ กำหนดการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช สยามินทราธิราช และพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียร พ.ศ. ๒๔๙๓.” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๖๗ ตอนที่ ๒๗ (๙ พฤษภาคม ๒๔๙๓) : ๑๙๓๗ - ๑๙๘๙.

“ที่ ๒๕/๒๕๖๐ หมายกำหนดการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช บรมนาถบพิตร ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง ตุลาคม พุทธศักราช ๒๕๖๐.” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๑๓๔ ตอนที่ ๕๖ ข (๒๕ ตุลาคม ๒๕๖๐) : ๑ - ๗๓.

นฤมล ธีรวัฒน์, ผู้ชำระต้นฉบับ. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ฉบับตัวเขียน**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์วิชาการ, ๒๕๓๙.

นริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **สาส์นสมเด็จ เล่ม ๑**. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา, ๒๕๐๕.

นริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา และอนุมานราชธน, พระยา. **บันทึกเรื่องความรู้ต่าง ๆ เล่ม ๓**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: บริษัท สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๒๑.

บัณฑิต ลิ่วชัยชาญ, บรรณาธิการ. **พระคัมภีร์ทีปวงศ์: ตำนานว่าด้วยการประดิษฐานพระพุทธศาสนาในลังกาทวีป**. พิมพ์ครั้งที่ ๒ ตรวจสอบแก้ไข. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๕๗.

"ประกาศคำนำพระนามพระบรมวงษานุวงษ์." **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๒๘ (๓๐ กรกฎาคม ๑๓๐) : ๑๕๔ - ๑๕๕.

"ประกาศพระปฐมบรมราชโองการในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก พุทธศักราช ๒๕๖๒." **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๑๓๖ ตอนที่ ๑๔ ข (๔ พฤษภาคม ๒๕๖๒) : ๑.

ประกาศอักษรกิจ (เสงี่ยม รามนันทน์), พระยา. **จดหมายเหตุบรมราชาภิเษกพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว**. พระนคร: โรงพิมพ์ไทยเขษม, ๒๔๙๒. (สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณีฯ โปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์เป็นที่ระลึกในการเชิญพระบรมอัฐิเสด็จคืนเข้าสู่พระนคร พุทธศักราช ๒๔๙๒).

"พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรค์คต." **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๒๗ (๓๐ ตุลาคม ๑๒๙) : ๑๗๘๒ - ๑๗๘๘.

พระภิกษุปาสาทิโก. **คำแปลมหาปรินิพพานสูตร (มีบันทึกความเห็นประกอบ)**. พระนคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๑๒. (พิมพ์เผยแพร่ในวัสสานสมัย พ.ศ. ๒๕๑๒ เพื่อการเพิ่มปริมาณเครื่องมือในการแสวงหาสุตาริยทรัพย์ในพระพุทธศาสนาขึ้นในสังคมพุทธศาสนิกชาวไทย).

พระรัตนปัญญา, แต่ง. แสง มนวิทูร, แปล. **ชินกาลมาลีปกรณ์**. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ: สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๕๐. (วัดพระแก้ว จังหวัดเชียงราย จัดพิมพ์ในวโรกาสที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เสด็จพระราชดำเนินทรงยกช่อฟ้าเอกพระอุโบสถ และทรงเปิด "โฮงหลวงแสงแก้วเฉลิมพระเกียรติฯ" พุทธศักราช ๒๕๕๐).

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) เรียบเรียง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงตรวจชำระและทรงพระนิพนธ์คำอธิบาย. พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๕.

พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑ ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ มหาโกษาธิบดี. กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๒. (คณะสงฆ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม มูลนิธิ "ทุนพระพุทธยอดฟ้า" ในพระบรมราชูปถัมภ์ จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสครบ ๒๐๐ ปี วันสวรรคตพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช วันที่ ๗ กันยายน พุทธศักราช ๒๕๕๒).

พระราชพิธีราชาภิเษกสมรส พระราชพิธีบรมราชาภิเษก และพระราชพิธีเฉลิมพระราชมนเทียรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช สยามินทราธิราช พ.ศ. ๒๔๙๓ และเรื่องบรมราชาภิเษก พระนิพนธ์ของพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. พระนคร: โรงพิมพ์กรมสรรพสามิต, ๒๕๑๔. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลตรี หม่อมทวีวงศ์ถวัลยศักดิ์ (หม่อมราชวงศ์เฉลิมลาภ ทวีวงศ์) ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันอังคารที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๔).

พระสูตรและอรรถกถาแปล ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖. (มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ สร้างน้อมเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤบดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร เนื่องในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบ พระนักษัตร ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๐).

พระสูตรและอรรถกถาแปล ทีฆนิกาย มหาวรรค เล่มที่ ๒ ภาคที่ ๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐. (มหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ สร้างน้อมเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤบดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร เนื่องในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษาครบ ๕ รอบ พระนักษัตร ๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๐).

พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. **ชุมนุมพระนิพนธ์ของพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๗. (ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส วันอาทิตย์ ที่ ๑๕ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๗).

________. **เรื่องบรมราชาภิเษก**. พระนคร: มปพ, ๒๕๐๙. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมเจ้าประสบประสงค์ ชุมพล ท.จ., ต.ช. ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม วันจันทร์ที่ ๒๙ สิงหาคม ๒๕๐๙).

พิเศษ เจียจันทร์พงษ์. **ตำนาน**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๕.

เพลินพิศ กำราญ. “การสรงน้ำพระบรมศพ,” ใน **จดหมายเหตุงานพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช มหิตลาธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤบดินทร สยามินทราธิราช บรมนาถบพิตร**. ยังไม่ได้ตีพิมพ์เผยแพร่.

ยิ้ม ปัณฑยางกูร, เรียบเรียง. **จดหมายเหตุพระบรมศพ รัชกาลที่ ๑ - รัชกาลที่ ๗ และจดหมายเหตุพระราชพิธีลงสรง**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์เมฆาเพรส จำกัด, ๒๕๓๕. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพนายยิ้ม ปัณฑยางกูร ต.ช., ต.ม. ณ เมรุวัดชลประทานรังสฤษฎ์ วันพฤหัสบดีที่ ๒๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๓๕).

ราชกิจจานุเบกษา ในรัชกาลที่ ๕ เล่มที่ ๓ จ.ศ. ๑๒๔๘. พิมพ์ครั้งที่ ๒. นนทบุรี: สำนักพิมพ์ต้นฉบับ, ๒๕๔๙. (กระทรวงการต่างประเทศจัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในมหามงคลสมัยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติครบ ๖๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๔๙).

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๖๗ ตอนที่ ๑๖ (๒๑ มีนาคม ๒๔๙๓) : ๑๒๖๑.
ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๗๓ ตอนที่ ๓๓ (๑๗ เมษายน ๒๔๙๙) : ๑๒๔๐.
ราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ เล่ม ๑๐๒ ตอนที่ ๔๓ (๖ เมษายน ๒๕๒๘) : ๑.
ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๙๓**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๑๖.
________. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๒๖.
________. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์ พับลิเคชั่น, ๒๕๔๖
________. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔**. กรุงเทพฯ: บริษัท ศิริวัฒนาอินเตอร์พริ้นท์ จำกัด (มหาชน), ๒๕๕๖. (เฉลิมพระเกียรติ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคล เฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔).
ราชกิจจานุเบกษา ฉบับจดหมายเหตุพระราชพิธีราชาภิเษกสมรส พระราชพิธีบรมราชาภิเษก และพระราชพิธีเฉลิมพระราชมนเทียรพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช สยามินทราธิราช พ.ศ. ๒๔๙๓. พระนคร: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, ๒๔๙๓. (นายบุญชู เจนพนัส กรมเลขาธิการคณะรัฐมนตรี รวบรวมและเรียบเรียง หม่อมราชวงศ์เทวาธิราช ป. มาลากุล สมุหพระราชพิธี ตรวจสอบ).
ราม. วชิราวุธ ปร., นามแฝง. **ประวัติต้นรัชกาลที่ ๖**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๐.
รายการละเอียดพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเฉลิมพระราชมนเทียร และเสด็จเลียบพระนครในพระบาทสมเด็จฯ พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พุทธศักราช ๒๔๖๘. พระนคร: กรมศิลปากร, ๒๔๙๖. (สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๗ โปรดให้พิมพ์ในงานพระศพพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้ามนัศสวาสดิ์ วันที่ ๓ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๙๖).

ลิไทย, พญา. **ไตรภูมิกถา ฉบับถอดความ**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๕๕. (พิมพ์เผยแพร่ครั้งที่สอง พุทธศักราช ๒๕๕๕ ในการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง "คติไตรภูมิ: อิทธิพลต่อวิถีสังคมไทย").

________. **ไตรภูมิกถา พระราชนิพนธ์พญาลิไทยถ่ายถอดตามตัวอักษรขอมของพระมหาช่วยวัดปากน้ำจารไว้เมื่อพุทธศักราช ๒๓๒๑ (สมัยธนบุรี)**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๕๕. (พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก พุทธศักราช ๒๕๕๕ ในการสัมมนาทางวิชาการ เรื่อง "คติไตรภูมิ: อิทธิพลต่อวิถีสังคมไทย").

วันวลิต, เขียน. วนาศรี สามนเสน, แปล. **พงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับวันวลิต พ.ศ. ๒๑๘๒**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๘.

วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. **คำให้การขุนหลวงวัดประดู่ทรงธรรม เอกสารจากหอหลวง**. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยฯ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, ๒๕๓๔.

________. **กฎมณเฑียรบาล ฉบับเฉลิมพระเกียรติ**. กรุงเทพฯ: โครงการเมธีวิจัยอาวุโส สกว. "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก, ๒๕๔๘. (จัดพิมพ์เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชและพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช พุทธศักราช ๒๕๔๘).

วิไลรัตน์ ยังรอต. "การศึกษาภาพภูมิจักรวาลจากภาพจิตรกรรมฝาผนังสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในเขตกรุงเทพมหานคร." วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๐.

ศุภวัฒย์ เกษมศรี, หม่อมราชวงศ์, บรรณาธิการ. **ประชุมหมายรับสั่งภาคที่ ๔ ตอนที่ ๑ สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จ.ศ. ๑๑๘๖ - ๑๒๐๑**. กรุงเทพฯ: บริษัทรุ่งศิลป์การพิมพ์ (๑๙๗๗), ๒๕๓๖. (จัดพิมพ์โดยคณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยและจัดพิมพ์เอกสารประวัติศาสตร์และโบราณคดี สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี)

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน (ย่อความจากพระไตรปิฎกฉบับภาษาบาลี ๔๕ เล่ม พิมพ์รวมเล่มเดียวจบ)**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

สุด ศรีสมวงศ์ และพรหม ขมาลา, แปล. **ตำนานมูลศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๑๙. (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมหลวงเดช สนิทวงศ์ ป.จ., ม.ป.ช., ม.ว.ม. ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันที่ ๑๗ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๑๘).

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙.

เสฐียรโกเศศ, นามแฝง. **ประเพณีเนื่องในการตาย**. พิมพ์ครั้งที่ ๘. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ พ. พิทยาคาร, ๒๕๑๗. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพระครูพนมคณารักษ์ (สัมฤทธิ์ โพธิ์สบ) ณ เมรุวัดเมืองแมด อ.พนมสารคาม จ.ฉะเชิงเทรา วันที่ ๓๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๕๑๗).

แสงสูรย์ ลดาวัลย์. กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), ๒๕๓๖. (ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพหม่อมราชวงศ์แสงสูรย์ ลดาวัลย์ ป.ม., ท.จ.ว., ท.ช. ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส วันพุธที่ ๒๒ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๓๖).

แสงสูรย์ ลดาวัลย์, หม่อมราชวงศ์. **พระมหาปราสาทและพระราชมณเฑียรสถานในพระบรมมหาราชวัง**. พระนคร: โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๔. (กรรมการเผยแพร่ศิลปะ และวัฒนธรรม สำนักพระราชวังจัดพิมพ์).

________. **พระราชพิธีบรมราชาภิเษกสมัยกรุงรัตนโกสินทร์**. กรุงเทพฯ: สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี. ๒๕๒๗. (คณะอนุกรรมการจัดทำเอกสารภาษาไทยในคณะกรรมการเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี จัดพิมพ์เผยแพร่พุทธศักราช ๒๕๒๖).

สำนักนายกรัฐมนตรี. คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี. **ประชุมจดหมายเหตุ สมัยอยุธยา ภาค ๑**. พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๐.

________. คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดี. **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๓ ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลางของประเทศไทย อันจารึกด้วยอักษรและภาษาไทย ขอม มอญ บาลี สันสกฤต**. พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๐๘.

สำนักนายกรัฐมนตรี. **ตำนานสิงหนวัติกุมาร ฉบับสอบค้นของนายมานิต วัลลิโภดม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๖.

________. สำนักงานสร้างเสริมเอกลักษณ์ของชาติ. **ราชาศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: บริษัท ด่านสุทธาการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๕. (เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔).

สำนักพระราชวัง. **พระราชพิธีบรมราชาภิเษก ๒๔๙๓**. กรุงเทพฯ: บริษัท อมรินทร์ พริ้นติ้ง กรุ๊พ จำกัด, ๒๕๓๓. (สำนักพระราชวังรวบรวมและจัดพิมพ์สนองพระมหากรุณาธิคุณพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดชฯ พุทธศักราช ๒๕๓๓).

"หมายกำหนดการที่ ๓/๒๕๓๙." **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๑๑๓ ตอนพิเศษ ๖ ง ๘ มีนาคม ๒๕๓๙.

"หมายกำหนดการที่ ๑๓/๒๔๗๘ พระราชทานเพลิงพระศพพระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหมื่นอนุวัฒน์จาตุรนต์ ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๔๗๘." **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๕๒ (๑๗ พฤศจิกายน ๒๔๗๘) : ๒๕๑๘ - ๒๕๒๗.

"หมายกำหนดการที่ ๑๔/๒๔๗๙ พระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมขุนอู่ทองเขตขัตติยนารี ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส มกราคม พุทธศักราช ๒๔๗๙." **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๕๓ (๑๗ มกราคม ๒๔๗๙) : ๒๖๓๑ - ๒๖๓๙.

“หมายกำหนดการถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดล สยามินทราธิราช ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง พุทธศักราช ๒๔๙๓.” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๖๗ ตอนที่ ๑๖ (๑๗ เมษายน ๒๔๙๙) : ๑๒๖๑ - ๑๓๐๒.

“หมายกำหนดการถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง พุทธศักราช ๒๔๙๙.” **ราชกิจจานุเบกษา** เล่ม ๗๓ ตอนที่ ๓๓ (๑๗ เมษายน ๒๔๙๙) : ๑๒๔๒ - ๑๒๘๑.

“หมายกำหนดการพระราชทานเพลิงพระศพสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ สมเด็จพระสังฆราช (ปลด กิตฺติโสภโณ) ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส พฤศจิกายน ๒๕๐๕.” **ราชกิจจานุเบกษา** ฉบับพิเศษ เล่ม ๗๙ ตอนที่ ๑๐๑ (๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๐๕) : ๑ - ๗.

UNESCO & CCF. **The Culture Triangle of Sri Lanka**. seventh published. Colombo: 2006.

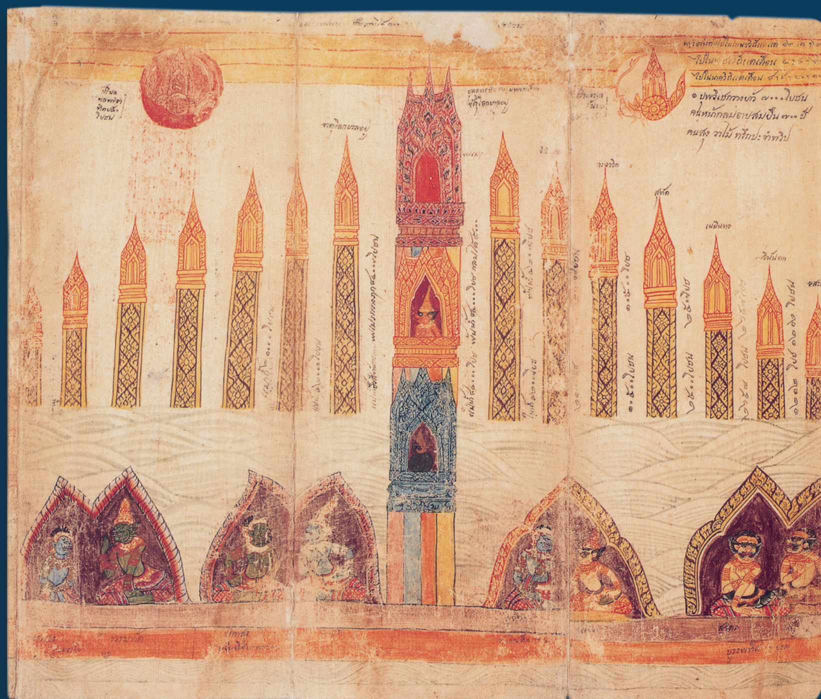

สมุดภาพไตรภูมิฉบับกรุงศรี่อยุธยา เลขที่ ๘ หน้าปลาย
ภาพเขาพระสุเมรุ ล้อมรอบด้วยเขาสัตบริภัณฑ์
มี่นที่สี่ทันดรอยู่ระหว่างเขาทั้ง ๗
เหนือเขาพระสุเมรุเป็นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
ส่วนใต้เขาพระสุเมรุเป็นนาคพิภพและอสูรพิภพ

ที่มา : หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, สมุดภาพไตรภูมิ
ฉบับกรุงศรี่อยุธยา – ฉบับกรุงธนบุรี เล่ม ๑, ๒๕๔๒, หน้า ๑๗๐.

กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม
พิมพ์เผยแพร่ พุทธศักราช ๒๕๖๓